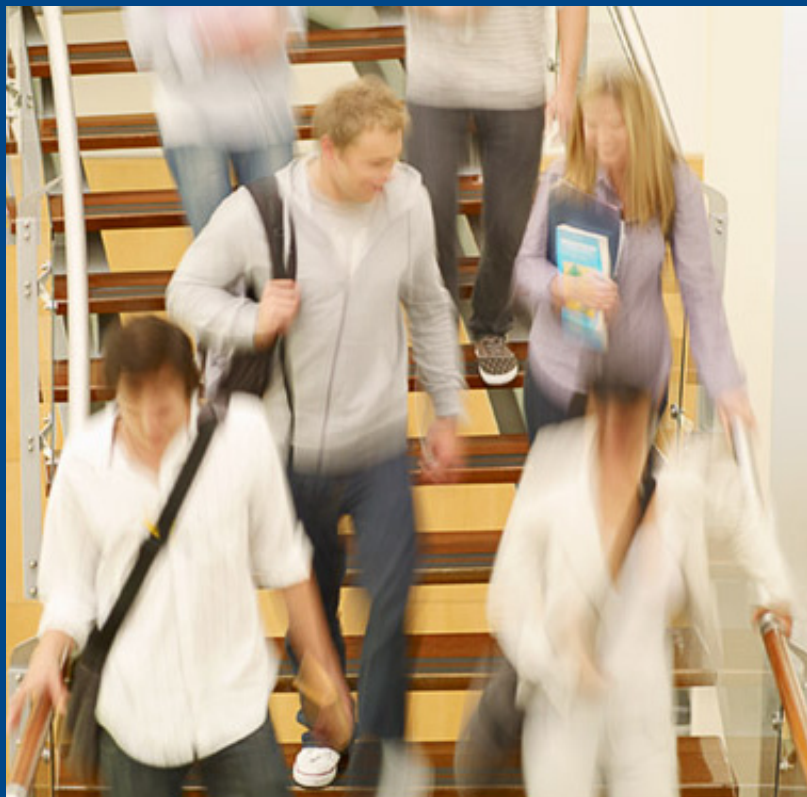

Skolelevs drogvanor 2012 CAN rapport 133

Håkan Leifman (red.)

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN)

1:a upplagan, 1:a tryckningen (1-300)

Layout inlaga: Britta Grönlund, CAN

Layout omslag: Marika Jonson, CAN

Foto: OJO Images

Tryck: EO Grafiska, 2013

ISSN: 0283-1198

ISBN: 978-91-7278-237-2 (tryck)

URN:NBN:se:can-2013-1 (pdf)

Skolelevers drogvanor 2012

Håkan Leifman (red.)

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Rapport nr 133

Stockholm 2013

Innehåll

Sammanfattning	11
Förord.....	15
Inledning.....	16
Undersökningen och rapporten	19
Bortfall.....	19
Under- och överrapportering.....	21
Användning av alkohol, narkotika, tobak, sniffning, dopning och läkemedel	23
Alkohol.....	23
Narkotika.....	43
Tobak.....	52
Sniffning.....	67
Dopning	70
Läkemedel	72
Total droganvändning över tid oberoende av substans	75
Debutålder av alkohol, narkotika och tobak.....	79
Anskaffning av alkohol, narkotika och tobak.....	86
Alkohol – anskaffning och mått på efterlevnad av åldersgränser	88
Narkotika.....	103
Tobak.....	105
Konsekvenser.....	110
Utvecklingen	110
Problem som ungdomar uppger.....	112
Påverkas problemen av konsumtionsnivån?.....	113
Slutsatser	116
Metodbilaga.....	117
En analys av skillnader i resultat mellan den nya och den gamla enkäten ...	118
Pilotstudie av den nya enkäten	131
Metodbeskrivning av CANs skolundersökning.....	144
Referenser.....	153
Bilaga 1: Pilotenkäten	
Bilaga 2: Formulär A (gamla enkäten)	
Bilaga 3: Formulär B (nya enkäten)	

Diagram

1.	Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön. 1971–2012.....	25
2.	Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100%) i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön (1977–1989 avser skattade värden). 1977–2012.	26
3a.	Konsumtionens spridning mätt som andel av all alkohol som konsumeras i olika konsumtionsgrupper (5 %). Samtliga pojkar och flickor sammanslagna i årskurs 9. 2000 och 2012.	32
3b.	Konsumtionens spridning mätt som andel av all alkohol som konsumeras i olika konsumtionsgrupper (5 %). Samtliga pojkar och flickor sammanslagna i gymnasiets år 2. 2004 och 2012.	32
4a.	Andelen elever i årskurs 9 som druckit hemtillverkad sprit ("hembränt") och som druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 1991–2012.	37
4b.	Andelen elever i gymnasiets år 2 som druckit hemtillverkad sprit ("hembränt") och som druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.	37
5.	Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som någon gång använt narkotika. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2012.....	44
6.	Andelen rökare i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2012.	54
7.	Andelen snusare i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 1974–2012.	58
8.	Total tobakskonsumtion. Andelen som röker och/eller snusar i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 1997–2012.	62
9.	Total <i>daglig</i> tobakskonsumtion. Andelen som röker och/eller snusar dagligen i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	63
10.	Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som någon gång sniffat. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2012.	68
11.	Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	74
12a.	Andelen elever i årskurs 9 som använt alkohol eller tobak eller narkotika eller sniffning eller sömn/lugnande medel eller anabola steroider. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.	76

12b.	Andelen elever i gymnasiets år 2 som använt alkohol eller tobak eller narkotika eller sniffning eller sömn/lugnande medel eller anabola steroider. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.....	77
13.	Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 med olika anskaffningssätt. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	90
14.	Andelen elever som uppger att de haft möjlighet att pröva narkotika bland dem som ej använt narkotika. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	104
15.	Andelen rökare i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 med olika anskaffningssätt. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.....	106
16.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som upplevt ett eller flera problem på grund av alkoholkonsumtion (svaret ja på minst ett av de 12 nämnda problemen). Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	111

Tabeller

A.	Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit samt bortfallet på klassnivå i procent. Årskurs 9 och gymnasiets år 2 (formulär A och B). 2012.	20
B.	Andel frånvarande elever fördelat på bortfallsorsak. Årskurs 9 och gymnasiets år 2 (formulär A och B). Baserat på från skolor inskickade klasslistor. 2012.	20
C.	Antal elever i urvalet, antal inkomna, bortsorterade och bearbetade formulär. Årskurs 9 och gymnasiets år 2 (formulär A och B). 2012.	20
1a.	Uppskattad årskonsumtion av respektive alkoholdryck och totalt i årskurs 9, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 2000–2012.	28
1b.	Uppskattad årskonsumtionen av respektive alkoholdryck och totalt i gymnasiets år 2, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 2004–2012.	29
2.	Medelkonsumtion i liter 100 % alkohol i 20 konsumtionsgrupper (5 %) samt absolut och relativ förändring. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.	31
3a.	Andelen elever i årskurs 9 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.	34
3b.	Andel elever i gymnasiets år 2 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.	35
4a.	Andelen elever i årskurs 9 som druckit hembränt och olika smuggeldrycker. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.	38
4b.	Andel elever i gymnasiets år 2 som druckit hembränt och olika smuggeldrycker. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.	39
5.	De olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet anskaffningar <i>den senaste gången man drack</i> , bland de elever som druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. 2012.	40
6.	Skattning av de olika anskaffningskällornas andel av den totala alkoholkonsumtionen i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012. <i>Viktat efter årlig konsumtion</i>	42
7.	Skattad fördelning mellan registrerad och oregistrerad alkoholkonsumtion bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012.	42
8.	Andelen elever som använt narkotika under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 2007–2012.	45
9.	Andelen elever som använt narkotika under de senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.	45

10a. Erfarenhet av olika sorters narkotika i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	47
10b. Erfarenhet av olika sorters narkotika i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.....	48
11a. Frekvens av cannabisanvändning i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön bland dem som använt narkotika. 2000–2012.....	49
11b. Frekvens av cannabisanvändning i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön bland dem som använt narkotika. 2004–2012.	50
12. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som uppgett att de prövat s.k. nätdroger respektive köpt nätdroger via Internet. Procentuell fördelning efter kön. 2012.	51
13. Rökning i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	55
14. Snusning i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	60
15. Uppgiven snuskonsumtion bland de elever som snusar. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2009.....	61
16a. Andelen som röker och/eller snusar i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	64
16b. Andelen som röker och/eller snusar i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.....	65
17. Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som har rökt vattenpipa med eller utan nikotin. Procentuell fördelning efter kön samt bland de elever som röker och/eller snusar och bland dem som inte gör det. 2009–2012.	66
18. Andelen elever i årskurs 9 samt i gymnasiets år 2 som sniffat, fördelat på aktualitet. Procent. 2007–2012.	70
19. Erfarenhet av anabola steroider i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	71
20. Andelen i årskurs 9 samt i gymnasiets år 2 som någon gång använt sömnmedel och/eller lugnande medel (bensodiazepiner) utan respektive med recept. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	73
21. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt olika substanser under de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2012.....	78
22a. Andelen elever i årskurs 9 som debuterat vid 13 eller 14 års ålder. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	80
22b. Andelen elever i gymnasiets år 2 som debuterat vid 13 eller 14 års ålder. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.....	82
23a. Genomsnittskonsumtion (liter ren alkohol) och månatlig intensivkonsumtion för de som berusningsdebuterat vid olika åldrar. Jämförelse mellan två tidsperioder. Pojkar och flickor sammanslagna i årskurs 9.....	84

23b. Genomsnittskonsumtion (liter ren alkohol) och månatlig intensivkonsumtion för de som berusningsdebuterat vid olika åldrar. Jämförelse mellan två tidsperioder. Pojkar och flickor sammanslagna i gymnasiets år 2.	84
24a. Köpt folköl själv i butik uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av folköl. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.	94
24b. Köpt folköl själv i butik uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av folköl. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.	95
25a. Köpt alkohol på Systembolaget, uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.	97
25b. Köpt alkohol på Systembolaget, uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.	98
26a. Köpt alkohol på restaurang, uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.	100
26b. Köpt alkohol på restaurang, uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.	101
27. Pojkar och flickor i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som dricker alkohol. Andel som svarar att det är ganska lätt eller mycket lätt att få tag på.	103
28a. Andelen elever i årskurs 9 som upplevt olika typer av problem på grund av alkoholkonsumtion. Procentuell fördelning. 2012.	112
28b. Andelen elever i gymnasiets år 2 som upplevt olika typer av problem på grund av alkoholkonsumtion. Procentuell fördelning. 2012.	113
29. Fördelning (%) av alkoholrelaterade problem i olika konsumtionsgrupper. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning. 2012.	115
30. Antal och andel bortsorterade enkäter i formulär A och B. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.	122
31. Internt bortfall, totalt och för olika avsnitt i formulär A och B. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.	123

32.	Fördelning mellan kön, strata och ålder i formulär A och B. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.	126
33.	Svarsfördelning på fem frågor med samma utformning i båda formulären. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.	127
34.	Svarsfördelning på vissa kärnfrågor (kärnindikatorer) i formulär A och formulär B. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.	129
35.	Boendeformer bland eleverna, procent.	133
36.	Fördelning av strata enligt undersökningen 2012 och tidigare år.	145
37.	Antalet bearbetade formulär och bortfallet i procent. 1971–2012.	152

Sammanfattning

Denna rapport redovisar resultat från en serie av årliga drogvaneundersökningar i årskurs 9 som genomförts sedan 1971, den längst pågående undersökningsserien i världen. Som en del i uppdraget att följa drogutvecklingen har CAN haft ansvaret för undersökningarna sedan 1986. Sedan år 2001 har undersökningarna genomförts på direkt uppdrag av Socialdepartementet. Undersökningarnas syfte är i första hand att belysa utvecklingen av drogvanorna och att studera skillnader mellan olika åldersgrupper. Undersökningen har, liksom tidigare år, genomförts under perioden mars–april och i form av anonyma gruppenkäter i klassrummen. År 2012 års undersökning omfattar 4 540 bearbetade enkäter i årskurs 9 och 3 804 bearbetade enkäter i gymnasiets år 2.

I denna rapport ligger fokus på djupare analyser av utvecklingen av användningen av alkohol, narkotika, tobak och dopning. I rapporten analyseras förutom konsumtionsnivåerna exempelvis förändringar i debutålder och kopplingen till alkoholvanor något senare i livet, hur ungas anskaffning av alkohol och tobak ser ut samt samlade analyser av alkoholskadeutvecklingen utifrån de frågor som eleverna fyller i om olika negativa konsekvenser som kan uppstå i samband med alkoholkonsumtion. Rapporten avslutas med en metodbilaga som redovisar den pilotstudie som genomfördes på ett urval skolor och elever i syfte att förbättra den nya enkät som testades för första gången 2012. Vidare finns en resultatredovisning från den gamla och den nya enkäten som båda användes vid 2012 års datainsamling samt en beskrivning av hela processen i skolundersökningarnas genomförande.

Konsumtion

2012 års undersökning visar på fortsatt minskad alkoholkonsumtion och fortsatt minskat berusningsdrickande. Hand i hand med den utvecklingen har också andelen högkonsumenter och riskkonsumenter sjunkit kraftigt. Nedgången är som tydligast i grundskolans år 9 men syns också i gymnasiet. Andelen unga som dricker alkohol har sjunkit under den senaste tolvårsperioden. År 2000 var ca 80 procent alkoholkonsumenter, år 2012 var andelen 56 procent (54 % pojkar, 58 % flickor), vilket är de lägsta uppmätta nivåerna sedan starten av mätningarna år 1971. Även bland eleverna i gymnasiets år 2 har andelen alkoholkonsumenter minskat sedan mätningarna startade 2004; från ca 90 procent 2004 till 82 procent 2012 med små skillnader mellan pojkar och flickor.

Konsumtionen har sjunkit i alla grupper, vilket innebär att det inte finns tecken på ökad polarisering i termer av att de som dricker mycket ökar sin konsumtion i volym medan övriga minskat. Nedgången har i procent räknat varit som minst bland dem som dricker mest, vilket lett till en ökad spridning av konsumtion under senare år. I antal liter (absoluta tal) har dock nedgången varit som störst bland dem som dricker mest.

Även när det gäller tobak visar 2012 års undersökning på en positiv utveckling när det gäller årskurs 9. År 2000 var det ca 30 procent av pojkarna som rökte jämfört med 17 procent 2012. Hos flickorna ser vi en sänkning från 36 procent 2000 till 24 procent 2012. I gymnasiet ser vi en mer stabil nivå sedan 2004 då mätningarna startade. År 2004 svarade omkring 31 procent av pojkarna i gymnasiet att de rökte, i 2012 års undersökning var andelen 34 procent. Bland de jämnåriga flickorna svarade 37 procent att de rökte år 2004 medan motsvarande siffra i 2012 års undersökning var 39 procent. Utvecklingen av det totala tobaksbruket, dvs. elever som röker och/eller snusar, följer samma mönster av minskningar i årskurs 9 och en stabil utveckling i gymnasiet. När det gäller *dagligt* bruk av rökning och av tobak (rökning och/eller snus) har andelarna i årskurs 9 stort sett halverats under åren 2000–2012. Detta gäller både pojkar och flickor. I gymnasiet syns ingen minskning av andelen dagligrökare från 2004 till 2012, snarare en viss ökning bland pojkarna. Det totala dagliga tobaksbruket uppvisar dock något minskade andelar även i gymnasiet.

När det gäller användningen av narkotika är utvecklingen inte lika positiv som när det gäller alkohol och tobak. Ser man på det i särklass vanligaste preparatet – cannabis – så har andelen som använt *cannabis någon gång* bland pojkar i gymnasiets år 2 ökat från 16 till 20 procent mellan 2004 och 2012, flickorna har ökat från 13 till 15 procent under samma period. I grundskolans år 9 är utvecklingen mer stabil. Jämför man bara de senaste två åren ser vi en nedgång bland pojkarna, från knappt tio till drygt åtta procent i grundskolans år 9 och för flickorna ligger det stabilt på ca 6 procent båda åren. I gymnasiet ligger användningen stabilt kring 20 procent för pojkarna och för flickorna en ökning från knappt 14 till nästan 15 procent under samma tidsperiod (2011–2012).

Sedan 2007 har CAN ställt frågan om man använt *narkotika de senaste tolv månaderna*. Där syns en viss ökning för pojkar i grundskolans år 9, från fyra till sex procent mellan 2007 och 2012 och stabilt för flickorna (fyra procent 2007 och 2012). I gymnasiets år 2 ser vi vissa ökning för både pojkar och flickor, från tolv till 14 procent för pojkarna och från nio till elva procent mellan 2007 och 2012. Jämför man bara de senaste två åren ser vi en nedgång bland pojkarna, från sju till sex procent i grundskolans år 9 och från 15 till 14 procent i gymnasiets år 2 för åren 2011 och 2012. Bland flickorna i gymnasiet ser vi en ökning från åtta till elva procent under samma tidsperiod och för flickorna i grundskolan ligger det stabilt på fyra procent.

Analysen av data från 2000–2012 (2004–2012 för gymnasiet) visar att den totala droganvändningen – alkohol och/eller narkotika och/eller tobak har sjunkit kraftigt. Den kraftigt minskade alkoholkonsumtionen har inte ersatts av en liknande ökning av andra droger. Summan av (drog)lasterna är inte konstant.

Debutålder

I takt med den minskade alkoholkonsumtionen har debutåldern höjts, i denna rapport mätt som andelen som druckit alkohol eller som druckit sig berusade före eller vid 13 års ålder (kompleterat med måttet före eller vid 14 års ålder). Ett av målen i regeringens ANDT-strategi är att höja debutåldern för alkohol och tobak. Det finns studier som visar på att de som alkoholdebuterar tidigare än andra har en högre alkoholkonsumtion i vuxen ålder och också löper risk att utveckla ett skadligt bruk, dvs. ju tidigare debut desto större skador. 2012 års undersökning visar att andelen pojkar i grundskolans år 9 som berusat sig före 13 års ålder har halverats – från 21 procent 2000 till tio procent 2012. En liknande höjning av debutåldern kan vi se även för tobak medan cannabis visar mindre förändringar.

Anskaffning av alkohol och tobak

Tidigare rapporter har visat att många elever i årskurs 9 och gymnasiet år 2 fått tag på alkoholen från syskon eller kompisar. I 2012 års undersökning har vi med hjälp av nya frågor försökt ringa in varifrån alkoholen ursprungligen kommer, för att få en bättre bild av fördelningen mellan anskaffning av ”smugglad alkohol” och alkohol från Systembolaget i olika åldersgrupper. Ingenting i 2012 års undersökning, och i tidigare mätningar, tyder på att alkohol och tobak blivit mer lättillgängligt via de kanaler som finns tillgängliga för vuxna: livsmedelsbutiker, Systembolagets butiker och restauranger. Snarast tyder data på den motsatta riktningen, nämligen att tillgången minskat. Väger man in tillgången till insmugglad alkohol och tobak förändras bilden något, men anskaffning och konsumtion av smuggelalkohol har efter de ökningarna som noterades fram t.o.m. 2007 sjunkit signifikant. Användningen av smuggelsprit ökade i början av 00-talet, under samma tid som andelen som druckit hembränt minskade kraftigt. Sedan 2007 syns ingen ökning – andelen som druckit smuggelsprit har tvärtom minskat. Anskaffning av smuggelcigaretter visar ingen ökning under perioden 2004–2012.

Konsekvenser av berusningsdrickande

I takt med den minskande alkoholkonsumtionen bland ungdomar rapporterar också färre ungdomar alkoholrelaterade problem. Trenden är tydligare bland elever i årskurs 9 än i gymnasiet år 2 och beror högst sannolikt på en kraftigare konsumtionsminskning över tid i årskurs 9. Resultaten från analyserna av hur problemen är fördelade i olika konsumtionsgrupper visar att problemen för ungdomar i hög grad är en funktion av alkoholkonsumtionen, där en

högre konsumtion leder till fler problem. Detta styrks även av skillnaderna mellan eleverna i årskurs 9 och gymnasiets år 2 i hur många som uppgett att de fått problem till följd av att de druckit alkohol. I gymnasiets år 2, där konsumtionen är högre, är det också en större andel elever som uppgett att de haft problem. Vidare kan det konstateras att det finns tydliga skillnader mellan flickor och pojkar. Fler flickor än pojkar uppger att de fått negativa konsekvenser på grund av att de druckit alkohol, ett resultat som återfinns i båda årskullarna.

Förord

Föreliggande rapport avviker kraftigt från föregående års rapporter både i innehåll och i form. Rapporten är nedkortad och har istället fokus på vissa nyckelfrågor och nyckelvariabler (eller kärnindikatorer). Dessa studeras å andra sidan i mer detalj. Såväl diagram som tabeller redovisas nu också i direkt anslutning till texterna, detta då de har bäring på den text som redovisas. Enkelt uttryckt är rapporten något smalare men samtidigt djupare. Svaren på alla, eller de flesta av de frågor som ställs i enkäten, redovisas således inte i denna rapport, inte heller i en tabellbilaga. Däremot kommer vi att lägga ut en omfattande tabellbilaga på CANs hemsida där många av de mått som ingått i tidigare års tabellbilaga redovisas.

Vi vill med detta nya angreppssätt bidra till mer analys och tolkning av de unika data som CAN förfogar över. Redovisning av trender är viktigt men att försöka förstå dessa genom fördjupade analyser är minst lika centralt. Det är vår förhoppning att denna rapport utgör ett viktigt bidrag till detta. Alla områden kan inte genomgå fördjupade analyser samtidigt. Vi har i denna rapport valt ut vissa centrala områden framför andra. Andra områden som inte lyfts i denna rapport kommer istället att tas upp i mer detalj i senare rapporter.

Olika frågeställningar kräver olika angreppssätt. De olika kapitlen har därför olika upplägg. Kapitlen har också skrivits av olika författare vilket bidragit till olikheter kapitlen emellan i såväl innehåll som form. Detta är något som aktivt eftersträvat eftersom vi med denna rapport vill stimulera till fördjupade analyser och därmed ett mer varierat utbud. Varje kapitel ska bära sig själv och i sig vara en spännande läsning där vissa frågor får svar och andra frågor väcks.

Stockholm den 12 mars 2013

Håkan Leifman

Direktör CAN

Inledning

Ungdomars användning av olika typer av droger är av stort intresse i den politiska och massmediala debatten. Många länder genomför därför undersökningar om ungdomars konsumtion av alkohol och narkotika. Ofta ingår också frågor om tobak och sniffning. Den serie av årliga drogvaneundersökningar i årskurs 9 som genomförts i Sverige har pågått sedan 1971 och är därmed den längst pågående undersökningsserien i världen.

Som en del i CANs uppdrag att följa drogutvecklingen i landet, överfördes ansvaret för skolundersökningarna från Skolöverstyrelsen till CAN 1985. Från och med 1986 års studie har undersökningarna därför genomförts av CAN. Sedan år 2001 har undersökningarna genomförts på direkt uppdrag av Socialdepartementet. Undersökningarnas syfte är i första hand att belysa utvecklingen av drogvanorna och att studera skillnader mellan olika åldersgrupper.

I denna rapport ligger fokus på utvecklingen sedan år 2000, dvs. under en period med mycket stora förändringar i alkoholvanor bland unga. För dessa 13 år har vi under 2012 genomfört ett omfattande datahanteringsarbete som mynnade ut i en stor sammanslagen datafil där alla 13 år finns representerade (för gymnasiet 2004–2012). Alla beräkningar och programmeringar (syntax) har genomgått en detaljerad kvalitetssäkring. Under 2013 kommer data från 1990-talet genomgå samma bearbetning. Det bör poängteras att detta arbete, som ibland inneburit vissa förändrade beräkningssätt jämfört med tidigare, endast marginellt ändrat på tidigare redovisade nivåer. Trenderna påverkas i stort sett inte alls.

Alla områden kan inte genomgå fördjupade analyser samtidigt. Vi har i denna rapport valt ut vissa centrala områden framför andra. Ett sådant centralt område som belyses är huruvida alkoholvanorna visar på ökad polarisering över tid, ett annat hur alkoholskadeutvecklingen ser ut enligt de alkoholproblemfrågor som eleverna svarat på, både totalt men också uppdelat i olika dryckesgrupper. Ett tredje område är utvecklingen av bruk av illegal (smugglad) alkohol, ett fjärde vilken betydelse som debutåldern har för elevernas aktuella vanor och ett femte område användningen av s.k. internet(nät)droger (eller design/syntetiska droger). Tobaksfrågorna har också genomgått djupare analyser där både rökning och snusning står i blickpunkten. Detta för att nämna några exempel.

Inför 2012 års enkät genomfördes ett stort revideringsarbete som resulterade i en ny enkät. Denna nya enkät (även kallad formulär B) testades år 2012 genom en s.k. ”split-half” som gick till på så sätt att den nya enkäten skickades ut samtidigt med den gamla enkäten (formulär A) till de deltagande skolorna. Slumpmässigt valdes hälften av eleverna att fylla i den nya enkäten och den andra hälften att fylla i den gamla enkäten. På så sätt kan man jämföra skillnaderna mellan frågorna i de två enkäterna, dvs. man får en uppfattning om effekten av införandet av den nya enkäten. Denna nya enkät kommer att användas fullt ut fr.o.m. 2013. Ett särskilt kapitel i denna rapport ägnas åt dessa ”split-half”-analyser.

De trender som redovisas i de olika kapitlen baseras dock på den gamla enkäten. Vissa analyser som enbart rör 2012 bygger dock på data från den nya enkäten och det kommer att framgå i texten vilka data som avses. Data från den reviderade nya enkäten för 2012 blir egentligen mest intressant när 2013 års data sammanställs eftersom den då utgör en brygga mellan den gamla och den nya enkäten och således kan ses som ett basår för 2012 och framåt.

Redovisning av tillvägagångssätt, metodövervägande (mätfel, bortfall m.m.) och liknande redovisas i ett eget kapitel i slutet av rapporten (men med en kortare text om vissa väsentliga metodologiska frågor i efterkommande kapitel). Även detta kapitel har förkortats väsentligt. För de läsare som önskar en mer utförlig redovisning hänvisas till föregående års rapporter (t.ex. Henriks-son & Leifman, 2011). Däremot har det tillkommit ett väsentligt avsnitt som i detalj redogör för alla steg i tillvägagångssättet i genomförande av CANs undersökning av skolelevs drogvanor (från ax till limpa). Detta avsnitt är till del ett resultat av det arbete med indikatorer som genomförts på Socialdepartementet där CAN har en nyckelroll, inte minst genom den centrala information om ungdomars drogvanor som skolundersökningarna ger upphov till. Tanken är att denna beskrivning kan användas som mall även för andra aktörer som genomför liknande undersökningar i landet.

I rapporten används olika begrepp och facktermer. Två begrepp som används som synonymer i denna rapport är drog(er) och substans(er). Båda används som samlingsnamn för de preparat/medel som tas upp, t.ex. alkohol, narkotika och tobak. Det bör betonas att vi med denna kategorisering därmed inte likställer alla olika substanser till en och samma grupp av droger. Vi tar inte ställning i den frågan. Begreppet används enbart i semantiskt syfte för att hänvisa till samtliga dessa medel när så behövs. När det gäller flertalet övriga begrepp som används i rapporten förklaras dessa närmare i anslutning till de aktuella textavsnitten.

Under åren som gått har skolenkäterna genomgått olika revideringar. De större förändringar som genomförts omnämns i de olika textavsnitten nedan. Mindre ändringar omnämns dock inte alltid, såsom mindre språkliga justeringar i en eller några frågor eller svarsalternativ. I analyserna som redovisas i

de kapitel som följer har dock ambitionen varit att alltid beakta *alla* förändringar, större som mindre, som bedöms som relevanta för just den aktuella analysen, även om inte alla förändringar omnämns i texten. För mer detaljerad beskrivning av de allra flesta ändringar som gjorts i enkäten över tid hänvisas istället till tidigare rapporter, t.ex. Henriksson & Leifman (2011).

Undersökningen och rapporten

Såväl denna skolundersökning (2012) som tidigare undersökningar har genomförts under perioden mars–april. Undersökningarna är, liksom andra frågeundersökningar, behäftade med olika typer av metodproblem som gör det svårt att tolka enskilda siffror vid enstaka mättillfällen. Dessa problem diskuteras mer noggrant i detta kapitel och i en särskild metodbilaga.

Bortfall

Ett problem i samband med frågeundersökningar utgörs av bortfallet, dvs. de personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika skäl inte gjorde det. I den här typen av skolundersökningar finns två huvudtyper av sådana bortfall. Den ena utgörs av eleverna i de klasser som av olika skäl inte deltog i undersökningen och den andra av de elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen.

Bortfallet av hela klasser har ökat något sedan början av 1990-talet, varför antalet elever i undersökningen minskat. Detta problem kan troligen, helt eller delvis, härledas till att skolor belastas med allt fler undersökningar. I årets undersökning var klassbortfallet större bland klasserna i gymnasiet (24 %) än i årskurs 9 (18 %) (se tabell A). Bortfallet på klassnivå i gymnasiets år 2 har sannolikt större betydelse för resultaten än vad klassbortfallet har för resultaten i årskurs 9 eftersom sammansättningen av elever i gymnasieklasserna i högre grad sker utifrån elevernas intressen och egenskaper.

När det gäller bortfallet på individnivå (tabell B) visade sig sjukdom vara den vanligaste orsaken till frånvaro vid undersökningstillfället. Bortfallet på grund av sjukdom eller annan frånvaro uppgick 2012 till 16 procent i årskurs 9 och 20 procent i gymnasiets år 2.

För att upptäcka oseriöst ifyllda enkäter har alla formulär granskats innan databearbetningen. Det görs även en kontroll av orimliga värden genom s.k. filter i dataprogrammet (se särskild metodbilaga). I tabell C redovisas antalet enkäter i de olika stegen, allt från antalet elever i urvalet, antalet inkomna enkäter, antalet bortsorterade enkäter till faktiskt antal bearbetade enkäter. Som framgår av tabellen bortsorteras något större andel i årskurs 9 än i gymnasiet (2,6 % visavi 2,0 %).

Antalet analyserade (bearbetade) ifyllda formulär 2012 uppgick till drygt 9 400 i årskurs 9 och till drygt 7 100 i gymnasiet. Detta kan jämföras med antalet elever i urvalet om drygt 14 000 och knappt 12 000 i årskurs 9 respektive gymnasiets år 2.

Alla data har viktats baserat på regionstillhörighet (de sex regioner som utgör urvalsbas för skolorvalet). Fr.o.m. 2001 års undersökning görs denna regionala vikt separat för pojkar respektive flickor i årskurs 9 och gymnasietes år 2. Det bör påpekas att även om viktning är regel i undersökningar påverkar detta i mycket liten utsträckning de redovisade resultaten. Oviktade och viktade siffror ger liknande resultat vilket även visat sig gälla för CANs skoldata.

Tabell A. Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit samt bortfallet på klassnivå i procent. Årskurs 9 och gymnasiets år 2 (formulär A och B). 2012.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Antal klasser i urvalet	599	587
Antal klasser som ej deltagit	109	143
Bortfall på klassnivå	18,2%	24,4%

Tabell B. Andel frånvarande elever fördelat på bortfallsorsak. Årskurs 9 och gymnasiets år 2 (formulär A och B). Baserat på från skolor inskickade klasslistor. 2012.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Sjuk	8	8
Beviljad ledighet	2	1
Annan skolaktivitet	2	3
Olovlig frånvaro	2	5
Annan frånvaro	1	2
Vägrat delta	0	1
Andel frånvarande elever (totalt)	15,6	19,9

Tabell C. Antal elever i urvalet, antal inkomna, bortsorterade och bearbetade formulär. Årskurs 9 och gymnasiets år 2 (formulär A och B). 2012.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Antal elever i urvalet	14 009	11 997
Antal inkomna enkäter	9 682	7 255
Antal bortsorterade manuellt och i syntax	248	146
Totalt bearbetade	9 434	7 109

Under- och överrapportering

Vid flera studier av den vuxna befolkningen har man funnit en ovilja att redovisa känsliga förhållanden samt en tendens hos respondenterna att medvetet eller omedvetet underskatta sin konsumtion, bl.a. av alkohol. Det kan naturligtvis inte uteslutas att somliga elever i denna studie har rapporterat en för låg konsumtion (underrapportering). Men det kan heller inte uteslutas att motsatsen förekommer, dvs. att elever uppger en högre konsumtion jämfört med den verkliga. En alltför högt redovisad konsumtion kan vara ett utslag av leklust, att man faktiskt upplever sin konsumtion som större då man exempelvis vill imponera på sina kamrater.

Under året har nya kriterier (filter) utvecklats för att avgöra vilka enkäter som skall tas bort på grund av att eleven uppgett orimliga svar såsom alltför hög alkoholkonsumtion, orimlig narkotikakonsumtion och andra, som vi betraktar, orimliga svar. Detta redovisas i en särskild metodbilaga i slutet av denna rapport. De enskilda blanketterna granskas även manuellt för att upptäcka de fall då hela enkäten är oseriöst ifylld, exempelvis genom att varje ruta kryssas i, att det klottrats över hela sidorna eller att eleven skrivit att allt bara var ljug.

Sammanfattningsvis bör representativitets- och tillförlitlighetsproblem som behandlats alltid beaktas såväl vid jämförelse av grupper av individer som vid jämförelser över tid. Det torde emellertid vara rimligt att anta att bortfallens och andra faktorerers inverkan på möjligheterna att göra jämförelser över tid är relativt begränsad.

För att kunna möta önskemål om fler bakgrundsvariabler gjordes även en omfattande omarbetning av formuläret i samband med 2006 års undersökning. För att inte bryta tidsserier användes även då två formulär – den nya reviderade och den gamla enkäten. Varannan elev i varje klass fick besvara det gamla formuläret och varannan det nya. Tyvärr visade det sig att den nya enkäten, framförallt utformningen av alkoholvanefrågorna, resulterade i ett alltför stort bortfall; de fungerade helt enkelt inte. (Resultaten från det omarbetade formuläret redovisas dock som en bilaga i *Skolelevers drogvanor 2006*). Detta ledde till att 2007 års enkät inte blev en fortsättning på den nya reviderade enkäten 2006 utan en blandning av 2006 års gamla och nya enkät. Detta innebär också att den nya enkäten 2006 inte kunde användas som brytår (länk) mellan den gamla och den nya enkäten. Med anledning av detta har vi för år 2006 valt att endast redovisa resultaten baserat på den gamla enkäten vilket i praktiken innebär att brytpunkten mellan den gamla och den nya är 2007 års enkät.

I de tabeller som redovisas nedan används följande beteckningar:

- .. Uppgift saknas eller är för osäker för att återges.
 - . Uppgift kan inte förekomma (pga. att årskursen ej ingått i undersökningen eller frågan ej ställts).
 - Ingen frekvens (dvs. ingen elev har angett svarsalternativet).
- 0,0 Procenttal avrundat till 0 (dvs. svarsalternativet har angetts av minst en elev men av mindre än 0,05 procent i respektive grupp).

Materialet presenteras i de allra flesta fallen uppdelat på kön och årskurs. I flertalet tabeller redovisas procenttal beräknade på totalmaterialet, dvs. samtliga elever i respektive grupp, inklusive de som ej svarat på frågan. Detta har dock en ytterst marginell betydelse eftersom bortfallet oftast är lågt och inte påverkar trenderna. Om så dock icke är fallet så nämns detta i texten.

En central fråga i trendredovisningar är när man skall tala om reella ökning respektive minskningar, dvs. när förändringar av sådan storlek att man kan vara relativt säker på att det rör sig om faktiska förändringar. Ett sätt är att testa om skillnaderna över tid är statistiskt säkerställda, vilket genomgående gjorts i denna rapport. De ökning och minskningar som lyfts fram är därför att betrakta som sannolika faktiska förändringar. Det finns ändå en osäkerhet som inte har med statistiskt signifikant att göra utan med andra slumpmässiga och systematiska skillnader mellan undersökningsåren. Exempelvis skulle det kunna bli så att urvalet av klasser under ett år inte på samma sätt som andra år ger en representativ spegling av svenska ungdomar i dessa åldrar. Vidare kan bortfallet ett år vara ett större problem än ett annat år. Detta innebär att, trots säkerställda förändringar, bör man vara försiktiga med att dra alltför långtgående slutsatser utifrån en ökning/minskning ett år jämfört med föregående år. För att kunna uttala sig om förändrade trender/trendbrott bör minst två år peka åt samma håll, oberoende av statistisk säkerställdhet.

Användning av alkohol, narkotika, tobak, sniffning, dopning och läkemedel

Håkan Leifman, Clara Henriksson, Jonas Raninen & Ulf Guttormsson¹

Detta kapitel inleds med ett avsnitt som beskriver alkoholvanorna. Därefter beskrivs i tur och ordning narkotika-, tobaks-, sniffnings-, dopnings- och läkemedelsvanorna. Därefter följer ett avsnitt som redovisar den totala droganvändningen över tid oberoende av substans. Kapitlet avslutas med att jämföra omfattningen av bruk av de olika substanserna på basis av den nya enkäten 2012 med identiska prevalensfrågor för respektive substans.

Alkohol

Tidigare forskning har visat på samband mellan storleken av alkoholkonsumtionen och andelen risk- eller storkonsumenter. Detta innebär att när den totala alkoholkonsumtionen ändras så brukar också andelen storkonsumenter förändras i samma riktning. Båda dessa är också av stor vikt för alkoholproblemens omfattning: en ökad/minskad konsumtion brukar åtföljas av ökade/minskade alkoholproblem. Därför är konsumtionsutvecklingen viktig att följa. Avsnittet inleds med en redovisning av andelen konsumenter av alkohol och därefter redovisas den genomsnittliga årskonsumtionen av alkohol totalt, i olika alkoholvanegrupper och per dryckesslag (alkoholsort).

Det är inte endast den totala mängden konsumerad alkohol som uppvisar ett samband med skadornas omfattning. Även sättet som man dricker alkohol på är av betydelse, framförallt omfattningen av berusningsdrickande. Allt berusningsdrickande är att betraktas som riskkonsumtion. Den skandinaviska dryckeskulturen kännetecknas av relativt få dryckestillfällen (ex. per vecka) men med högre konsumtion per dryckestillfälle jämfört med flera andra länder i central- och sydeuropa. En relativt stor andel av samtliga dryckestillfällen resulterar således i berusning och i akuta alkoholskador i form av t.ex. alkoholförgiftning och olika former av olyckor. Det är därför av stort intresse att följa utvecklingen över tid av sådana s.k. intensivkonsumtionstillfällen,

¹ Håkan Leifman och Jonas Raninen har skrivit avsnittet om alkohol, Håkan Leifman om narkotika, Clara Henriksson om tobak och Ulf Guttormsson avsnitten om sniffning, dopning och läkemedel.

dvs. antalet dryckestillfällen med stora alkoholintag vilket redovisas för skolelever i detta avsnitt. Med intensivkonsumtion avses här, i linje med de rekommendationer som tagits fram i arbetet med indikatorer (se Socialdepartementet, 2013, dryckestillfällen med stora mängder alkohol motsvarande minst en flaska vin (eller ungefärlig motsvarande mängd ren alkohol i andra drycker) vid ett och samma tillfälle. Den fråga som ställs lyder som följer: ”Hur ofta händer det att du dricker alkohol motsvarande minst 18 cl sprit (en halv kvarting) eller en helflaska vin eller fyra stora flaskor stark cider/alkoläsk eller fyra burkar starköl eller sex burkar folköl vid samma tillfälle?”. (I den nya enkäten 2012 har frågan omformulerats något, se bilaga 3).

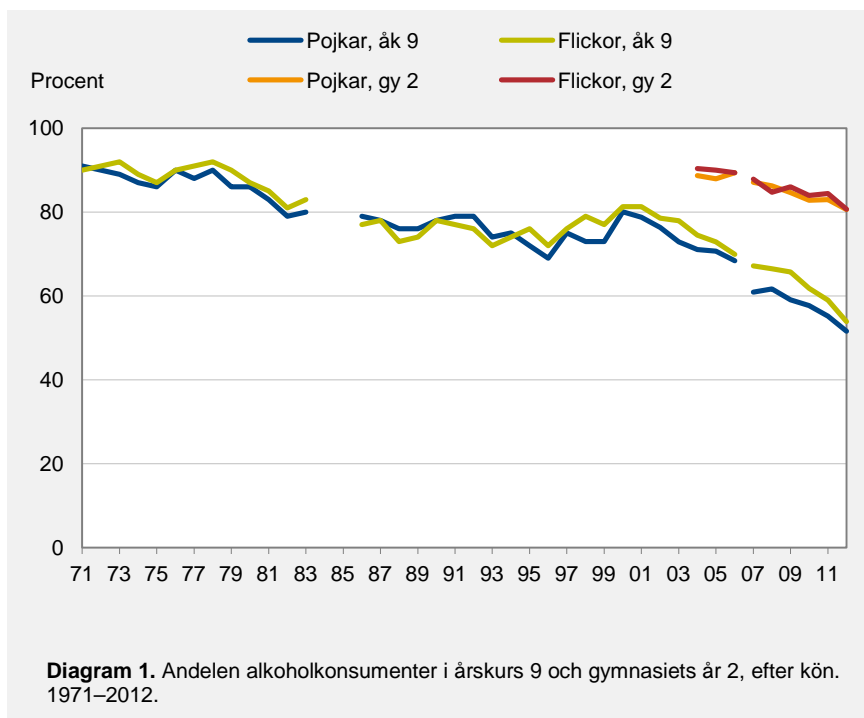
Även andelen högkonsumenter och riskkonsumenter redovisas. Med hög alkoholkonsumtion avses här en månatlig konsumtion motsvarande minst 14 standardglas i veckan för pojkar och 9 standardglas för flickor, dvs. de gränsvärden som brukar användas på den vuxna befolkningen (se t.ex. Leifman & Ramstedt, 2009). Vidare redovisas andelen riskkonsumenter enligt det kombinerade måttet av både genomsnittlig konsumtion och intensivkonsumtion uttryckt i andelen som dricker minst 14 glas (män) respektive 9 standardglas (kvinnor) eller intensivkonsumerar minst en gång/månad.

Avsnittet avslutas med att belysa utveckling och omfattning av konsumtion av oregistrerad alkohol, dvs. smuggelalkohol och hembränd sprit.

Alkoholkonsumenter

Andelen konsumenter av alkohol har mätts på två olika sätt. Det ena baseras på svaren på frågor om man druckit folköl, starköl, vin, sprit eller starkcider/alkoläsk någon gång under de senaste 12 månaderna, enligt skalan om frekvens och kvantitet per dryck (den s.k. KF-skalan, se t.ex. Kühlnhorn, m.fl., 2000). De som uppger att så är fallet klassificeras som alkoholkonsumenter. Det andra måttet bygger på andelen som svarat ”ja” på en inledande alkoholfråga om man under de senaste 12 månaderna druckit öl, alkoläsk, starkcider, vin eller sprit. Frågan ställdes första gången i urval två 2006 och redovisas fr.o.m. 2007. Vid en jämförelse mellan det gamla och det nya måttet framkom mycket små skillnader andelen nykterister från 2007 till 2012. Nedan redovisas därför endast det andra, enklare måttet, under perioden 2007-2012.

Som framgår av diagram 1 var det fler niondeklassare under 70-talet som var alkoholkonsumenter än under senare år. Mellan 80-talets mitt och 90-talets slut var minskningen mindre påtaglig, men sedan 2000 har trenden bland niondeklassarna varit tydligt nedåtgående. År 2000 var ca 80 procent av eleverna i årskurs 9 alkoholkonsumenter, år 2012 var andelen 56 procent (54 % pojkar, 58 % flickor) vilket är de lägsta uppmätta nivåerna sedan starten av mätningarna år 1971.

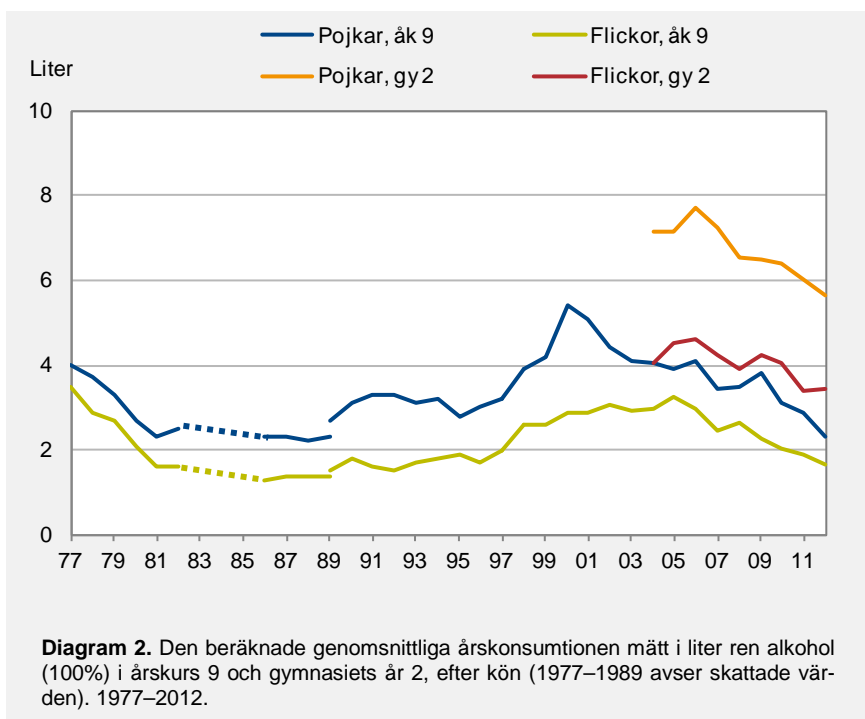

Även bland eleverna i gymnasiets år 2 har andelen alkoholkonsumenter minskat sedan startåret 2004; från ca 90 procent 2004 till 82 procent 2012 med små skillnader mellan pojkar och flickor. Medan de långsiktiga förändringarna är att betrakta som statistiskt säkerställda är i regel så icke fallet när det gäller skillnaderna mellan pojkar och flickor.

Den totala årliga volymen konsumerad alkohol

Beräkningarna av den totala uppgivna årskonsumtionen av alkohol bland niondeklassarna omfattar undersökningarna fr.o.m. 1976. Uppgifter från åren 1983–1985 saknas eftersom genomsnittskonsumtionen inte beräknades dessa år. Från och med 1998 ingår konsumtion av blanddrycker i beräkningarna. För åren 1977 till 1989 (uppgifter saknas för åren 1983–85) är beräkningarna gjorda med utgångspunkt från klassmitten av den skattade årskonsumtionen för varje indexvärde (för mer information se föregående års skolrapport, Henriksson & Leifman, 2011).

Diagram 2 visar utvecklingen (medelvärde) av den uppgivna årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) från 1977 till 2012. Som framgår av diagrammet sjönk konsumtionen bland niondeklassare i slutet av 70-talet och

början av 80-talet för att därefter under resterande 80-talet ligga kvar på en relativt oförändrad låg nivå. Under 1990-talet började konsumtionen öka, en ökning som accentuerades under andra halvan av 1990-talet. För pojkarna nåddes konsumtionstoppen 2001. Därefter har konsumtionen gradvis sjunkit.

För flickorna fortsatte konsumtionen att stiga fram t.o.m. 2005. Därefter har även flickornas konsumtion sjunkit, i stort sett för varje år. I 2012 års undersökning sjönk således konsumtionen ytterligare och låg detta år för pojkarna på ca 2,3 liter och för flickorna på ca 1,6 liter ren alkohol. Utvecklingen under perioden 2000–2012 framgår vidare av tabell 1a. Under denna period har pojkarnas konsumtion sjunkit med 57 procent och flickornas med 43 procent.

Som framgår både av diagrammet och tabell 1b har även konsumtionen bland gymnasieelever sjunkit efter 2006 med ca 25 procent bland både pojkarna och flickorna (2006–2012). Av diagrammet framgår också, som väntat, att konsumtionsnivåerna är mycket högre, ungefär dubbelt så höga, i gymnasiets år 2 jämfört med årskurs 9.

Det bör också i detta sammanhang nämnas att alkoholkonsumtionen också sjunkit bland konsumenterna, en grupp som alltså utgör en över tid mindre andel av samtliga elever. Konsumtionsnedgången är för pojkarna i denna

grupp ca 36 procent och för flickorna ca 20 procent från 2000 till 2012. Motsvarande minskningar i gymnasiet är ca 20 procent för båda könen.

I tabellerna 1a-b redovisas också konsumtionsutvecklingen per alkoholdryck. Både bland pojkar och bland flickor i årskurs 9 svarade sprit för en relativt stor andel av totalkonsumtionen år 2012 (ca 30 %). För flickorna ligger blanddrycker dock allra högst (39 %) och för pojkarna starköl (31 %). Folköl och vin svarar för betydligt lägre andelar. Som framgår av tabellen har volymen konsumerad alkohol minskat för samtliga alkoholdrycker. Kraftigast har minskningen varit för folköl, vilket bidragit till att folköl minskat sin andel av totalkonsumtionen, och minst har minskningen varit för blanddrycker vilket bidragit till att blanddrycker står för en större andel av totalkonsumtionen 2012 än 2000. Ungefär samma mönster återfinns både bland pojkar och bland flickor.

I gymnasiets år 2 dominerar starköl bland pojkar med knappt 50 procent (48 %) av den totala alkoholkonsumtionen 2012, följt av sprit (25 %) och blanddrycker (13 %). Bland flickorna är mönstret ungefär samma som i årskurs 9, dvs. de två drycker som dominerar är blanddrycker (32 %) och sprit (27 %). Vin däremot svarar här för en större andel jämfört med niondeklassarna. När det gäller utvecklingen bland gymnasieeleverna uppvisar samtliga alkoholdrycker, med undantag av vin, minskningar sedan 2004. Vin är en dryck som dock fortfarande konsumeras i relativt små mängder. Bland pojkarna har folköl tappat mest som andel av totalkonsumtionen och bland flickorna starköl.

Tabell 1a. Uppskattad årskonsumtion av respektive alkoholdryck och totalt i årskurs 9, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 2000–2012.

Åk 9	Sprit	Vin	Blanddrycker	Starköl	Folköl	Totalt
Pojkar						
2000	1,6	0,2	0,9	1,4	1,3	5,4
2001	1,5	0,2	1,0	1,4	1,0	5,1
2002	1,2	0,2	0,9	1,2	0,9	4,4
2003	1,0	0,1	0,9	1,3	0,7	4,1
2004	1,0	0,1	0,9	1,4	0,6	4,0
2005	1,1	0,1	1,0	1,3	0,4	3,9
2006	1,3	0,1	0,9	1,4	0,4	4,1
2007	1,0	0,1	0,7	1,3	0,3	3,4
2008	1,0	0,1	0,7	1,3	0,4	3,5
2009	1,1	0,1	0,8	1,4	0,4	3,8
2010	0,9	0,1	0,6	1,1	0,4	3,1
2011	0,9	0,1	0,6	1,0	0,3	2,9
2012	0,7	0,1	0,5	0,7	0,3	2,3
Flickor						
2000	1,1	0,3	0,7	0,5	0,4	2,9
2001	1,1	0,2	0,7	0,5	0,4	2,9
2002	1,1	0,2	0,7	0,6	0,4	3,1
2003	0,9	0,2	0,8	0,6	0,4	2,9
2004	0,9	0,2	0,9	0,7	0,3	3,0
2005	1,1	0,2	1,0	0,8	0,2	3,3
2006	1,1	0,2	0,9	0,6	0,2	3,0
2007	0,9	0,1	0,7	0,6	0,2	2,5
2008	1,0	0,2	0,7	0,5	0,2	2,7
2009	0,8	0,2	0,7	0,4	0,2	2,3
2010	0,7	0,2	0,6	0,5	0,2	2,1
2011	0,7	0,1	0,6	0,3	0,2	1,9
2012	0,5	0,1	0,6	0,3	0,1	1,6

Tabell 1b. Uppskattad årskonsumtionen av respektive alkoholdryck och totalt i gymnasiets år 2, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 2004–2012.

Gy 2	Sprit	Vin	Blanddrycker	Starköl	Folköl	Totalt
Pojkar						
2004	1,8	0,2	1,2	3,0	0,9	7,1
2005	1,8	0,2	1,2	3,1	0,8	7,1
2006	1,9	0,2	1,4	3,3	0,8	7,7
2007	2,0	0,2	1,1	3,3	0,7	7,3
2008	1,8	0,2	1,0	2,9	0,6	6,5
2009	1,6	0,2	1,0	3,0	0,7	6,5
2010	1,6	0,2	0,9	3,0	0,6	6,4
2011	1,5	0,2	0,8	2,9	0,6	6,0
2012	1,5	0,2	0,9	2,6	0,5	5,7
Flickor						
2004	1,0	0,5	1,3	0,9	0,3	4,0
2005	1,1	0,5	1,4	1,2	0,3	4,5
2006	1,3	0,5	1,4	1,1	0,3	4,6
2007	1,3	0,5	1,1	1,1	0,2	4,3
2008	1,2	0,6	1,1	0,9	0,2	3,9
2009	1,2	0,7	1,2	1,0	0,2	4,2
2010	1,2	0,6	1,2	0,9	0,2	4,0
2011	0,9	0,6	1,1	0,6	0,2	3,4
2012	0,9	0,6	1,2	0,6	0,2	3,4

Konsumtionens spridning över tid

En viktig fråga som diskuterats flitigt under senare år är om den nedgång i konsumtion som ägt rum bland unga inneburit en kollektiv förskjutning nedåt i konsumtionsnivå för i stort sett alla alkoholvanegrupper (konsumtionsgrupper) eller om nedgången är större i vissa grupper än i andra. Ibland har begreppet polarisering använts, vanligen med den innebörden att skillnaderna mellan alkoholvanegruppen ökat över tid (ökad spridning) som ett resultat av att den stora majoriteten dricker mindre, men att en liten minoritet med hög alkoholkonsumtion ökat sitt drickande (ex. de 5 procent med högst alkoholkonsumtion med största ansamling av olika riskfaktorer). En studie med skoldata från Stockholms stad under åren 2000–2010 indikerar en sådan utveckling bland framförallt pojkar i årskurs nio (Hallgren, m.fl., 2012). Frågan är dock hur det ser ut i hela landet utifrån CAN-data. Här pågår studier och bilden är tämligen komplex. Den övergripande bilden är dock, såsom framkommer i tabell 2 en nedgång i konsumtionsnivå i alla grupper, dvs. från de som dricker små till de som dricker stora mängder (se kolumn 4). Någon polarisering i termer av ökad konsumtion bland de som dricker mest och minskad konsumtion bland övriga har således inte ägt rum.

Tabellen rymmer dock flera viktiga resultat som ger en ytterligare nyansering av tolkningen av utvecklingen sedan år 2000. Det framkommer tydligt, och kanske inte oväntat, att nedgången i absoluta tal (i volym) ökar med ökad

konsumtionsnivå. Den grupp som uppvisat den största nedgången återfinns således i de fem procent med högst konsumtion. Förändringar i absoluta tal är en sak, en förändring i relativa (procent) en annan. Nedgången i relativa termer har varit som störst i lågkonsumtionsgrupperna och som minst bland högkonsumtionsgrupperna. De högsta fem procenten uppvisar en minskning med 34 procent, näst högsta gruppen (90–94,99 %) 51 procent. Detta kan jämföras med exempelvis mittengruppen, grupp 10, (45–50 %) med initialt mycket lägre konsumtion men där nedgången uppgår till 98 procent. Det bör nämnas att en liknande bild tecknas om man istället delar in materialet i hundra delar (percentiler). Alla grupper som dricker (även den högsta procenten) uppvisar nedgångar under denna tidsperiod.

Tendenser till samma utveckling framkommer också bland gymnasieeleverna från 2000 till 2012: störst absolut minskning i de högre grupperna men störst relativ minskning i de lägre konsumtionsgrupperna. Men denna förändring är mycket svagare än i årskurs 9. Gymnasieeleverna uppvisar inte heller lika stor konsumtionsnedgång totalt sett.

Konsekvensen av en ökad relativ spridning är att skillnaderna (spridningen) mellan grupperna ökat. Detta kan redovisas på olika sätt men ett sätt är att beräkna hur stor andel av den totala konsumtionen som olika grupper står för. Detta redovisas i diagram 3. År 2000 svarade de fem procent med högst konsumtion för 41 procent (topp 10 % svarade för 59 %) av den totala alkoholkonsumtionen i årskurs 9, 2012 hade denna andel ökat till 57 procent (topp 10 % svarade för 76 %).

I gymnasiet år 2 framkommer också en viss ökad koncentration av alkoholkonsumtionen över tid, men precis som ovan i mycket mindre utsträckning jämfört med årskurs 9 – från 32 procent bland de fem procent med högst konsumtion 2000 (topp 10 %: 48 %) till 34 procent (topp 10 %: drygt 50 %).

Ytterligare ett viktigt resultat av dessa analyser, som inte direkt framgår varken av tabellen eller diagrammet, är att den stora konsumtionsnedgången främst ägt rum i de högsta konsumtionsintervallen. De högsta fem procenten svarar för 27 procent av den totala minskade volymen konsumerad alkohol och de högsta 10 procenten för 44 procent. De högsta 50 procenten (medianen och uppåt) svarar för 97 procent av nedgången. I gymnasiet svarar, på motsvarande sätt, de olika grupperna för något mindre andel av totalminskningen: 23 (topp 5 %), 36 (topp 10 %) respektive 86 procent (topp 50 %). Den stora ökningen av andelen icke-konsumenter, framför allt i årskurs 9, bidrar alltså inte mycket till den stora volymminskningen när man studerar materialet på detta sätt uppdelat i femprocentgrupper. Som tidigare nämnts består materialet av årligen upprepade tvärsnittundersökningar. Det går således inte att följa en och samma individ över tid. Men det är ändå högst sannolikt att de som inte dricker alkohol idag annars (tidigare år) skulle ha gjort det i små mängder.

Tabell 2. Medelkonsumtion i liter 100 % alkohol i 20 konsumtionsgrupper (5 %) samt absolut och relativ förändring. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.

Konsumtions- grupp ^{a)}	2000	2012	Förändring i liter ren alkohol 2000–2012	Förändring i procent 2000–2012
Årskurs 9				
1	0,00	0,00	0,00	–
2	0,00	0,00	0,00	–
3	0,00	0,00	0,00	–
4	0,00	0,00	0,00	100,0
5	0,01	0,00	0,01	100,0
6	0,03	0,00	0,03	100,0
7	0,10	0,00	0,10	100,0
8	0,20	0,00	0,20	100,0
9	0,36	0,00	0,35	99,8
10	0,58	0,01	0,57	98,0
11	0,91	0,04	0,86	95,2
12	1,35	0,11	1,24	91,9
13	1,92	0,24	1,68	87,5
14	2,76	0,49	2,28	82,4
15	3,78	0,84	2,95	77,9
16	5,05	1,42	3,63	71,9
17	7,07	2,41	4,66	65,9
18	9,68	4,04	5,64	58,3
19	15,06	7,42	7,64	50,7
20	33,89	22,23	11,67	34,4
Konsumtions- grupp ^{a)}	2004	2012	Förändring i liter ren alkohol 2004–2012	Förändring i procent 2004–2012
Gymnasiets år 2				
1	0,00	0,00	0,00	–
2	0,00	0,00	0,00	–
3	0,02	0,00	0,02	100,0
4	0,12	0,00	0,12	96,8
5	0,32	0,05	0,27	83,0
6	0,54	0,18	0,36	66,2
7	0,84	0,42	0,43	50,6
8	1,19	0,69	0,49	41,7
9	1,59	1,03	0,56	35,1
10	2,07	1,44	0,63	30,4
11	2,67	1,94	0,73	27,4
12	3,41	2,54	0,86	25,3
13	4,19	3,29	0,90	21,4
14	5,17	4,14	1,04	20,1
15	6,26	5,14	1,12	17,9
16	7,73	6,27	1,46	18,9
17	9,79	8,00	1,79	18,3
18	12,62	10,69	1,93	15,3
19	18,12	15,53	2,59	14,3
20	35,79	31,13	4,66	13,0

a) Uppdelat i 20 grupper (5 %-grupper), från de med lägst till de med högst konsumtion. Jämförelse mellan 2000 och 2012 för åk 9 samt 2004 och 2012 för gy 2.

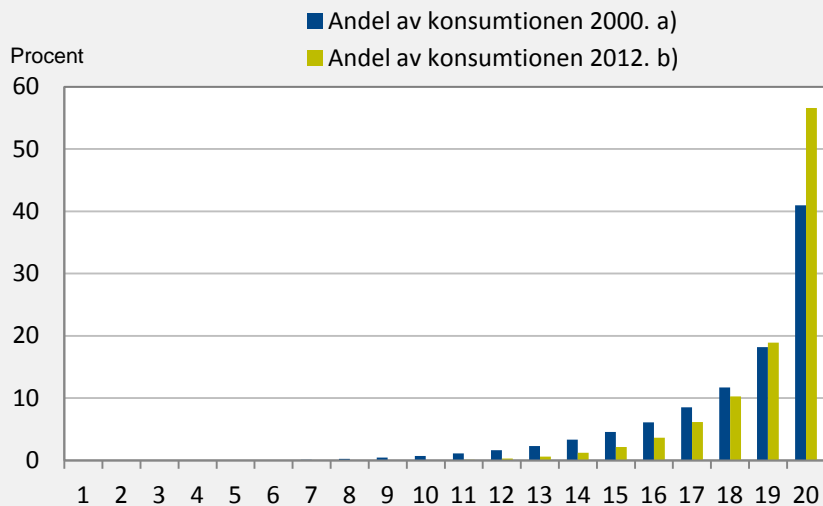

Diagram 3a. Konsumtionens spridning mätt som andel av all alkohol som konsumeras i olika konsumtionsgrupper (5 %). Samtliga pojkar och flickor sammanslagna i årskurs 9. 2000 och 2012.

a) 2000: Grupperna 1–4 = 0 %. Grupperna 5–7 = 0,1 % eller mindre.
 b) 2012: Grupperna 1–8 = 0 %. Grupperna 9–11 = 0,1 % eller mindre.

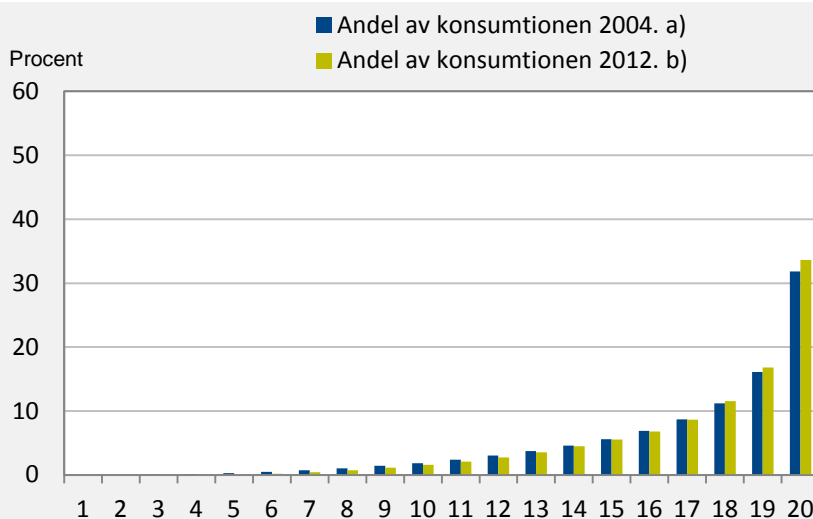

Diagram 3b. Konsumtionens spridning mätt som andel av all alkohol som konsumeras i olika konsumtionsgrupper (5 %). Samtliga pojkar och flickor sammanslagna i gymnasiets år 2. 2004 och 2012.

a) 2004: Grupperna 1–2 = 0 %. Grupperna 3–4 = 0,1 % eller mindre.
 b) 2012: Grupperna 1–3 = 0 %. Grupperna 4–5 = 0,1 % eller mindre.

Intensivkonsumtion, andelen hög- och riskkonsumenter

Tidigare forskning har visat på samband mellan storleken av alkoholkonsumtionen och andelen hög- eller storkonsumenter dvs. att när den totala alkoholkonsumtionen ändras så brukar också andelen riskkonsumenter förändras i samma riktning (se t.ex. Babor, m.fl., 2010).

Att dessa två följs åt framkom ovan i diagrammen över alkoholkonsumtionens spridning över tid. Denna nedgång i andelen högkonsumenter framkommer också i tabellerna 3a-b där också andelen riskkonsumenter enligt det kombinerade måttet med hög volym konsumerad alkohol eller månatlig intensivkonsumtion samt andelen med månatlig intensivkonsumtion redovisas.

Alla dessa indikatorer visar tydligt på samma nedåtgående trend. Exempelvis har andelen riskkonsumenter sjunkit med över 50 procent för pojkarna och med ca 30 procent för flickorna i årskurs nio under perioden 2000–2012. Motsvarande minskningar i gymnasiet från toppåret 2006 är 17 respektive 15 procent (och från 2004–2012: 12 respektive 4 procent).

Tabell 3a. Andelen elever i årskurs 9 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.

Åk 9	Andel med månatlig intensivkonsumtion	Andel högkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka)	Andel riskkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka eller månatlig intensivkonsumtion)
Pojkar			
2000	32,9	14,9	34,9
2001	31,0	14,1	32,7
2002	29,1	12,6	30,8
2003	25,7	11,4	27,3
2004	25,4	11,2	27,2
2005	25,2	10,3	26,1
2006	23,9	10,4	25,1
2007	23,3	9,3	24,5
2008	24,5	9,5	25,6
2009	23,8	10,3	24,9
2010	20,2	7,7	21,1
2011	18,4	7,1	19,8
2012	15,9	6,1	16,6
Flickor			
2000	23,3	11,4	25,3
2001	25,6	11,7	27,2
2002	24,8	12,1	26,2
2003	23,6	10,7	25,2
2004	23,0	12,5	24,8
2005	23,0	13,9	25,3
2006	22,3	11,3	23,9
2007	22,7	9,5	23,6
2008	25,0	11,0	25,9
2009	22,8	8,6	23,6
2010	20,4	8,1	21,1
2011	19,7	7,3	20,7
2012	17,0	6,2	17,7

Tabell 3b. Andel elever i gymnasiets år 2 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.

Gy 2	Andel med månatlig intensivkonsumtion	Andel högkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka)	Andel riskkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka eller månatlig intensivkonsumtion)
Pojkar			
2004	48,9	20,7	50,4
2005	50,1	20,9	51,2
2006	51,7	23,7	53,7
2007	52,0	21,2	53,4
2008	50,8	18,8	51,9
2009	47,5	18,7	48,8
2010	47,7	19,1	49,1
2011	47,0	17,3	48,5
2012	43,0	15,5	44,5
Flickor			
2004	37,9	15,9	39,6
2005	42,4	18,9	44,4
2006	42,2	20,2	44,6
2007	43,1	18,1	44,6
2008	42,5	16,1	43,9
2009	42,4	17,9	44,1
2010	44,9	16,6	45,8
2011	39,3	13,7	40,3
2012	36,7	14,2	38,1

Konsumtion av olika delmängder alkohol med fokus på hemtillverkad sprit och smuggelalkohol

Alkoholkonsumtionen i landet består dels av den i Sverige statistikförda inhemska försäljningen av alkoholdrycker på Systembolaget, restauranger och av folköl (även kallad registrerad alkoholkonsumtion), dels av alkoholdrycker som inte statistikförs i Sverige. Sistnämnda, som fortsättningsvis kommer att benämnas oregistrerad alkoholkonsumtion, består av alkohol som har förts in i Sverige från andra länder – genom såväl resandeförsel som smuggling – och av hemtillverkade alkoholdrycker.

För att få en bild av den oregistrerade och den totala konsumtionen (oregistrerad plus registrerad) har det sedan juni år 2000 genomförts månatliga frågeundersökningar (Monitormätningarna), riktade till den vuxna delen av Sveriges befolkning (16–80 år) (se Ramstedt m.fl., 2010).

Tidigare CAN-studier har visat att många elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 fått tag på alkoholen från syskon eller kompisar, men ingen studie, som vi känner till, har försökt gå vidare i syfte att försöka få reda på var den alko-

holen ”ursprungligen” kommer ifrån. I detta avsnitt har vi med hjälp av nya frågor anpassade för detta ändamål i den nya enkäten 2012 gjort ett sådant försök. Någon sådan skattning på nationell nivå har aldrig tidigare genomförts. Av särskilt stort intresse är att få en bättre bild av fördelningen mellan anskaffning av ”smugglad alkohol” och alkohol från Systembolaget i olika åldersgrupper. (Monitormätningarna ger ingen sådan detaljerad bild för olika åldersgrupper.) Det är av betydelse för utformning av förebyggande insatser om det mesta av den alkohol som ungdomarna konsumerar härrör direkt (genom egna köp) eller indirekt (langning) från Systembolaget eller består av alkohol från utlandet (eller hembränt) som säljs direkt eller indirekt (genom kompisar/äldre syskon) till ungdomar.

Avsnittet börjar dock med att redovisa utvecklingen av andelen som uppger att de druckit smugglad alkohol och hembränt. Frågan om bruk av hembränt har funnits med sedan 1991. År 1997 lades det också till en fråga om konsumtion av smuggelsprit och under senare år också smuggelöl (några år också smuggelcider).

I diagram 4 redovisas utvecklingen av andelen som uppger att de druckit hembränt och andelen som druckit smuggelsprit. I början av 1990-talet uppgav ca var tredje pojke och flicka i årskurs nio att de druckit hembränt någon gång under de senaste 12 månaderna. Andelen som konsumerat hembränt ökade därefter med några procentenheter varje år fram t.o.m. 1995 då de hittills högsta värdena noterades (ca 43 %). Sedan 1999 har andelen minskat kontinuerligt bland både pojkar och flickor och år 2012 svarade åtta procent av pojkarna och nio procent av flickorna att de druckit hembränt under de senaste 12 månaderna.

När det gäller gymnasieeleverna är mönstret likartat. Andelen som druckit hembränt uppgick 2004 till ca 31 procent för pojkarna och 29 procent för flickorna. År 2012 var motsvarande andel 12 respektive 15 procent.

Smuggelsprit uppvisade ökning i början av 00-talet under en tid då andelen som druckit hembränt minskade kraftigt. Sedan 2007 framkommer dock ingen ökning längre utan snarare tvärtom, andelarna som druckit smuggelsprit har minskat. Totalt sett är dock andelen högre 2012 än i slutet av 90-talet och början av 00-talet. Bland gymnasieeleverna är andelen ungefär på samma nivå 2012 som 2004.

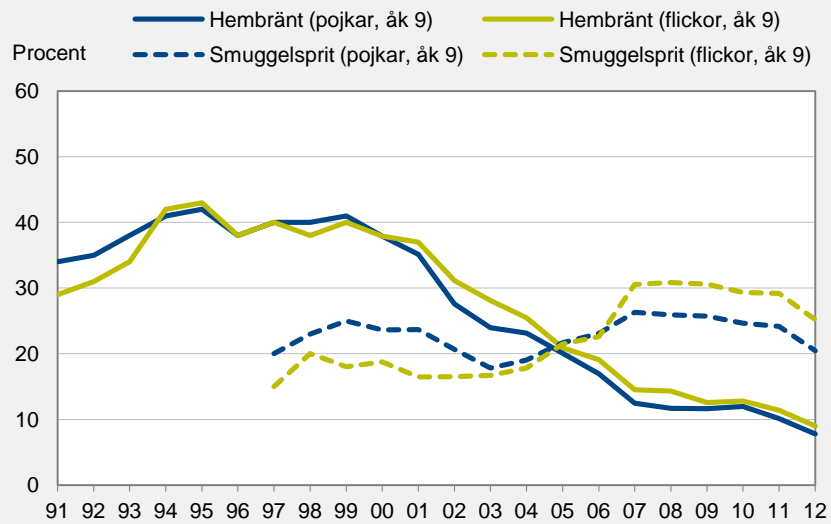

Diagram 4a. Andelen elever i årskurs 9 som druckit hemtillverkad sprit ("hembränt") och som druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 1991–2012.

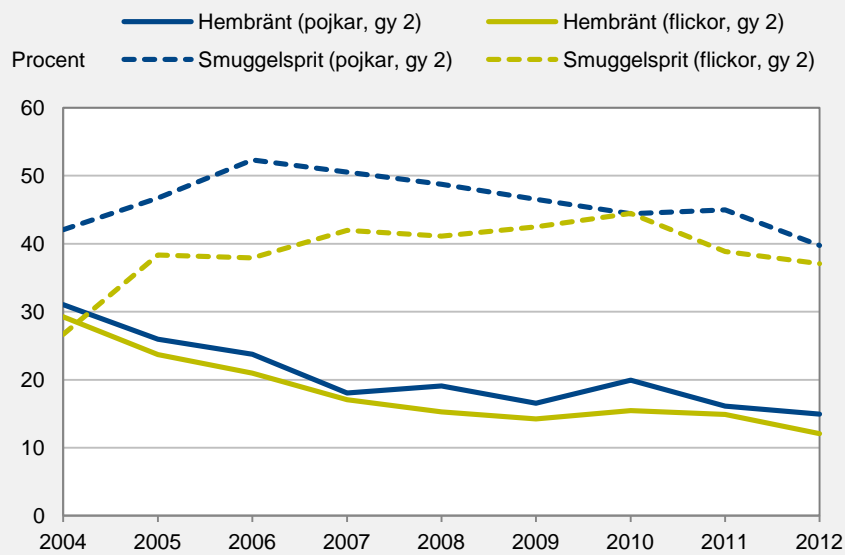

Diagram 4b. Andelen elever i gymnasiets år 2 som druckit hemtillverkad sprit ("hembränt") och som druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.

Tabell 4a. Andelen elever i årskurs 9 som druckit hembränt och olika smuggel-
drycker. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012^{a)}.

Åk 9	Andel som druckit hembränt	Andel som druckit smugglad alkohol ^{b)}	Andel som druckit smuggel- sprit	Andel som druckit smuggelöl	Andel som druckit smuggel- cider	Andel som druckit smuggel- cider eller smuggelöl
Pojkar						
2000	37,9		23,6			
2001	35,1		23,7			
2002	27,6		20,7			
2003	24,0		17,8			
2004	23,1		19,1			
2005	20,1		21,7			
2006	16,9		23,1			36,2

2007	12,5	42,9	26,3			40,8
2008	11,7	42,5	25,9			40,4
2009	11,6	42,4	25,7			40,1
2010	12,0	40,9	24,7			38,6
2011	10,1	34,9	24,1	23,8	24,2	
2012	7,8	30,2	20,5	19,8	21,6	
Flickor						
2000	37,9		18,8			
2001	37,0		16,5			
2002	31,1		16,5			
2003	28,1		16,7			
2004	25,5		17,8			
2005	20,9		21,5			
2006	19,1		22,6			

2007	14,5	49,9	30,6			46,2
2008	14,3	50,3	30,8			47,5
2009	12,6	50,8	30,6			47,5
2010	12,8	48,3	29,3			45,8
2011	11,4	41,4	29,2	18,6	36,3	
2012	9,0	37,0	25,2	14,7	33,1	

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

b) Avser smuggelsprit, smuggelöl eller smuggelcider.

I tabellerna 4a-b redovisas utvecklingen från 2000 och framåt där också den andelen som druckit någon form av smugglad alkohol för perioden 2008 till 2012 presenteras. Under denna period, med en totalt sett kraftig konsumtionsnedgång och minskad andel smuggelspritskonsumenter, har också andelen som druckit smuggelalkohol (dvs. smuggelsprit och/eller smuggelöl och/eller smuggelcider) minskat i samtliga fyra grupper men från olika nivåer (årskurs nio: pojkar: från 43 till 30 %, flickor: från 50 till 27 %; gymnasiet: pojkar: från 66 till 52 %, flickor: från 59 till 49 %).

Tabell 4b. Andel elever i gymnasiet år 2 som druckit hembränt och olika smuggeldrycker. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012^{a)}.

Gy 2	Andel som druckit hembränt	Andel som druckit smugglad alkohol ^{b)}	Andel som druckit smuggelsprit	Andel som druckit smuggelöl	Andel som druckit smuggelcider	Andel som druckit smuggelcider eller smuggelöl
Pojkar						
2004	31,0		42,1			
2005	26,0		46,7			
2006	23,7		52,3			
2007	18,0	65,2	50,5			61,6
2008	19,1	64,7	48,7			60,0
2009	16,5	62,1	46,5			58,3
2010	19,9	60,4	44,4			57,3
2011	16,1	56,3	45,0	45,6	32,2	
2012	15,0	51,5	39,8	42,1	31,4	
Flickor						
2004	29,3		26,7			
2005	23,7		38,3			
2006	21,0		37,9			
2007	17,1	59,6	42,0			53,2
2008	15,3	58,7	41,1			53,0
2009	14,3	60,2	42,5			55,0
2010	15,4	61,5	44,5			55,6
2011	14,9	49,2	38,9	20,1	36,4	
2012	12,1	48,8	37,1	20,0	40,0	

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

b) Avser smuggelsprit, smuggelöl eller smuggelcider.

I sammanhanget bör det dock påpekas att det kan vara svårt för eleverna att veta huruvida den illegala spriten de dricker är smugglad eller hembränd. Om hembränd sprit får negativa associationer i ett område, exempelvis till följd av träspritsförgiftningar, minskar många gånger andelen som redovisar att de druckit hembränt medan andelen som druckit smuggelsprit ökar i motsvarande grad. Sammantaget har dock andelen som druckit någon form av illegal alkohol (smuggelalkohol eller hembränt) sjunkit under senare år.

De olika delmängdernas andel av totalanskaffning och totalkonsumtion

I den reviderade enkäten 2012 ställdes frågan om var den alkohol kom ifrån från början, som man drack den senaste gången (se bilaga 3, fråga 14). Denna fråga möjliggör att studera närmare de olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet ifyllda anskaffningar för det senaste dryckestillfället; i ana-

lyserna begränsat till de som uppger att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. På så sätt kan de ge en ungefärlig bild av hur vanliga de olika ursprungskällorna är. Eleverna kunde fylla i flera alternativ om så var fallet (i genomsnitt fyllde man i ca 1,2 alternativ i årskurs 9 och 1,3 alternativ i gymnasiet år 2).

Baserat på dessa uppgifter om ursprunglig anskaffningskälla framträder vissa tydliga mönster som redovisas i tabell 5. För det första dominerar alkohol från Systembolaget både i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 men med högre andelar i sistnämnda. För det andra är det näst vanligaste alternativet i alla grupper "från person som säljer insmugglad alkohol", undantaget flickor på gymnasiet där anskaffning från restaurang är näst vanligast.

Anskaffningssätt av alkohol är en sak, faktisk konsumtion av olika delmängder en annan. Elever som uppger bruk av smuggelalkohol uppger också totalt sett högre total alkoholkonsumtion än övriga. För att kunna ge en någorlunda rättvisande bild av delmängdernas fördelning baserat på konsumtionsvolym (baserat på senaste dryckestillfället) bör dessa viktas utifrån den totala årliga alkoholkonsumtionen. Att det senaste dryckestillfället inte nödvändigtvis ger en bra spegling av de svarande elevernas vanliga vanor är i detta samman-

Tabell 5. De olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet anskaffningar den senaste gången man drack, bland de elever som druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. 2012.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Pojkar (n=1 175)	Flickor (n=1 352)	Pojkar (n=1 412)	Flickor (n=1 606)
Från affär eller liknande (folköl)	10,1	8,9	7,9	5,7
Från Systembolaget	38,2	49,1	48,6	58,4
Från person som säljer insmugglad alkohol	17,6	13,8	14,5	8,7
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	2,4	3,2	3,3	2,4
Från Internet	0,7	0,3	0,2	0,0
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	5,9	5,3	6,8	6,2
Införd från utlandet av mig själv	1,3	0,5	3,0	2,5
Från restaurang	1,8	2,1	8,6	11,8
Vet ej	21,9	16,6	7,2	4,2

hang av mindre betydelse då vi talar om hur mönstret ser ut på den aggregerade nivån för alla sammantaget: för vissa var konsumtionen högre än normalt vid det senaste tillfället, för andra lägre. På aggregerad nivå jämnar detta ut sig. Däremot är det inte helt säkert att det senaste dryckestillfället, som för flertalet sannolikt ägde rum under första kvartalet 2012, ger en representativ bild av anskaffningsmönster under en period av ett år. Det är möjligt att vissa delmängder är vanligare under vissa perioder av året än andra.

Efter denna korrigering för den totala årliga alkoholkonsumtionen blir bilden något annan, vilket framgår av tabell 6. Andelen smuggelalkohol av den totala andelen stiger som förväntat, detta eftersom konsumenter av smuggelalkohol dricker avsevärt mer alkohol än exempelvis de elever som endast uppger Systembolaget som källa. Fortfarande dominerar Systembolaget med som minst 44 procent (pojkar åk 9) och som mest 61 procent av den totala alkoholkonsumtionen (flickor gy år 2). I årskurs 9 för både pojkar och flickor och för pojkar i gymnasiet uppgår Systembolaget till ungefär det dubbla jämfört med den alkohol som köpts från person som säljer insmugglad alkohol.

Ser man till den del som är registrerad konsumtion (inhemsk försäljning – Systembolaget, folköl och restauranger) mot den del som i Sverige består av oregistrerad alkohol (köpt från person som säljer insmugglad alkohol, köpt från person som tillverkar själv, från internet, från utlandet införd av t.ex. föräldrarna, från utlandet införd av en själv) framkommer följande ungefärliga fördelning i tabell 7 nedan.

Den registrerade alkoholens andel av den totala konsumtionen är således lägst bland pojkar i årskurs 9 (ca 56 %) och som högst bland flickor på gymnasiet år 2 (ca 77 %). Gymnasiet visar för båda könen högre andel registrerad alkohol än årskurs 9, vilket är väntat med tanke på att möjligheterna till åtkomst av inhemsk registrerad alkohol är högre i 17–18-årsåldern än i 15–16-årsåldern. Det bör poängteras att detta bör betraktas som skattningar och inget annat. Viktigt blir att upprepa samma beräkningar på 2013 års material för att se om det skett några större förändringar under jämfört med 2012.

Tabell 6. Skattning av de olika anskaffningskällornas andel av den totala alkoholkonsumtionen i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012. *Viktat efter årlig konsumtion.*

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Pojkar (n=1 175)	Flickor (n=1 352)	Pojkar (n=1 412)	Flickor (n=1 606)
Från affär eller liknande (folköl)	6,2	3,8	4,0	3,0
Från Systembolaget	43,6	52,8	47,6	61,3
Från person som säljer insmugglad alkohol	27,8	22,8	21,5	10,0
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	4,8	4,4	3,7	3,9
Från Internet	1,6	0,6	0,2	0,0
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	4,8	4,9	6,6	6,2
Införd från utlandet av mig själv	0,9	0,5	3,2	2,4
Från restaurang	0,9	1,0	8,2	12,0
Vet ej	10,0	9,2	4,9	1,1

Tabell 7. Skattad fördelning mellan registrerad och oregistrerad alkoholkonsumtion bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Registrerad alkohol	56	63	63	77
Oregistrerad alkohol	44	37	37	23

Narkotika

Alltsedan slutet av 1960-talet har narkotikamissbruket betraktats som ett allvarligt samhällsproblem i Sverige. Det är också sedan denna tid som utvecklingen undersökts på ett mera systematiskt sätt, till exempel genom undersökningarna av skolelevers drogvanor. Detta avsnitt inleds med en redovisning av andelen elever som någon gång använt narkotika samt aktuell narkotikakonsumtion under de senaste 12 månaderna och senaste 30 dagarna. Därutöver redovisas vad för sorts narkotika eleverna använt och frekvensens användning bland dem som använt.

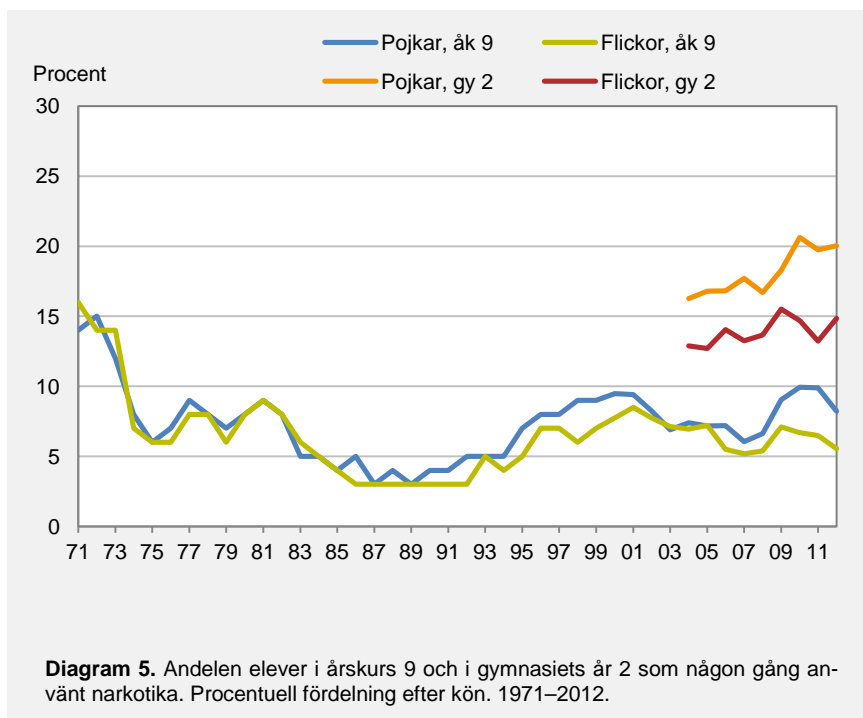
Narkotikaerfarenhet

I diagram 5 redovisas andelen elever med narkotikaerfarenhet någon gång, i årskurs 9 och gymnasiet år 2. Tabell 8 visar utvecklingen i samma grupper av mer regelbundet bruk – de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna.

När det gäller årskurs 9 minskade andelen som någon gång använt narkotika kraftigt under 70–80-talen: år 1971 var det cirka 15 procent av eleverna i årskurs 9 som uppgav att de använt narkotika. Tre år senare var motsvarande siffra cirka åtta procent och låg sedan på ungefär samma nivå under resten av 70-talet. I början av 80-talet minskade andelen åter och hade vid senare delen av 80-talet sjunkit till cirka tre procent. Under 1990-talet och fram till år 2001 fördubblades därefter andelen pojkar som prövat narkotika och andelen flickor närmast tredubblades.

Sett till perioden 2000–2012 uppgav ca nio procent av pojkarna i början av perioden (2000 och 2001) användning av narkotika någon gång, för flickorna var motsvarande andel cirka åtta procent. I de följande undersökningarna minskade andelarna till lägst sex procent för pojkarna och fem procent för flickorna (2007 och 2008). För pojkarna ökade därefter andelen till tio procent 2010 och 2011, en ökning som visade sig vara statistiskt säkerställd. I 2012 års mätning sjönk andelen till ca åtta procent. Flickornas svar uppvisar mindre förändringar men med tecken på ökning 2007–2009 och därefter minskning.

Att ha använt narkotika under de senaste 12 månaderna och under den senaste månaden (senaste 30 dagarna) kan indikera ett mer frekvent bruk. Ett problem med detta, framför allt 30-dagarsperioden, är att ju yngre respondenterna är desto närmare är man deras debut och därmed ökar sannolikheten att denna skedde relativt nyligen (de senaste 30 dagarna). Uppgifter om användning under de senaste 12 månaderna finns endast sedan 2007 och redovisas i tabell 8. Återigen framkommer för pojkarna säkerställda ökningsfrån 2007/2008 till 2010/2011 och därefter i den senaste mätningen en nedgång

tillbaka till nästan samman nivå som för 2007 och 2008. Flickorna uppvisade mindre och icke säkerställda förändringar. År 2012 var andelen för flickorna på drygt fyra procent, att jämföras med knappt sex procent bland pojkarna.

I tabell 9 redovisas andelen som uppgett att de använt narkotika under de senaste 30 dagarna. År 2007 ändrades utformningen av frågan vilket i sig kan ha lett till en något lägre andel användare jämfört med 2006. Utvecklingen följer under alla omständigheter samma mönster som livstidsprevalensen i diagram 5 men med lägre nivåer: för pojkarna en säkerställd ökning från 2007–2008 till 2010, dock med minskningar både 2011 och 2012. De något högre andelarna 2011/2012 jämfört med 2007/2008 är inte statistiskt säkerställda. För flickorna är förändringarna små under de senaste sex åren.

I gymnasiet är det en större andel som någon gång provat narkotika jämfört med i årskurs 9. I den senaste undersökningen var det 20 procent av pojkarna och 15 procent av flickorna som använt narkotika någon gång. Bland flickorna har andelen legat ungefär på den nivån under hela mätperioden, medan nivån stigit bland pojkarna under senare år, från ca 16-17 procent under perioden 2004-2008 till 21 procent år 2010 och ca 20 procent för både 2011 och 2012. Ökningen efter 2008 är statistiskt säkerställd.

Tabell 8. Andelen elever som använt narkotika under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 2007–2012.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
2007	4,4	4,3	12,4	8,9
2008	4,9	3,9	12,3	8,2
2009	6,8	4,8	14,4	9,5
2010	7,9	4,8	15,3	9,9
2011	7,0	4,2	15,0	8,1
2012	5,6	4,2	13,7	10,7

Tabell 9. Andelen elever som använt narkotika under de senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012^{a)}.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
2000	2,6	1,9
2001	2,8	2,0
2002	2,8	2,4
2003	2,0	1,7
2004	2,7	2,0	4,2	2,5
2005	2,1	2,3	4,4	2,5
2006	2,5	1,5	5,0	2,5
2007	1,6	1,2	3,7	2,2
2008	2,3	1,1	3,7	2,2
2009	3,2	1,3	4,8	1,9
2010	3,6	1,8	5,1	2,4
2011	2,4	1,2	6,1	1,9
2012	2,4	1,3	4,6	3,3

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

Även andelen pojkar i gymnasiet som använt narkotika under de senaste 30 dagarna och under de senaste 12 månaderna uppvisade säkerställda, eller på gränsen till, statistiskt säkerställda ökning, från 2007–2008 till 2010–2011 men därefter har båda andelsmått sjunkit. Skillnaderna 2012 mot 2007 (eller 2008) är små och inte statistiskt säkerställda.

Gymnasieflickorna uppvisar mindre och icke statistiskt säkerställda förändringar mellan 2007-2008 till 2011-2012. Det återstår att se om den ökning som framkom i alla tre mått (någon gång, senaste 12 månaderna och senaste 30 dagarna) vid det senaste mätillfället (2012) visar sig vara en tillfällig ökning eller om den kommer att fortsätta ligga kvar på denna nivå, eller fortsätta öka, under 2013.

Erfarenhet av olika narkotiska preparat

I enkäten ställs flera följdfrågor till de elever som uppger att de någon gång använt narkotika. En fråga avser vilka preparat man använt (med uppgivna fasta svarsalternativ), en annan hur ofta man använt cannabis och hur ofta man använt annan narkotika (ej cannabis). Hur detta mönster ser ut redovisas i detta avsnitt.

I den nya enkäten 2012 ställdes för första gången specifika frågor om användning och köp av narkotika. Hur eleverna svarade på denna fråga redovisas också i detta avsnitt.

Användning av olika narkotiska preparat

Av tabell 10 framgår att cannabis är den i särklass mest använda narkotikan. När det gäller pojkar i årskurs 9 var det åtta procent i början av 00-talet som uppger att de använt cannabis (då formulerat i två frågor: använt marijuana och hasch; sedan 2007 frågas om cannabis). På samma sätt som den totala andelen som använt narkotika sjönk något åren efter 2000, minskade även siffrorna för cannabis under dessa år och låg som lägst på ca 5 procent år 2007. Sedan 2009 ligger andelen på mellan 8–9 procent. Bland flickorna i årskurs 9 låg andelen på mellan 6–8 procent under åren 2000 till 2005. Under senaste åren ligger andelen på ca fem procent.

Andelen elever som under perioden uppgett att de använt någon annan narkotika än cannabis ligger i huvudsak på ca en procent eller lägre. De efter cannabis vanligaste använda preparaten har för pojkarna under senare år varit, i nämnd ordning, kokain, amfetamin och sömn/lugnande medel (av bensodiazepintyp utan läkarordination). För flickorna, med i regel lägre nivåer, är ordningen den följande: sömn/lugnande medel (utan läkarordination), ecstasy och amfetamin.

Även när det gäller gymnasieelevernas erfarenhet av olika narkotikapreparat är cannabis vanligast. I den senaste undersökningen uppgick andelen till knappt 20 procent för pojkarna och 14 procent för flickorna. De vanligaste preparaten efter cannabis var för båda könen sömn/lugnande medel (av bensodiazepintyp utan läkarordination) med drygt två procent följt av amfetamin och ecstasy, sistnämnda två med ca en procent som någon gång använt.

Ett annat sätt att visa på relationen mellan cannabis och andra narkotiska preparat är att se närmare på andelen som endast använt cannabis i relation till de som endast använt annan narkotika och de som använt både cannabis och annan narkotika. Detta redovisas inte i tabell, men i årskurs 9 har andelen som använt cannabis legat stabilt på drygt 60 procent (60–65 %) under perioden 2000-2012. Knappt tio procent har under samma period endast använt annan narkotika och knappt 30 procent har använt både cannabis och annan narkotika. Något förändrat mönster över tid kan inte skönjas. Det bör nämnas

att bastalen (antalet elever som använt narkotika) är låga och andelen ”ej svar” mycket varierande, vilket försvårar tolkningen av resultaten. Det är ändå tydligt att cannabis är den narkotika som flest har erfarenhet av. Samma tydliga mönster framkommer bland gymnasieeleverna. I gymnasiet är andelen elever som endast använt cannabis t.o.m. något högre, ca 70 procent, medan andelen som använt annan narkotika, men ej cannabis, och andelen som använt både cannabis och annan narkotika ligger på är något lägre nivåer (ca 5 % respektive 25 %).

Tabell 10a. Erfarenhet av olika sorters narkotika i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.

Åk 9	-00	-01	-02	-03	-04	-05	-06	-07	-08	-09	-10	-11	-12
Pojkar													
Cannabis	8,0	8,0	7,7	6,2	6,8	5,9	5,8	5,2	5,9	8,1	8,8	8,6	7,8
Amfetamin	1,4	1,4	0,8	0,4	0,7	0,8	0,7	0,7	0,5	1,1	1,1	1,4	1,0
Kokain	0,4	1,0	0,6	0,4	0,8	0,5	0,8	0,9	1,0	1,0	1,5	1,4	1,4
Sömn-/lugnande medel	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,9	1,4	0,9	1,5	1,0
Heroin	0,9	1,5	1,0	0,9	1,0	1,0	1,5	0,6	0,5	0,8	1,1	1,0	0,7
Ecstasy	1,1	1,5	1,7	1,2	1,5	1,4	1,3	0,8	1,1	1,4	1,3	1,0	0,7
LSD	0,9	1,1	1,0	0,6	0,7	0,5	0,6	0,4	0,5	0,7	1,2	0,8	0,7
GHB	0,7	1,0	0,4	0,4	0,2	0,0	0,3	0,3	0,1	0,5	0,2	0,2	0,3
Annan drog	0,6	0,6	0,8	0,5	0,6	0,8	0,6	0,7	1,1	0,7	0,5	1,0	0,5
Flickor													
Cannabis	6,4	7,2	6,5	5,8	5,6	6,4	4,0	4,4	4,6	5,9	5,5	5,0	4,8
Amfetamin	1,0	1,1	0,8	0,5	0,4	0,7	0,8	0,7	0,5	0,7	0,6	0,8	0,4
Kokain	0,4	0,7	0,6	0,4	0,4	0,6	0,5	0,8	0,4	0,6	0,8	0,6	0,4
Sömn-/lugnande medel	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,1	1,5	1,4	1,2	1,7	1,0
Heroin	0,6	1,0	0,9	0,7	0,9	0,9	0,8	0,7	0,3	0,2	0,4	0,4	0,3
Ecstasy	0,6	1,3	1,5	1,2	1,0	1,4	1,0	0,9	0,5	0,7	0,7	0,7	0,6
LSD	0,6	0,7	0,3	0,5	0,2	0,4	0,3	0,6	0,3	0,4	0,1	0,4	0,2
GHB	0,7	0,6	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,1	0,3	0,1	0,2	0,2
Annan drog	0,3	0,7	0,2	0,3	0,3	0,5	0,2	0,4	0,4	0,3	0,4	0,5	0,3

Tabell 10b. Erfarenhet av olika sorters narkotika i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.

Gy 2	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Pojkar									
Cannabis	15,4	16,3	16,4	16,7	16,0	17,4	19,6	19,3	19,6
Amfetamin	1,7	1,5	1,8	1,5	1,4	2,2	2,2	2,1	1,4
Kokain	1,2	1,0	1,7	1,5	0,9	1,4	1,7	1,9	0,9
Sömn-/lugnande medel	1,7	1,2	2,5	2,3	2,7	2,2
Heroin	1,2	1,1	1,0	0,6	0,7	0,3	0,8	0,7	0,4
Ecstasy	2,7	2,3	1,8	1,8	1,4	1,0	2,0	1,6	1,1
LSD	0,7	0,6	0,8	0,8	1,1	0,6	1,9	1,3	0,8
GHB	0,7	0,5	0,4	0,6	0,2	0,4	0,4	0,3	0,2
Annan drog	1,1	0,9	0,8	1,0	1,2	1,7	1,4	1,6	1,0
Flickor									
Cannabis	11,4	11,7	12,8	12,9	12,5	14,4	13,7	12,5	14,0
Amfetamin	1,9	1,7	1,5	1,7	1,4	1,6	1,5	1,1	1,0
Kokain	0,7	0,9	1,1	1,4	1,3	1,4	0,9	1,0	0,7
Sömn-/lugnande medel	2,2	2,0	2,4	2,4	2,0	2,4
Heroin	0,8	1,0	1,1	0,1	0,4	0,1	0,0	0,2	0,2
Ecstasy	2,4	1,6	1,7	1,7	1,6	1,0	1,0	0,9	0,8
LSD	0,4	0,4	0,2	0,5	0,5	0,5	0,8	0,4	0,4
GHB	0,6	0,4	0,4	0,4	0,4	0,2	0,4	0,2	0,3
Annan drog	0,3	0,6	1,0	0,6	0,6	1,1	1,0	0,2	0,6

Hur ofta man använt

Av tabell 11 framgår att av de som använt cannabis har ca 60 procent av pojkarna och ca 70 procent av flickorna i årskurs 9 gjort detta en gång eller två-fyra gånger. Bland pojkarna har dock andelen frekventa användare (mer än 20 gånger) ökat över tid, från drygt 10 till knappt 20 procent mellan 2000–2012. Bland flickorna är denna andel relativt konstant på ca 10 procent.

Även i gymnasiets år 2 är det vanligast att ha använt cannabis en till fyra gånger men ca 45 procent av pojkarna och 33 procent av flickorna som använt cannabis har gjort detta mer än fyra gånger. Andelen som använt cannabis mer än 20 gånger ligger på ungefär samma nivå idag (2012) som 2000.

Tabell 11a. Frekvens av cannabisanvändning i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön bland dem som använt narkotika. 2000–2012.

	Ingen gång	1 gång	2–4 ggr	5–20 ggr	Mer än 20 ggr
Pojkar					
2000	10,9	38,0	28,0	12,8	10,2
2001	10,3	33,7	24,8	21,6	9,6
2002	8,6	30,2	29,3	19,7	12,3
2003	10,4	33,1	21,2	19,7	15,6
2004	6,2	30,0	29,7	16,2	17,8
2005	14,0	37,0	20,6	17,6	10,8
2006	13,2	32,9	21,6	19,1	13,2
2007	10,6	31,5	20,9	25,2	11,8
2008	5,4	31,7	30,2	15,0	17,7
2009	8,6	26,1	23,9	21,6	19,8
2010	5,7	28,6	24,6	24,3	16,7
2011	6,2	23,2	28,6	24,4	17,6
2012	4,2	21,9	34,5	20,4	19,0
Flickor					
2000	8,3	38,2	28,1	19,4	6,1
2001	13,1	31,9	28,1	18,5	8,4
2002	10,5	29,1	36,8	14,7	9,0
2003	11,5	36,5	27,8	18,0	6,2
2004	8,1	42,0	24,3	18,2	7,4
2005	10,4	34,1	28,7	19,0	7,9
2006	14,0	35,2	33,4	12,6	4,8
2007	9,4	33,5	30,1	15,8	11,2
2008	6,1	39,9	35,2	15,1	3,9
2009	6,9	45,2	26,8	14,1	7,0
2010	8,8	38,7	28,3	21,3	3,1
2011	12,0	33,4	24,7	16,2	13,6
2012	4,5	36,3	29,6	20,2	9,4

Tabell 11b. Frekvens av cannabisanvändning i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön bland dem som använt narkotika. 2004–2012.

	Ingen gång	1 gång	2–4 ggr	5–20 ggr	Mer än 20 ggr
Pojkar					
2004	4,4	28,6	24,1	24,8	18,1
2005	1,6	32,3	26,4	21,6	18,0
2006	3,1	28,1	25,6	24,4	18,8
2007	2,8	24,9	33,6	24,1	14,5
2008	4,2	29,2	31,9	21,3	13,4
2009	3,1	25,2	30,8	21,6	19,4
2010	2,6	22,2	29,7	26,6	18,9
2011	3,2	20,5	26,1	26,8	23,3
2012	2,1	23,2	30,9	23,8	20,0
Flickor					
2004	7,8	30,4	30,6	21,2	10,0
2005	4,6	31,9	30,3	20,0	13,2
2006	5,2	33,0	30,7	18,6	12,6
2007	3,4	29,4	34,4	19,4	13,4
2008	5,1	34,4	32,1	16,7	11,8
2009	4,3	34,4	31,7	17,9	11,7
2010	4,9	30,3	30,2	22,0	12,7
2011	4,5	32,7	35,0	21,0	6,8
2012	4,1	30,9	29,8	22,9	12,3

Nätdroger, Internetdroger, designerdroger eller liknande

Det går inte att utesluta att elever som använt nya typer av preparat, ofta kallade internetdroger, designerdroger eller research chemicals (RC), som vid användandet inte varit narkotikaklassade, på ett följdriktigt sätt kan ha svarat ”nej” på frågan om de använt narkotika.

I 2012 års undersökning ställde CAN för första gången fördjupade frågor om nätdroger. Begreppet nätdroger används både om narkotikaklassade, icke klassade substanser och substanser klassade som hälsofarlig vara och som saluförs via Internet. I den här undersökningen utgår vi ifrån följande två frågeställningar (se bilaga 3, fråga 36 och fråga 43):

1. *”Nuförtiden talas det om så kallade nätdroger (även kallade designerdroger, RC-droger, nya syntetiska droger). Har du använt någon sådan?”*

Svarsalternativ: 1. Nej. 2. Ja. Spice eller liknande rökmixar. 3. Ja. Mefedron, Metedron eller liknande. 4. Ja, annan nätdrog nämligen...

2. *”Har du under de senaste 12 månaderna köpt droger via Internet?”*

Svarsalternativ: 1. Ja, droger som var lagliga att köpa, nämligen... 2. Ja, droger som inte var lagliga att köpa, nämligen...

Tabell 12. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som uppgett att de provat s.k. nätdroger respektive köpt nätdroger via Internet. Procentuell fördelning efter kön. 2012.

	Ja, spice eller liknande rökmixar	Ja, mefedron, metedron el. liknande	Ja, annan nätdrog	Någon nätdrog, totalt	Någon gång köpt droger via Internet	Använt narkotika någon gång
Årskurs 9						
Pojkar	2,4	0,4	0,2	3,0	1,2	7,6
Flickor	2,0	0,3	0,2	2,2	0,4	6,7
Gymnasiets år 2						
Pojkar	5,2	0,3	0,3	5,5	1,0	20,2
Flickor	2,2	0,3	0,4	2,7	0,3	14,8

Hur eleverna svarat på dessa frågor framgår av tabell 12. Tre procent av pojkarna och två procent av flickorna i årskurs 9, samt fem procent av pojkarna och tre procent av flickorna i årskurs två i gymnasiet uppgav att någon gång har använt en nätdrog. Spice eller liknande rökmixar är den vanligaste preparatgruppen.

Vidare framgår av tabell 12 att skillnaden är stor mellan andelen elever som anger att de någon gång har använt en nätdrog och de som anger att de själva har köpt lagliga eller olagliga droger på nätet. För pojkar i årskurs 9 och gymnasiet ligger andelen som köpt någon nätdrog på drygt en procent och för flickorna i båda årskullarna på under en halv procent. Det troliga är därför att unga får tag på nätdroger på samma sätt som de får tag på till exempel cannabis, det vill säga genom kompisar eller bekanta.

I årskurs 9 svarade ca 15 procent av dem som använt nätdroger att preparatet var lagligt när de använde det och drygt en tredjedel att det inte vet om det var lagligt. Motsvarande andelar bland gymnasieeleverna var ca 44 respektive 24 procent.

Vidare visade det sig att ca 25 procent av de niondeklassare som använt nätdroger på en senare fråga uppgav att de inte använt narkotika. Motsvarande siffra bland gymnasieeleverna var 12 procent. Detta indikerar att en del av dem som använt nätdroger inte betraktar detta som narkotika och flertalet i denna grupp (83 % i årskurs 9 och 60 % i gymnasiet år 2) inte svarade att preparatet var lagligt när de använde det.

Tobak

Tobaksbruk är den faktor som, näst efter högt blodtryck, tillskrivs flest dödsfall i världen och i höginkomstländer är omkring vart femte dödsfall förknippat med tobaksbruk vilket medför att tobaksbruket i dessa länder leder listan av riskfaktorer för tidig död (WHO, 2009). Det övergripande målet för den svenska tobakspolitiken är därmed att minska tobaksbruket och de nationella etappmålen för tobaksområdet är vägledande för regeringens satsningar på tobaksområdet (prop. 2002/03:35). Ett av dessa etappmål är en halvering (från 2002 års nivåer) till 2014 av antalet ungdomar under 18 år som börjar röka eller snusa.

I detta kapitel redovisas hur tobaksbruket utvecklats bland skolelever fram t.o.m. år 2012. Först presenteras resultaten ur skolundersökningen för rökning, därefter följer resultaten för snusning och efter detta redogörs för andelen elever som svarat att de röker och/eller snusar (total tobakskonsumtion). Vart och ett av dessa avsnitt inleds med en översiktlig beskrivning av hur utbrett respektive bruk har varit bland skolelever genom undersökningens historia.

Då tobaksfrågorna har ändrats vid ett par tillfällen finns vissa svårigheter när det gäller att göra jämförelser över tid. Första gången en förändring av tobaksfrågorna skedde var 1983 och andra gången var 1997. De data som är insamlade före en förändring är således inte direkt jämförbara med data insamlade efter förändringen. Vid båda tillfällena användes därför såväl den gamla som den nya frågeformuleringen för att effekterna av förändringarna skulle kunde avläsas som skillnader mellan två procenttal.

För såväl rökning som snusning var det (vid båda tillfällena) svarsalternativen som förändrades, medan själva frågan "Röker du?" respektive "Snusar du?" under hela perioden varit densamma. Fram t.o.m. 1982 handlade ja-alternativen på snusfrågan om antalet gånger eleverna snusade per dag, men fr.o.m. 1983 gällde ja-alternativen istället hur många dosor de snusade per vecka. Hur denna ändring påverkat jämförbarheten är svårt att uppskatta, men man kan anta att minskningen av antalet snusare bland pojkar mellan mättillfällena åtminstone delvis förklaras av förändringen av frågan. När det gäller snusning visade det sig också efter hand att eleverna saknade ett svarsalternativ motsvarande det som finns för frågan om rökning, dvs. "Nej, har bara provat". I 1991 års formulär infördes därför ett sådant svarsalternativ varför jämförelser med resultaten från tidigare år måste göras med försiktighet. I 1997 års studie prövades en ny konstruktion av frågan om snusning så att den på samma sätt som för rökning också visar frekvensen av beteendet.

På grund av ovan nämnda förändringar i tobaksfrågorna, såväl för rökning som för snusning, är tidsserierna brutna 1983 och 1997 vilket framgår av diagrammen nedan och man bör hålla i minnet att de skilda nivåerna mellan den

gamla och den nya enkäten för dessa två år endast orsakats av metodförändringarna.

Slutligen i detta kapitel, kommer resultaten av tobaksbruk i form av rökning av vattenpipa att redovisas.

Rökning

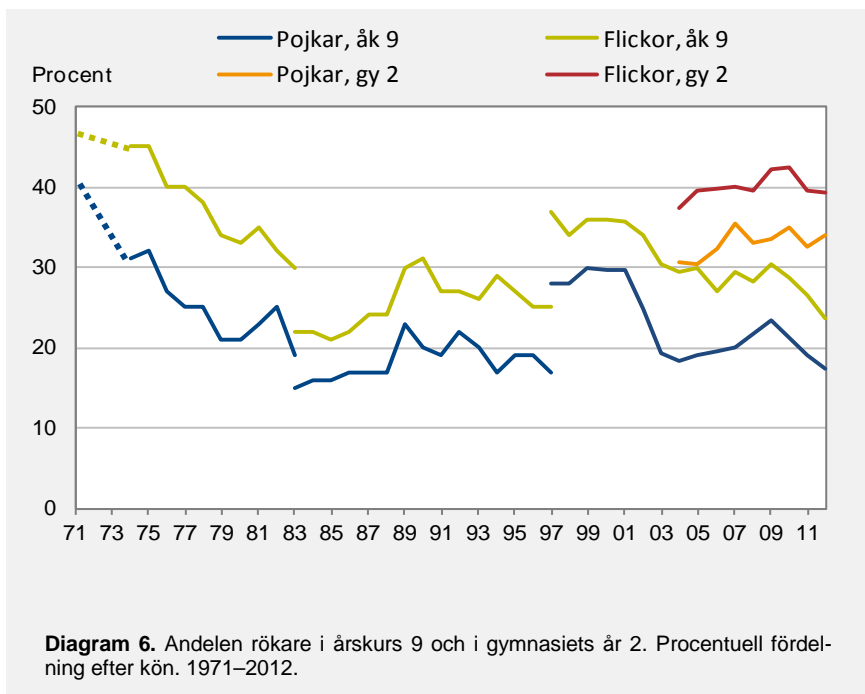
I diagram 6 redovisas utvecklingen av rökning bland niondeklassare sedan 1971 och framåt samt för gymnasiet år 2 sedan 2004. Definitionen av rökare för diagrammets samtliga år är samtliga elever som svarat något av de *ja-alternativ* som funnits på frågan.

Som framgår av diagrammet skedde en kraftig minskning av rökning i årskurs 9 under 70-talet. Bland pojkarna mer än halverades rökningen mellan 1971 och 1983 (från 41 till 19 procent) och bland flickorna minskade andelen rökare med drygt en tredjedel (från 47 till 30 procent). Den ändrade frågeformuleringen 1983 innebar att något färre elever därefter klassades som rökare och fram till 1988 var rökvanorna relativt stabila. Året därpå ökade andelen rökare något och låg därefter och fram till 1997, runt 20 procent bland pojkarna och mellan 25–30 procent bland flickorna.

Under de närmsta år som följde efter 1997 låg andelen rökare kvar på en relativt oförändrad nivå. Till följd av de ändrade svarsalternativen på frågan var nivån dock högre jämfört med perioden innan förändringen. Omkring var tredje elev i årskurs 9 svarade att de rökte (ibland eller ofta). Andelen rökande pojkar låg strax under 30 procent och andelen rökande flickor låg omkring 35 procent.

Åren efter 2001 minskade andelen rökare kraftigt. Fram till år 2006 minskade andelen rökare bland pojkar från 30 till omkring 19 procent och andelen rökande flickor från 36 till 27 procent. Mellan 2006 och 2009 följde därefter åter en viss uppgång bland både pojkar och bland flickor, men rökningen kom inte upp i samma nivåer som under de inledande åren av 00-talet och år 2010 vände kurvan åter nedåt.

Tabell 13 redovisar resultaten av rökfrågan från år 2000 och framåt. (För tidigare års resultat i tabellform hänvisas till tidigare års rapporter). I 2012 års undersökning svarade 17 procent av pojkarna och 24 procent av flickorna i årskurs 9 att de rökte.

I motsats till årskurs 9, syns i gymnasiets år 2 en något ökad andel rökare under 00-talet. När den första gymnasieundersökningen genomfördes år 2004 svarade omkring 31 procent av pojkarna att de rökte. Denna nivå låg kvar även året därpå, men började därefter stegvis öka något. I den senaste undersökningen svarade 34 procent av pojkarna i gymnasiets år 2 att de rökte. Bland de jämnåriga flickorna svarade 37 procent att de rökte år 2004 medan motsvarande siffra i 2012 års undersökning var 39 procent.

Övergripande kan således sägas att debutåldern för rökning tycks ha förskjutits uppåt i åldrarna under 00-talet och fram till 2012, men att nivåerna av rökning i tonårens senare år, fortfarande inte har minskat.

Tabell 13. Rökning i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.

	Ja (totalt)	Ja, varje dag	Ja, nästan varje dag	Röker ibland	Del av rökarna som röker "ibland"
Pojkar, åk 9					
2000	29,7	7,9	2,3	19,5	66
2001	29,6	7,0	3,2	19,4	65
2002	24,9	5,9	2,7	16,3	65
2003	19,3	4,7	1,6	13,0	68
2004	18,3	3,5	1,7	13,0	71
2005	19,1	4,0	1,4	13,7	72
2006	19,5	4,5	2,2	12,8	66
2007	20,0	3,9	2,2	13,9	70
2008	21,6	4,4	3,0	14,2	66
2009	23,4	7,5	2,3	13,5	58
2010	21,3	6,2	3,3	11,7	55
2011	19,1	5,0	2,7	11,3	59
2012	17,4	4,2	3,0	10,2	59
Flickor, åk 9					
2000	35,9	11,1	2,7	22,0	61
2001	35,7	11,9	3,8	20,0	56
2002	34,1	11,6	3,5	19,0	56
2003	30,4	10,2	3,1	17,1	56
2004	29,5	9,4	3,3	16,7	57
2005	29,8	8,8	3,5	17,4	59
2006	26,9	7,3	3,1	16,5	61
2007	29,4	7,4	3,1	18,9	64
2008	28,3	8,2	3,3	16,9	60
2009	30,4	8,0	3,9	18,5	61
2010	28,6	8,5	4,0	16,1	56
2011	26,4	7,6	3,8	15,0	57
2012	23,5	5,3	3,7	14,5	62
Pojkar, gy 2					
2004	30,6	5,8	3,1	21,6	71
2005	30,4	5,0	2,4	23,0	76
2006	32,3	5,0	2,5	24,8	77
2007	35,6	6,6	4,0	25,0	70
2008	33,1	6,9	4,1	22,2	67
2009	33,6	8,0	3,5	22,1	66
2010	35,0	9,3	4,9	20,9	60
2011	32,6	7,8	4,3	20,5	63
2012	34,1	8,5	4,2	21,4	63
Flickor, gy 2					
2004	37,3	12,8	4,0	20,5	55
2005	39,6	14,0	3,4	22,2	56
2006	39,9	11,9	4,0	24,0	60
2007	40,1	11,3	3,3	25,4	63
2008	39,5	11,5	4,9	23,1	58
2009	42,1	14,2	4,8	23,0	55
2010	42,6	12,4	5,4	24,8	58
2011	39,5	13,2	5,3	21,0	53
2012	39,3	11,8	5,4	22,1	56

Rökningens frekvens

I tabell 13 redovisas, utöver andelen rökare totalt, hur många elever som svarat att de röker dagligen, hur många som svarat att de röker nästan dagligen och hur många som svarat att de röker ibland (svarsalternativen ”Ja, men bara när jag är på fest” och ”Ja, men bara ibland” sammanslagna). En av anledningarna till att tabellen redovisas på detta sätt är att nivåerna av rökning bland skolelever lättare skall kunna jämföras med nivåerna i den övriga befolkningen (16–84 år), där andelen dagligrökare oftast är de som beskrivs.

I SCBs senaste undersökning av levnadsförhållanden (ULF/SILC 2010–2011) uppgav 14 procent (13 % av männen och 15 % av kvinnorna) att de rökte dagligen (inget svarsalternativ finns för ”nästan dagligen”). I den nationella folkhälsoenkäten år 2011 (FHI A2012:3) svarades detsamma av 11 procent (10 % av männen och 12 % av kvinnorna). Lika många svarade också att de rökte då och då (9 % av kvinnorna och 13 % av männen) vilket innebär att andelen rökare totalt var runt 22 procent i befolkningen år 2011 (21 % av kvinnorna och 23 % av männen).

Bland flickorna i årskurs 9 har andelen dagligrökare mer än halverats under perioden 2000–2012 och bland pojkarna har motsvarande andel nästan halverats. Bland flickorna i gymnasiet ligger andelen dagligrökare kvar på en i stort sett oförändrad nivå under hela tidsperioden (sedan 2004 då gymnasieundersökningen startade) medan andelen dagligrökare ökat bland pojkarna i gymnasiet (från ca 6 till drygt 8 %).

I tabell 13 redovisas också hur stor andel av rökarna som utgörs av elever som svarar att de röker, men bara ibland. Här framgår att det är vanligare att röka ibland jämfört med att röka dagligen eller nästan dagligen och under hela 00-talet har dessa mer sporadiska rökare utgjort en majoritet av samtliga rökare. Minskningar av andelen elever som svarar att de röker ibland, motsvaras som regel också av minskningar i andelen elever som svarar att de röker dagligen eller nästan dagligen och vice versa.

Antal cigaretter

För att få en bild av rökningens omfattning ställdes under flera år, och fram t.o.m. år 2009, också en följdfråga till de elever som svarade att de rökte varje dag. Det som efterfrågades var hur många cigaretter dessa elever vanligtvis rökte om dagen. Variationen i antal uppgivna cigaretter var mycket liten under hela 00-talet och i genomsnitt uppgav de dagligrökande eleverna att de rökte runt ett halvt paket cigaretter per dag (det senaste året frågan ställdes, 2009, minskade dock antalet cigaretter från 20 till 19 i ett vanligt paket).

Som beskrivs ovan rökte fler flickor än pojkar, både dagligen och över huvud taget, under hela 00-talet. Av denna fråga framgår dock att dagskonsumtionen av cigaretter är något högre bland pojkar jämfört med flickor. Skillnaden

är liten, men syns varje år under 00-talet och är statistiskt säkerställd. Det genomsnittliga antalet cigaretter som konsumerades av dagligrökande pojkar i årskurs 9 under åren 2000–2009 var 10,6 cigaretter om dagen, medan motsvarande siffra för flickorna var 9,8 cigaretter om dagen. Samma mönster syntes bland de dagligrökande eleverna i gymnasiet år 2 och trots att fler elever uppger att de röker dagligen i gymnasiet jämfört med årskurs 9, är den dagliga cigarettkonsumtionen i huvudsak densamma; 10,9 cigaretter om dagen bland pojkarna och 9,7 cigaretter bland flickorna (för perioden 2004–2009, då gymnasieundersökningen startade 2004).

Sluta röka

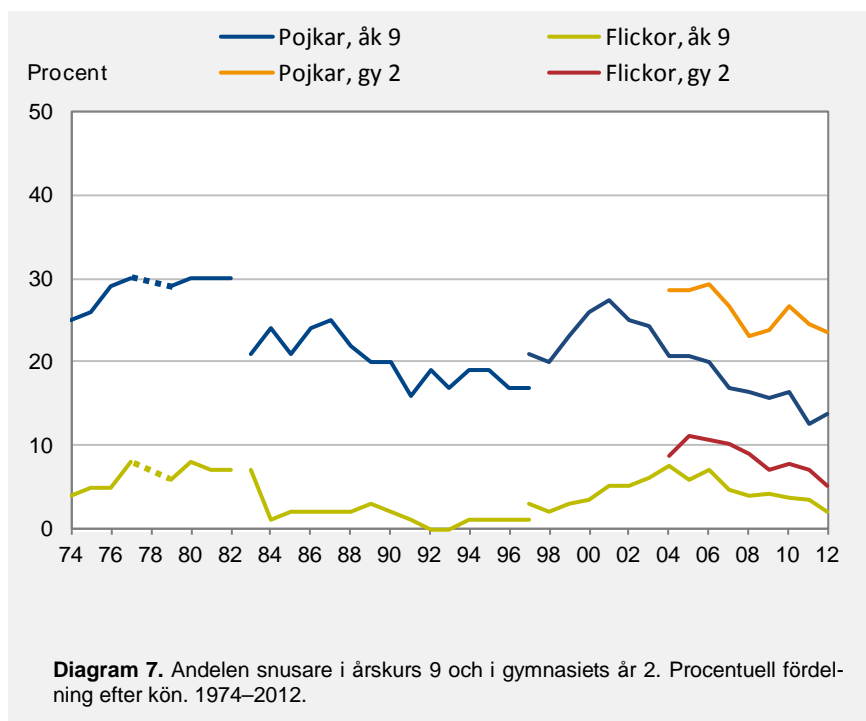
Elever som röker dagligen eller nästan dagligen har sedan två år tillbaka också fått följdfrågan om de vill sluta röka. Mellan 75 och 90 procent av dessa elever svarar ja på denna fråga. Omkring en tredjedel uppgav att de ville sluta omedelbart och ytterligare 45–60 procent vill sluta i framtiden. Det syntes inga större skillnader mellan grundskoleelever och gymnasieelever, men det var fler flickor än pojkar som ville sluta röka.

Snusning

Liksom för rökning, definieras snusare som elever som svarat något av ja-alternativen på frågan ”*Snusar du?*”. Utvecklingen från 1974 till 2012 framgår av diagram 7.

År 1974 snusade ungefär en fjärdedel av pojkarna och fyra procent av flickorna i årskurs 9. Tre år senare hade andelen snusare ökat något både bland pojkarna och bland flickorna men låg därefter kvar på runt 30 (pojkar) respektive sju procent (flickor) fram tills dess att frågan förändrades 1983. Efter att den nya frågeformuleringen infördes 1983 uppmättes snusningen till en lägre nivå bland pojkarna (21 %) men fortsatte ligga runt sju procent bland flickorna. Året därefter sjönk andelen snusare bland flickorna och låg, fram till 1997, någonstans mellan nära noll och tre procent. Bland pojkarna varierade andelen något under perioden 1983–1997 men den övergripande utvecklingen var att snusandet minskade bland pojkarna i årskurs 9 (diagram 7).

Den frågeförändring som gjordes 1997 medförde att något högre nivåer än tidigare uppmättes. Snusandets utveckling för perioden 1997–2012 visar att snusningen bland elever i årskurs 9 ökade under 90-talets sista år och fram t.o.m. 2001 bland pojkar, respektive fram till 2004 bland flickor. Andra halvan av 00-talet karaktäriseras däremot av ett minskat snusande, även om fluktuationer förekommer. Runt 14 procent av pojkarna och två procent av flickorna i årskurs 9 svarade att de snusade år 2012.

Liksom i årskurs 9 kan trenden under 00-talets andra hälft och fram till den senaste mätningen beskrivas som nedåtgående bland flickorna i gymnasiet. Bland de jämnåriga pojkarna har nivåerna dock varierat något mer och en viss ökning syntes mellan 2008–2010. Därefter vände trenden emellertid nedåt igen och andelen snusande pojkar i gymnasiet år 2 ligger nu i stort sett på samma nivå som år 2008. Runt 24 procent av pojkarna och fem procent av flickorna i gymnasiet år 2 svarade att de snusade i den senaste undersökningen.

Snusningens frekvens

Nedan redovisas i tabellform (tabell 14) hur många elever som under 00-talet svarat att de snusar sammantaget. I tabellen redovisas också hur många som svarat att de snusar dagligen, hur många som svarat att de snusar nästan dagligen och hur många som svarat att de snusar ibland (svarsalternativen ”Ja, men bara när jag är på fest” och ”Ja, men bara ibland” sammanslagna).

För att sätta dessa siffror i relation till hur det ser ut i övriga befolkningen (16–84 år), kan här nämnas att ca 20 procent av männen och tre procent av kvinnorna svarade att de snusade dagligen i den senaste mätningen av ULF/SILC (2010/2011). I den nationella folkhälsoenkäten 2011 (FHI 2012)

motsvaras detta av 18 respektive tre procent. Sex respektive fyra procent svarar att de snusade "då och då" i samma undersökning. Den sammantagna andelen snusare i folkhälsoenkäten var således 24 procent av männen och sju procent av kvinnorna.

I linje med vad som var fallet för rökning framkommer även för snusning – och här än mer påtagligt – att de flickor som snusar, både i årskurs 9 och i gymnasiet år 2, huvudsakligen har en sporadisk snuskonsumtion (se tabell 14). I 2012 års undersökning stod iblandsnusarna för 77 respektive 63 procent av alla snusande flickor. Omvänt förhållande råder emellertid för pojkarna, undantaget årskurs 9 år 2010. De pojkar som snusar är således i huvudsak frekventa snusare och de pojkar som snusar, men bara ibland, utgör en mindre del. År 2012 svarade 47 procent av snusarna i årskurs 9, respektive 35 procent av de snusande pojkarna i gymnasiet år 2 att de snusade *ibland*.

Mängd snus

Liksom beträffande cigaretter har en fråga om hur mycket snus som används bland elever ställts under 00-talet. Sista året frågan ställdes var 2009 och för att ge en någorlunda uppfattning om snuskonsumtionens omfattning, presenteras i tabell 15 nedan resultaten från detta år.

Såväl i årskurs 9 som i gymnasiet år 2 var det vanligast att snusa mindre än en dosa per vecka, men relativt många snusare använde flera dosor i veckan och sett till de pojkar i gymnasiet som snusade, svarade omkring var sjunde (15 % av snusarna) att de snusade fem dosor eller fler i veckan.

Tabell 14. Snusning i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.

	Ja (totalt)	Ja, varje dag	Ja, nästan varje dag	Snusar ibland	Del av snusarna som snusar "ibland"
Pojkar, åk 9					
2000	26,1	13,9	3,2	9,0	34
2001	27,3	15,0	3,0	9,3	34
2002	25,1	14,9	2,3	7,8	31
2003	24,3	14,1	2,1	8,1	33
2004	20,7	11,9	2,7	6,1	29
2005	20,6	12,3	1,9	6,4	31
2006	20,0	11,7	2,0	6,3	31
2007	16,9	8,6	2,2	6,1	36
2008	16,4	7,3	2,2	6,9	42
2009	15,8	6,3	2,9	6,6	42
2010	16,3	6,0	2,2	8,1	50
2011	12,6	4,9	1,5	6,2	49
2012	13,8	5,2	2,2	6,4	47
Flickor, åk 9					
2000	3,6	0,2	0,3	3,1	87
2001	5,2	0,6	0,5	4,0	78
2002	5,1	1,1	0,4	3,6	71
2003	6,1	1,2	0,6	4,4	71
2004	7,6	1,7	1,1	4,8	64
2005	6,0	1,4	0,6	4,0	66
2006	7,0	1,6	1,0	4,4	63
2007	4,6	0,8	0,6	3,2	70
2008	3,9	0,4	0,3	3,2	82
2009	4,2	0,4	0,4	3,3	80
2010	3,7	0,5	0,5	2,7	74
2011	3,5	0,4	0,3	2,8	80
2012	2,1	0,3	0,2	1,6	77
Pojkar, gy 2					
2004	28,6	19,9	2,1	6,6	23
2005	28,7	19,5	2,5	6,7	23
2006	29,2	19,9	2,8	6,5	22
2007	26,8	18,0	2,0	6,8	25
2008	23,1	13,0	2,6	7,5	32
2009	23,9	13,8	2,0	8,1	34
2010	26,8	13,7	2,7	10,3	39
2011	24,6	13,5	3,0	8,2	33
2012	23,6	12,8	2,5	8,4	35
Flickor, gy 2					
2004	8,7	2,9	0,7	5,1	59
2005	11,2	3,5	1,1	6,6	59
2006	10,7	4,0	0,9	5,8	54
2007	10,2	2,5	1,0	6,7	65
2008	8,9	2,7	0,6	5,7	64
2009	7,1	2,4	0,7	4,0	56
2010	7,8	2,0	0,8	5,0	65
2011	7,1	2,4	0,4	4,3	61
2012	5,1	1,1	0,8	3,2	63

Tabell 15. Uppgiven snuskonsumtion bland de elever som snusar. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2009.

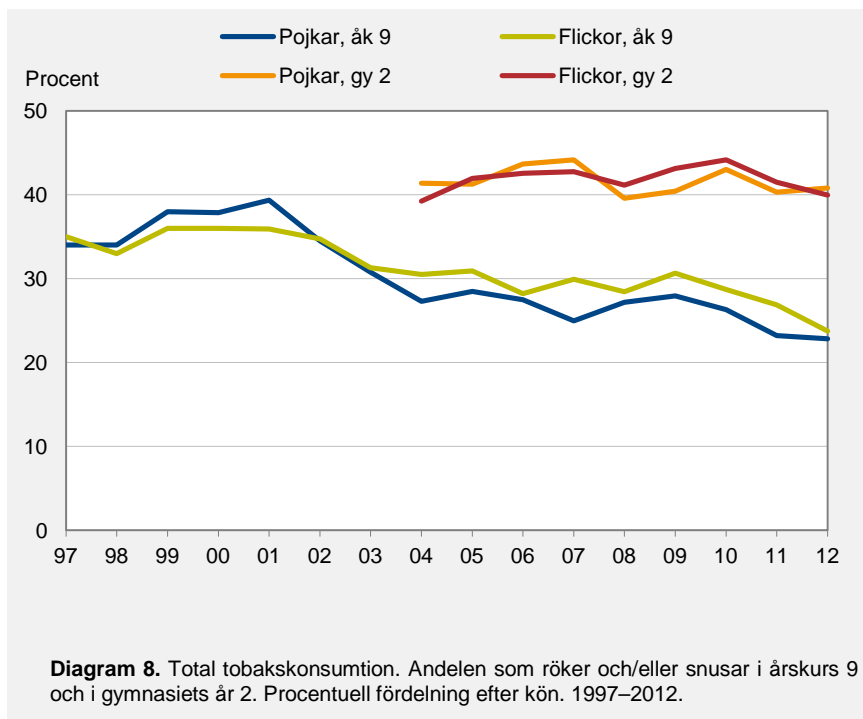
	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Pojkar (n=420)	Flickor (n=105)	Pojkar (n=506)	Flickor (n=139)
Mindre än 1 dosa i veckan	36,6	66,3	25,9	46,7
1–2 dosor i veckan	19,7	8,2	19,1	13,1
3–4 dosor i veckan	16,7	3,1	24,3	12,9
5 eller fler dosor i veckan	7,6	1,7	15,0	10,9
Ej svar	19,3	20,7	15,7	16,5

Sluta snusa

Liksom för rökning får de elever som uppger att de snusar dagligen eller nästan dagligen sedan två år tillbaka också följdfrågan om de vill sluta snusa. Antalet flickor som snusar dagligen är för litet för att meningsfulla resultat av denna fråga ska kunna redovisas, men beträffande pojkar är andelen som vill sluta snusa lägre jämfört med andelen som vill sluta röka. Andelen är också lägre för pojkarna i årskurs 9 (cirka 40 % vill sluta) jämfört med pojkarna i gymnasiet (drygt 50 % uppger att de vill sluta).

Total tobakskonsumtion

Som ovan beskrivits har rökningen varit mer utbredd bland flickor under hela den period skolundersökningen har genomförts. Däremot har pojkarna snusat i större utsträckning och tittar man på den totala tobakskonsumtionen utgjorde pojkarna därför under perioden från 1984, då rök- och snusfrågorna kunde jämföras, fram till 1989 den största gruppen av tobakskonsumenter. Kring de sista åren av denna period, började pojkarnas snusning minska, vilket medförde att skillnaden i den totala tobakskonsumtionen därefter var relativt liten. Detta framkommer av diagram 8 som redovisar utvecklingen av den totala tobakskonsumtionen under perioden 1997–2012. Mellan 1997 och 2001 ökade andelen tobakskonsumenter från 35 procent (34 % av pojkarna och 35 % av flickorna) till 38 procent (39 % av pojkarna och 36 % av flickorna) i årskurs 9. Året därpå vände trenden och 00-talet har karaktäriserats av minskat tobaksbruk.

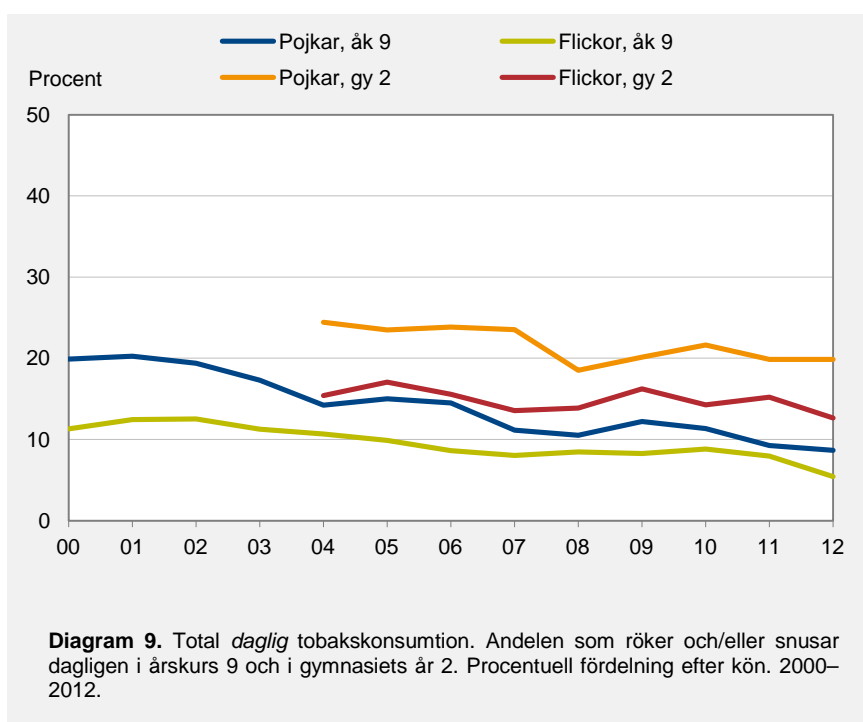

Det är vanligt bland pojkar att både röka och snusa. Jämfört med flickor återfinns därför oftare pojkar som svarat att de röker också i gruppen av snusare. Utöver detta startade trenden av minskat snusande bland pojkar redan under 00-talets första år, medan vändpunkten bland flickorna i årskurs 9 dröjde. Pojkarnas nedgång var därutöver brantare och andelen tobakskonsumenter totalt sett, har därför på senare år varit något högre bland flickorna än bland pojkarna. Skillnaden har dock varit relativt liten och i 2012 års undersökning ligger pojkarnas och flickornas nivåer av total tobakskonsumtion, åter mer eller mindre jämsides. Cirka 23 procent av pojkarna och 24 procent av flickorna i årskurs 9 svarade att de rökte och/eller snusade i 2012 års undersökning.

Som beskrivs under respektive avsnitt ovan, syns inte samma nedgångar i tobaksbruk i gymnasiet som i årskurs 9. Debutåldern för tobaksbruk tycks ha höjts (se också separat kapitel senare i denna rapport), men översiktligt syns ingen tydlig trend av varken minskningar eller ökning av antalet tobakskonsumenter under den period då gymnasiet deltagit i undersökningen. I den senaste undersökningen svarade 41 procent av pojkarna och 40 procent av flickorna i gymnasiets år 2 att de rökte och/eller snusade. Liksom i årskurs 9 kan alltså sägas att andelen elever som röker och/eller snusar över huvud taget, i stort sett är lika stor bland pojkar som bland flickor.

I diagram 8 ovan beskrivs alltså andelen elever som besvarat någon eller båda frågorna om rökning respektive snusning med ett (av flera möjliga) ja-alternativ. Då utvecklingen av tobaksbruk bland skolelever ofta jämförs med utvecklingen av *dagligt* tobaksbruk i den övriga befolkningen (16–84 år), är det emellertid också relevant att här redovisa motsvarande utveckling i årskurs 9 och i gymnasiets år 2, vilket görs i diagram 9 för åren 2000–2012. Bland såväl pojkar som bland flickor i årskurs 9 har andelen dagliga tobaks-konsumenter (elever som svarat ”ja, varje dag” på rök- och/eller snusfrågan) halverats sedan år 2000 och till skillnad från utvecklingen av tobaksbruk över huvud taget (såväl dagligt bruk som iblandbruk) syns vissa minskningar även i gymnasiet.

Det bör här också förtydligas att eftersom många av de pojkar som snusar, gör detta varje dag, är andelen *dagliga* tobakskonsumenter högre bland pojkar än bland flickor. I årskurs 9 var skillnaden större i början av 00-talet, men de senaste fem åren har skillnaden handlat om ungefär två till tre procentenheter (se också tabell 16a). I gymnasiets år 2 är skillnaden däremot fortfarande markant. Runt 20 procent av pojkarna har svarat att de använder tobak varje dag (ca 24 % år 2004), medan motsvarande andel bland flickorna i gymnasiet var 13 procent (ca 15 % år 2004) (tabell 16b och diagram 9). I gymnasiet, men inte i årskurs 9, är skillnaden år 2012 (eller tidigare år) statistiskt säkerställd.

Som nämnts är det vanligt att pojkar både röker och snusar. Nästan varannan rökande pojke svarade att de också snusar, såväl i årskurs 9 som i gymnasiets år 2. Detsamma uppges av ungefär var tionde rökande flicka.

Bland snusande pojkar är de som inte också röker i minoritet. Detsamma gäller i än högre grad de snusande flickorna, men då få flickor svarar att de snusar överhuvudtaget skiljer sig utbredningen av blandbruk (av rökning och snusning) markant. Både i årskurs 9 och i gymnasiet visade det sig vara omkring fyra gånger så vanligt att pojkar svarade att de både rökte och snusade som att flickor svarade detsamma (tabellerna 16a-b).

Tabell 16a. Andelen som röker och/eller snusar i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.

Åk 9	Röker och/eller snusar (totalt)	Röker och snusar	Röker endast	Snusar endast	Röker och/eller snusar dagligen	Del av tobaksbrukarna som använder tobak dagligen
Pojkar						
2000	37,9	17,1	12,2	8,6	19,9	53
2001	39,4	16,7	12,6	10,0	20,2	51
2002	34,5	15,1	9,6	9,8	19,4	56
2003	30,8	12,3	6,9	11,5	17,3	56
2004	27,3	11,4	6,7	9,2	14,2	52
2005	28,5	11,1	7,9	9,4	15,0	53
2006	27,5	11,9	7,6	8,0	14,5	53
2007	25,0	11,7	8,2	5,0	11,1	45
2008	27,2	10,6	10,9	5,7	10,5	39
2009	27,9	11,0	12,2	4,7	12,2	44
2010	26,3	11,1	10,1	5,0	11,4	43
2011	23,2	8,4	10,6	4,2	9,2	40
2012	22,8	8,4	9,1	5,4	8,6	38
Flickor						
2000	36,0	3,0	32,4	0,5	11,3	31
2001	35,9	4,4	30,8	0,7	12,4	35
2002	34,7	4,2	29,6	0,9	12,5	36
2003	31,3	4,9	25,3	1,1	11,3	36
2004	30,5	6,2	23,0	1,3	10,7	35
2005	30,9	4,6	25,0	1,3	9,9	32
2006	28,2	5,4	21,3	1,5	8,6	31
2007	29,9	3,9	25,4	0,7	8,0	27
2008	28,4	3,3	24,6	0,5	8,5	30
2009	30,6	3,6	26,6	0,5	8,3	27
2010	28,7	3,5	25,0	0,2	8,8	31
2011	26,9	2,8	23,4	0,7	7,9	30
2012	23,8	1,9	21,6	0,2	5,4	23

Tabell 16b. Andelen som röker och/eller snusar i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.

	Röker och/eller snusar (totalt)	Röker och snusar	Röker endast	Snusar endast	Röker och/eller snusar dagligen	Del av tobaksbrukarna som använder tobak dagligen
Gy 2						
Pojkar						
2004	41,4	17,7	12,8	10,9	24,4	59
2005	41,3	17,6	12,6	11,0	23,5	57
2006	43,7	17,7	14,5	11,4	23,8	55
2007	44,2	17,9	17,6	8,8	23,5	53
2008	39,6	16,4	16,6	6,6	18,5	47
2009	40,4	16,6	16,9	6,9	20,1	50
2010	43,0	18,6	16,3	8,1	21,7	50
2011	40,3	16,8	15,7	7,8	19,9	49
2012	40,8	16,5	17,3	7,0	19,9	49
Flickor						
2004	39,2	6,6	30,6	2,0	15,4	39
2005	41,9	8,6	30,8	2,5	17,1	41
2006	41,6	7,7	32,0	2,9	15,6	37
2007	42,7	7,3	32,6	2,9	13,5	32
2008	41,2	7,2	32,2	1,8	13,9	34
2009	43,1	5,9	36,0	1,2	16,2	38
2010	44,2	6,0	36,4	1,8	14,3	32
2011	41,5	5,0	34,4	2,0	15,2	37
2012	40,0	4,2	34,9	0,9	12,6	32

Vattenpipsrökning

År 2009 ställdes för första gången frågor om vattenpipsrökning i skolundersökningarna. Att frågan lades till berodde på att allt fler aktörer på området uppmärksammade vattenpipsrökning och att det därför blev påtagligt att detta var ett område där det saknades kunskap. Då frågan inte fanns med tidigare år går den långsiktiga utvecklingen ej att beskriva, men under de fyra år som frågan ställts kan sägas att andelen elever som har provat vattenpipa gradvis har minskat. Nedgången är statistiskt säkerställd.

I 2012 års undersökning svarade 36 procent av pojkarna och 33 av flickorna i årskurs 9 att de någon gång har rökt vattenpipa. I gymnasiet motsvarades detta av 60 procent av pojkarna och 56 procent av flickorna (tabell 17).

Jämfört med de tobakskonsumenter som röker cigaretter och/eller snusar är vattenpipsrökning ett beteende av mer sporadisk karaktär. Mindre än var tionde elev (7–8 %) i såväl årskurs 9 som i gymnasiets år 2, uppger att de röker vattenpipa någon gång i månaden eller oftare (någon gång i månaden – någon

gång i veckan) och sett enbart till dem som svarade att de röker vattenpipa någon gång i veckan är detta mycket få (1–2 %).

Bland såväl grundskole- som gymnasieeleverna var det vanligast att vattenpipa med nikotin använts. Vanligt var det dock också att de elever som rökt vattenpipa inte visste om vattenpipan de rökt innehållit nikotin eller inte.

Då frågan om samband mellan vattenpipa och annat tobaksbruk emellanåt förs på tal redovisas i tabell 17 först andelen elever som rökt vattenpipa totalt och därefter andelen elever som rökt vattenpipa bland dem som svarat att de röker och/eller snusar, följt av andelen bland dem som inte annars använder tobak. Som framgår av tabellen har det, under hela perioden frågan om vattenpipa ställts, varit omkring dubbelt så vanligt att elever som röker cigaretter och/eller snusar också svarat att de rökt vattenpipa jämfört med de elever som varken röker cigaretter eller snusar.

Tabell 17. Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som har rökt vattenpipa med eller utan nikotin. Procentuell fördelning efter kön samt bland de elever som röker och/eller snusar och bland dem som inte gör det. 2009–2012.

	Totalt	Elever som varken röker cigaretter eller snusar	Elever som röker och/eller
Har rökt vattenpipa	Ja	Ja	Ja
Pojkar, åk 9			
2009	45,3	31,1	81,7
2010	42,5	29,4	78,6
2011	41,0	30,1	76,9
2012	36,1	24,6	74,7
Flickor, åk 9			
2009	40,6	26,8	71,3
2010	37,4	23,2	72,2
2011	38,3	26,0	71,2
2012	32,8	21,5	69,3
Pojkar, gy 2			
2009	63,1	46,2	88,1
2010	63,6	44,7	88,5
2011	61,0	43,7	86,6
2012	60,1	44,0	83,5
Flickor, gy 2			
2009	63,5	46,8	85,4
2010	63,0	45,3	85,0
2011	58,8	42,7	81,4
2012	56,2	40,0	80,1

Sammanfattningsvis visar dessa tobaksdata på en minskad andel rökare i årskurs 9 under perioden 2000–2012. Detta gäller både andelen som röker ibland eller mer regelbundet som andelen som röker dagligen eller nästan dagligen. Även andelen snusare har sjunkit vilket innebär att det totala tobaksbruket minskat signifikant under perioden. Den halvering av andelen minderåriga rökare och snusare som eftersträvas i regeringens etappmål till 2014 (prop. 2002/03:35) är inte riktigt uppfyllt men det går i rätt riktning och fortfarande återstår det två år.

De unga som omtalas i regeringens målsättning är emellertid samtliga under 18 år och målsättningen (etappmålet) omfattar således även elever i gymnasietets år 2, där flertalet fortfarande är 17 år då de deltar i undersökningen. Här har utvecklingen inte gått i den riktning som eftersträvas. Andelen rökare har snarare ökat (pojkar) eller ligger på en i stort sett oförändrad nivå (flickor) under perioden 2004–2012. Beträffande snusning har nivåerna emellertid minskat och detta är något som medför att då det totala tobaksbruket – rökning och/eller snusning – studeras på *daglig* nivå syns även för gymnasiet vissa mindre minskningar för båda könen.

Sniffning

När sniffning började förekomma i Sverige, vilket av det tidiga 70-talets resultat att döma definitivt var före skolundersökningen startat, var det främst inhalation via näsan av olika flyktiga lösningsmedel som förekom, såsom lim, tri och thinner. Senare under 1990-talet blev en variant kallad boffning vanligare, och då handlar det snarare om inandning via munnen av olika gaser som butangas, lustgas eller aerosoler.

I skolundersökningen har frågor om sniffningserfarenhet ställts alltsedan 1971. Eftersom fenomenet mätts i många år har det lett till att frågekonstruktionen utvecklats allteftersom, vilket i sin tur medför att jämförbarheten mellan olika frågeperioder är delvis reducerad. Frågorna har ändrats 1972, 1973, 1983 och 2006. I synnerhet perioden 1973–1982 får betraktas som annorlunda eftersom livstidsprevalensen mättes genom frågan ”Sniffar du?” och svarsalternativen ”ja” samt ”nej”, ”har slutat”. Därefter återgick man till att fråga om livstidsprevalensen på ett mer traditionellt sätt.

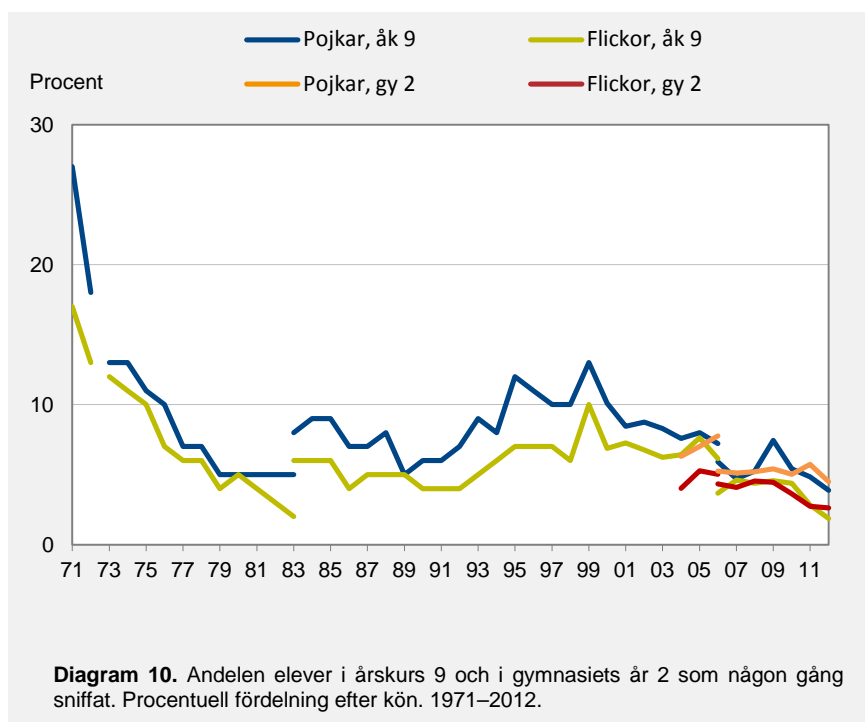
Senare byttes svarsalternativen ut från frekvenser till tidsperioder (dvs. användning under senaste 30 dagarna, 12 månaderna eller för mer än 12 månader sedan istället för antal gånger). Detta skedde vid formulärrevisionen 2006/2007 med data redovisat fr.o.m. 2007. År 1983 genomfördes en större frågerevision och då genomfördes en s.k. split-half mätning, varför två värden redovisas för detta år. Ingen gång under perioden har man definierat vad

som menas med sniffning, genom att räkna upp exempel på sniffningsmedel eller dylikt, och ordet boffning har aldrig förekommit i formuläret.

Sniffat någon gång

Av diagram 10 framgår tydligt att sniffning var en relativt vanlig företeelse under 70-talet, i synnerhet om man beaktar att under åren 1973–1983 mättes erfarenheterna på ett sådant sätt att livstidsprevalensen sannolikt underskattats. I början av 1990-talet är andelen som sniffat relativt låg (ca 5 %) men i slutet av årtiondet har den fördubblats. Efter millennieskiftet vänder sniffningserfarenheten dock åter nedåt och 2012 uppnådde den sin allra lägsta nivå på 40 år då ca tre procent av eleverna i årskurs 9 angav att de sniffat någon gång.

I någon mån har ändringen av svarsalternativen fr.o.m. 2007 förstärkt nedgången, samtidigt som det faktum att tillkomsten av den nya metoden/benämningen av sniffning (dvs. boffning) inte adresserats². Dessa invändningar till trots framstår ändå dagens sniffningserfarenheter som förhållandevis låga, inte minst i jämförelse med 70-talets första år. Några större

² I formuläret som används 2013 och framåt nämns boffning som synonym till sniffning.

könsskillnader går inte att skönja över tid, även om pojkarna i regel tenderar att rapportera något mer omfattande sniffningserfarenheter.

Noterbart är att ingen ökning av livstidsprevalensen sker mellan nian och gymnasiets andra år, snarare tvärtom, vilket är ett motsatt förhållande jämfört med till exempel alkohol eller narkotika. Detta kan bero på att i stort sett samtliga ungdomar som prövar att sniffa gör det i de tidigare tonåren. Andra möjliga förklaringar kan vara att sniffning tenderar att överrapporteras i nian, eller underrapporteras i gymnasiet, samtidigt som de med sniffningserfarenhet, eventuellt i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasiet. Fenomenet med lägre livstidsprevalens för sniffning bland äldre än yngre är känt från andra undersökningar, till exempel de amerikanska skolundersökningarna (Monitoring the Future).

Sniffningsmedel

De som uppger sniffningserfarenheter får i klartext ange vilken/vilka sniffningsmedel de använt. Perioden 2000–2002 var lim den enskilt vanligaste sniffningssubstansen bland niorna, följt av bensin, och samma förhållande rådde tio år senare (2010–2012). Därefter kommer butangas respektive olika sprayer (doftspray, hårspray etc), och den sistnämnda kategorin tycks ha blivit något vanligare den senare perioden.

Att sprayer och gaser nämns pekar på att åtminstone en del av dem som snarare boffat, trots allt rapporterat detta som sniffningserfarenhet, frågeformuleringen till trots. Det förekommer dessutom att substanser som egentligen inte räknas som sniffningsmedel, till exempel amfetamin eller snuff, rapporteras. Även om dessa inte är särskilt många indikerar detta att det kan förekomma en viss överrapportering av sniffningserfarenheten.

Aktuell sniffning

Som nämnts framgår sniffningsaktualiteten sedan 2007. I årskurs 9 svarar runt en procent att de sniffat under de senaste 30 dagarna (se tabell 18). Detta motsvarar cirka en fjärdedel av samtliga elever som någon gång provat att sniffa. I gymnasiets andra år är denna andel lägre och varierar omkring 14 procent.

Andelen som sniffat under de senaste 30 dagarna bland samtliga gymnasieelever ligger strax över en halv procent alltsedan 2006. Aktuell användning av sniffningspreparat är alltså ännu ovanligare bland gymnasieungdomar. Användningen är i synnerhet låg i jämförelse med månadsaktuell alkohol-, tobaks- eller narkotikaanvändning.

För perioden 1985–2005 finns data att tillgå för niorna gällande andelen som svarade att de fortfarande sniffade. I grova drag uppgav totalt cirka 2 procent

Tabell 18. Andelen elever i årskurs 9 samt i gymnasiets år 2 som sniffat, fördelat på aktualitet. Procent. 2007–2012.

	Senaste 30 dagarna	Senaste 12 månaderna	Mer än 12 månader sedan	Sniffat totalt
Årskurs 9				
2007	1,3	3,0	0,4	4,7
2008	1,2	2,9	0,8	4,8
2009	1,3	3,5	1,3	6,0
2010	1,2	2,8	0,9	4,9
2011	0,9	2,5	0,4	3,8
2012	0,7	1,6	0,6	2,9
Gymnasiets år 2				
2007	0,6	1,7	2,3	4,6
2008	0,7	2,1	2,1	4,9
2009	0,7	2,2	2,0	4,9
2010	0,7	2,1	1,6	4,4
2011	0,7	2,0	1,5	4,2
2012	0,4	1,2	2,0	3,5

detta, vilket åter pekar på att sniffning idag tenderar vara mindre utbredd, även om måtten inte är fullt jämförbara.

Dopning

På 90-talet stod det klart att användningen av hormondopningsmedel såsom anabola androgena steroider (AAS) och tillväxthormon inte längre var begränsad till idrottsrörelsen utan även fått en viss spridning i samhället i övrigt. Detta ledde bland annat till att man 1993 införde frågor om dopningsmedel i skolenkäten.

Här ligger fokus på utvecklingen från år 2000 men det kan nämnas att under 1990-talet svarade ca 1 % av pojkarna och under en halv procent av flickorna att de någon gång provat AAS-preparat (även kallat anabola steroider framöver i denna text). Utvecklingen efter millennieskiftet framgår av tabell 19. Alltjämt är det relativt få elever i såväl årskurs 9 som i gymnasiets år 2 som uppger att de någon gång använt anabola steroider. År 2012 svarade 2 % av pojkarna och en halv procent av flickorna att de provat sådana medel.

Tabell 19. Erfarenhet av anabola steroider i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
2000	1,0	0,2
2001	1,6	0,2
2002	1,1	0,2
2003	1,1	0,1
2004	1,8	0,5	1,3	0,1
2005	2,0	0,8	1,2	0,5
2006	1,6	0,7	1,4	0,2
2007	2,2	1,3	1,9	0,6
2008	1,6	0,9	1,0	0,4
2009	1,9	0,9	1,8	0,4
2010	2,1	0,9	1,6	0,3
2011	2,0	0,8	1,6	0,5
2012	2,2	0,5	1,5	0,4

Frågan om användning av anabola steroider har justerats ett antal gånger sedan den infördes³. Justeringarna har dock varit tämligen obetydliga och har heller inte lett till några uppenbara resultatförändringar.

Sammantaget har eleverna alltså rapporterat en konstant och förhållandevis låg erfarenhet av anabola steroider över tid. Möjligen kan den ha varit något lägre bland niorna under 90-talet, men resultat skillnaderna är små och ska inte överdrivas, inte minst som det inte helt kan uteslutas att ändringarna av frågeformuleringarna också haft viss betydelse.

Uppenbart är i alla fall att pojkar prövat anabola steroider i större utsträckning än flickor; ofta ligger deras prevalenstal tre gånger så högt. I andra källor rörande hormondopning brukar könsskillnaderna vara ännu större men då handlar det i regel om vuxna med mera avancerade erfarenheter.

Det kan noteras att livstidsprevalensen är likartad i gymnasiet som i nian, eller t.o.m. rent av något lägre om man beaktar decimalerna. Detta kan tyckas något märkligt men kan ha flera orsaker. Exempelvis kan elever med erfarenhet av AAS ha upphört med studierna i gymnasiet i högre grad än andra, det kan vara ett beteende som förträngs eller förtigs i högre grad än annan droganvändning och eleverna kan ha omvärderat sin rapportering då de i äldre ålder bättre förstått vad som egentligen efterfrågas. Det låter sig dock inte avgöras här huruvida någon enskild förklaring är bättre än någon annan.

³ Detta har skett åren 1994, 1995, 1998 och 2004.

Sedan 2004 är det också möjligt att följa erfarenhetens omfattning då eleverna får ange om de använt preparatet en gång, ett fåtal gånger respektive om det var flera gånger/kurer. Bland eleverna som prövat AAS säger närmare hälften att de bara gjort så en enstaka gång medan 3 av 10 använt det fler gånger (alt ”kurer”). Intensiteten har inte förändrats över tid.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att erfarenhet av anabola steroider alltsedan 1990-talet förblivit relativt sällsynt bland skolelever – exempelvis bland gymnasieeleverna är erfarenhet av narkotika i jämförelse normalt 20 gånger så vanligt. Det är främst pojkar som har erfarenhet av anabola steroider, bland gymnasieflickorna är det sällan över en halv procent som svarar att de prövat preparatet.

Läkemedel

Flera typer av läkemedel är narkotikaklassade, och det handlar främst om sådana som kan vara intressanta ur missbrukssyfte. Närmare bestämt rör det mest olika smärtstillande preparat samt sömnmedel och lugnande medel av bensodiazepintyp. Sett till totala narkotikaanvändningen utgör sådana substanser ett inte obetydligt inslag, och läkemedel är exempelvis sedan 2007 näst efter cannabispreparat den preparatgrupp som oftast beslagtas av rättsväsendet.

Eftersom det sedan länge är känt att narkotikaklassade läkemedel används i missbrukssyfte, inte minst bland personer med tyngre narkotikamissbruk, ställs ofta frågor om detta även i olika drogvaneenkäter. I skolundersökningen får exempelvis elever som initialt uppger att de använt ”klassisk” narkotika (cannabis, kokain, amfetamin, heroin etc.) ange i en specificerad lista över ett antal droger om de använt sömnmedel eller lugnande medel av bensodiazepintyp utan läkarordination. Det kan konstateras att bland skolungdomarna rapporteras sådana erfarenheter i samma grad som av amfetamin eller kokain.

Den ovan nämnda frågan föregås av en fråga till samtliga elever om de använt sömnmedel eller lugnande medel av bensodiazepintyp, med eller utan receptförskrivning. Syftet är naturligtvis inte att kartlägga ungdomarnas förskrivna medicinkonsumtion utan att tydligt särskilja mellan förskrivna och icke-förskrivna användning.

Av tabell 20 framgår att sedan år 2004 har cirka tre procent av eleverna i årskurs 9 uppgett att de använt sömnmedel eller lugnande medel av bensodiazepintyp utan recept. Perioden 2000–2003 var nivåerna något högre, sannolikt beroende på att frågan var något annorlunda konstruerad då, samt att termen bensodiazepiner inte nämndes. Könsskillnaderna är små (någon procent-

Tabell 20. Andelen i årskurs 9 samt i gymnasiets år 2 som någon gång använt sömnmedel och/eller lugnande medel (bensodiazepiner) utan respektive med recept^{a)}. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.

	Årskurs 9				Gymnasiets år 2			
	Ja, utan recept		Ja, med recept		Ja, utan recept		Ja, med recept	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
2000	3,6	4,9	4,7	4,7
2001	3,7	5,0	5,1	5,5
2002	4,0	5,1	5,2	6,5
2003	3,7	5,4	4,9	6,3
2004	2,4	3,0	3,7	5,5	3,2	3,4	4,0	5,5
2005	2,4	3,4	5,1	4,5	3,1	4,0	4,4	5,1
2006	1,9	3,5	4,7	5,2	2,8	4,6	4,0	6,0
2007	2,2	3,9	4,6	4,7	3,2	4,1	4,2	6,0
2008	2,6	3,8	4,0	6,7	2,8	4,9	3,4	5,4
2009	3,0	3,6	4,4	5,9	3,8	4,2	2,9	6,9
2010	2,3	3,6	4,3	5,3	3,4	4,2	3,3	4,7
2011	2,8	3,2	3,5	6,0	3,9	3,4	3,8	7,0
2012	2,5	2,0	3,7	5,0	3,7	4,3	4,4	5,9

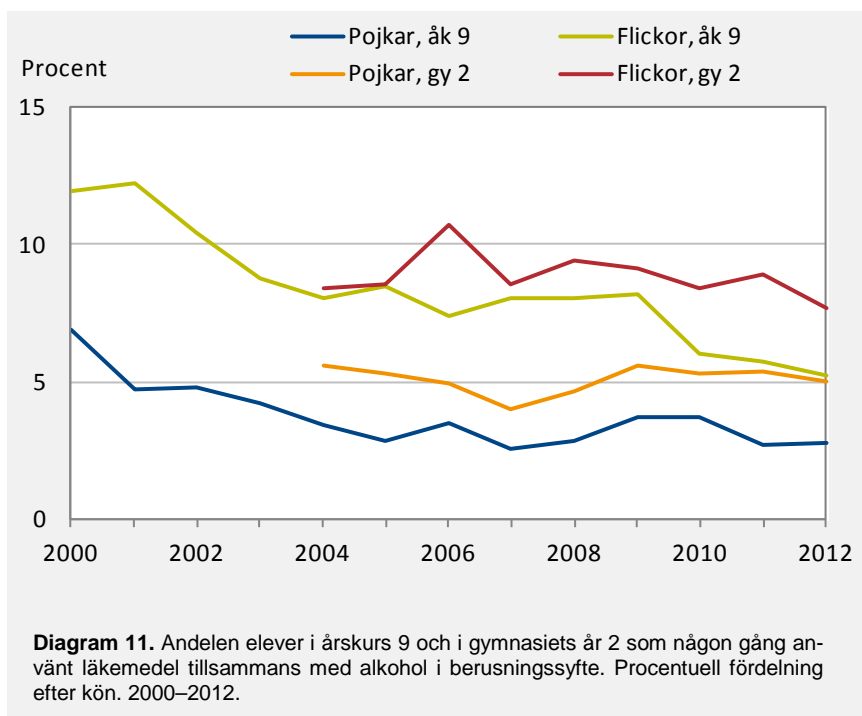
a) År 2004 förtydligades i frågan att det är läkemedel av bensodiazepintyp som efterfrågas och sedan detta år görs ingen åtskillnad mellan sömnmedel och lugnande medel.

enhet) och i regel ligger flickorna något över pojkarna – förutom 2012 då det omvända förhållandet rådde.

I gymnasiet är livstidsprevalensen något högre (ca 4 %) och även i denna åldersgrupp är flickornas erfarenheter i regel något större än pojkarnas, även om skillnaderna återigen är små.

Såväl i nian som i gymnasiet är det något fler som använt dessa läkemedel med recept än utan recept. Det kan framhållas att överlappningen mellan grupperna är relativt liten: av dem som använt läkemedlen utan recept har nio procent i gymnasiet och 20 procent i nian använt dem också med recept.

Syftet med den icke läkarförskrivna användningen är inte givet. Det behöver inte nödvändigtvis handla om ett missbrukssyfte utan kan även vara försök till självmedicinering med läkemedel man kommer över från föräldrar eller kompisar. Sådana förhållanden svarar inte enkäten på men det går ändå att konstatera att en del elever inte är främmande för att använda läkemedel i berusningssyfte, vilket framgår av frågan om man ”någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte” (se diagram 11).

År 2012 svarade 4 procent i årskurs 9 och 6 procent i gymnasiet att de i berusningssyfte kombinerat alkohol och läkemedel. Att ha gjort detta är i princip dubbelt så vanligt bland flickor som bland pojkar i båda årskurserna. Under senare år är prevalensen klart högre i gymnasiet än i nian, inte minst för att andelarna som gjort detta i nian sjunkit och sedan 2000 halverats. Detta kan i sin tur delvis hänga samman med den minskade alkoholkonsumtionen i åldersgruppen under samma period.

De vanligaste läkemedlen som kombinerats med alkohol i berusningssyfte är receptfria värktabletter, därefter nämns i relativt stor utsträckning antibiotika. Inga av dessa läkemedel torde ge någon extra berusning av alkoholintag. Därefter nämns receptbelagda mediciner som bensodiazepiner samt smärtstillande preparat. Kombinerar sådana läkemedel med alkohol kan en förstärkt eller annorlunda påverkan uppstå.

Det finns ett relativt starkt statistiskt samband mellan att å ena sidan ha använt bensodiazepiner utan recept och att å andra sidan ha kombinerat läkemedel och alkohol i berusningssyfte: i såväl nian som i gymnasiet har ca 40% av dem som använt icke-förskrivna sömnmedel och lugnande medel också kombinerat alkohol och mediciner i berusningssyfte. Samma starka samvariation finns inte för dem som använt läkarförskrivna bensodiazepiner. Detta in-

dikerar att det finns en mindre grupp ungdomar som är intresserade av att använda läkemedel i syfte att påverka sitt mående och uppnå berusning, men att denna grupp inte har något starkare samband med ungdomar som använder medicinskt förskrivna bensodiazepiner.

Total droganvändning över tid oberoende av substans

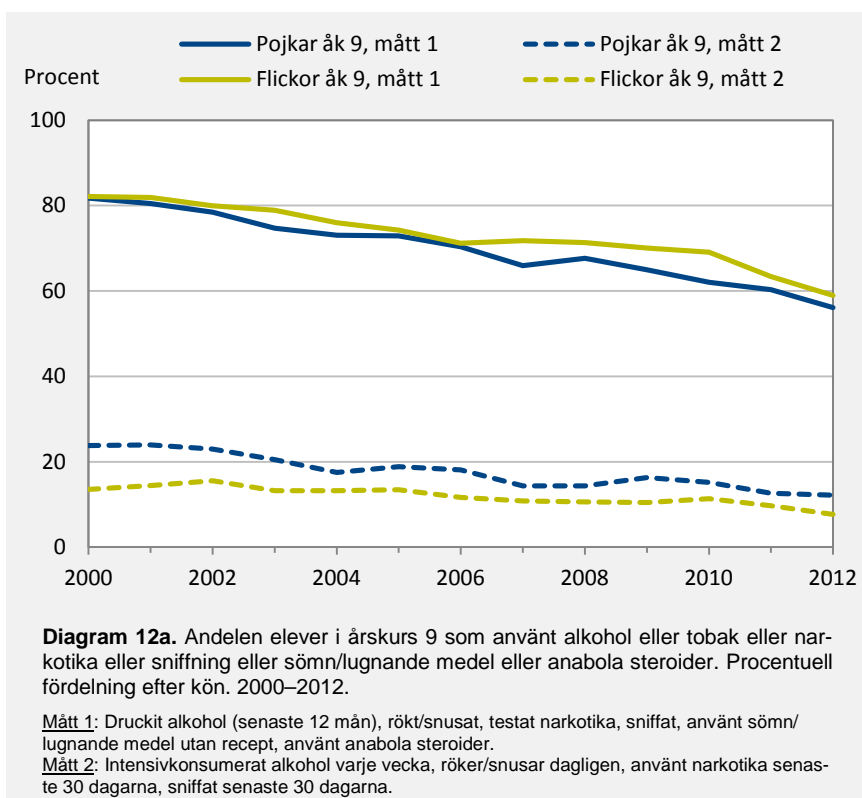
En fråga som ofta ställs är om de olika drogerna (substanserna) hänger ihop så tillvida att när en minskar/ökar så minskar/ökar också en annan. Sett under ett längre tidsperspektiv finns sådana samband. Alkoholkonsumtionen bland unga sjönk exempelvis under 80-talet vilket också var fallet med narkotikanvändningen. Under 90-talet ökade därefter båda. Även tobaksbruket hänger historiskt ihop med alkohol- och narkotikabruket.

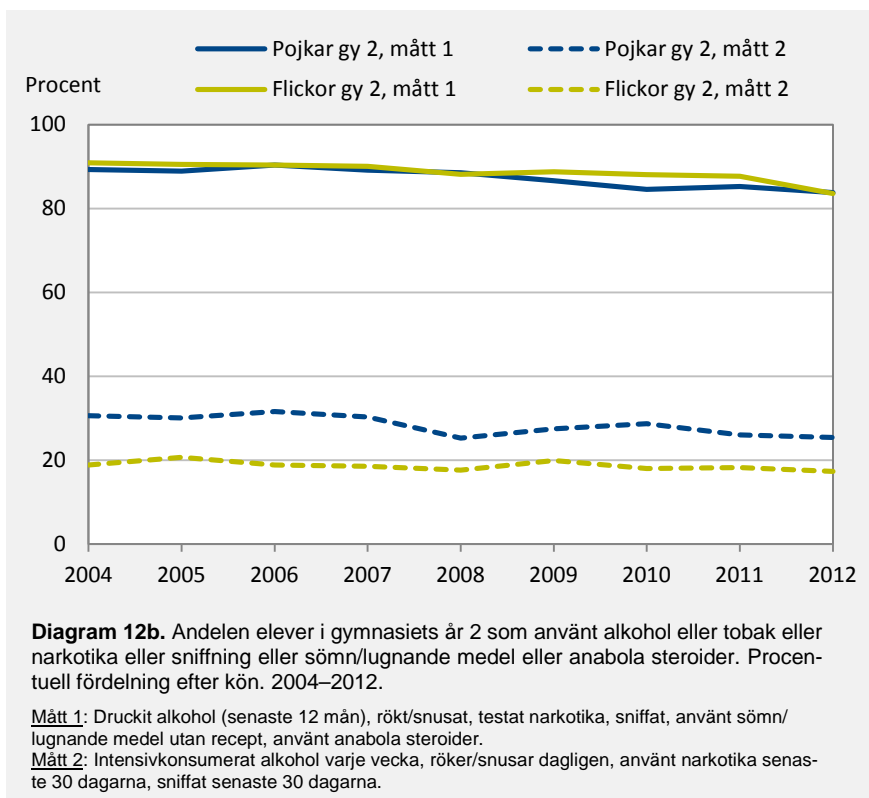
Frågan är här hur det ser ut sedan år 2000. Det finns, som redovisas tidigare i detta kapitel, tecken på viss ökning av cannabisanvändning medan alkoholbruket sjunker. Frågan är således hur den totala droganvändningen bland unga ser ut, oberoende av drog. Innebär den kraftiga nedgången i alkoholanvändning att den totala droganvändningen sjunker eller kompenseras denna nedgång med motsvarande ökning i andra droger? Med andra ord, är summan av (drog)lasterna konstant eller ej?

Här används alltså den enkät som varit i bruk under flera år och som genomgått vissa revideringar över tid, senast 2007 (egentligen i enkät 2 år 2006 men svaren på denna redovisas ej). Det finns heller inga möjligheter att genomföra direkta jämförelser mellan de olika drogerna eftersom frågorna är lite olika ställda för respektive drog. Men det går ändå att få en någorlunda bra bild av utvecklingen över tid där man följer andelen som använt alkohol *eller* tobak *eller* narkotika *eller* annan substans. I diagrammen 12a-b redovisas den totala droganvändningen bland niondeklassarna och gymnasieeleverna utifrån två olika mått. Det första måttet är om man någon gång använt någon av drogerna. Det andra måttet mäter mer regelbundet bruk av någon av de olika drogerna och ska således indikera ett mer avancerat bruk. I båda fallen rör det sig dock om användning av en drog *eller* en annan, dvs. om droganvändning, oberoende av substans, överhuvudtaget förekommit.

Som framgår av diagrammen sjunker andelarna relativt kraftigt i årskurs 9 både bland pojkarna och bland flickorna. Att mått två uppvisar lägre andelar beror naturligtvis på att färre elever uppger mer regelbundet bruk.

Sett till gymnasieeleverna framkommer också, för båda könen och båda måtten, nedgångar men mindre kraftiga jämfört med årskurs 9. Detta eftersom användningen av alkohol, tobak och narkotika uppvisar mindre förändringar i gymnasiet jämfört med årskurs 9 sett till den aktuella perioden.

De olika substanserna jämfört med varandra

Den nya (reviderade) enkäten 2012 som ca hälften av eleverna fick fylla i, har en inledande fråga som utformats på samma sätt för varje substans/drog, nämligen om man använt (druckit, rökt m.m.) och i så fall om man gjort detta under de senaste 30 dagarna, senaste 12 månaderna eller för mer än 12 månader sedan. Detta gör det möjligt att jämföra prevalensen mellan de olika substanserna rakt av, vilket inte var möjligt med den tidigare enkäten (se avsnittet ovan).

Som framgår av tabell 21 är andelen elever som använt alkohol klart högst både när det gäller användning under de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna. Därefter följer rökning och snusning. Dessa tre visar statistiskt säkerställda högre nivåer än övriga substanser och följs i samtliga grupper av narkotika som den fjärde mest använda drogen. Övriga substanser visar klart lägre nivåer. Bland flickorna kommer sedan, rangordnat efter andelen som använt, sömn/lugnande medel och sniffning. Bland pojkarna både i årskurs 9 och gymnasiet år 2 är sniffning på ungefär samma nivå som an-

vändning av sömnmedel/lugnande medel. De två frågorna om användning av receptbelagda sömn/lugnande medel med och utan recept förtjänar en närmare kommentar. I det första fallet sker sannolikt detta oftast genom besök hos läkare som förskriver medicin mot exempel sömnsvårigheter, i det andra genom att man får, blir bjuden, tar av föräldrar eller liknande och använder medlen mer okontrollerat och kanske för andra syften än vad de är tänkt att användas för. I båda fallen rör det sig dock om receptbelagda medel och syftet är här endast att redovisa omfattningen av användningen av dylika medel.

Tabell 21. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt olika substanser under de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2012.

Åk 9	Pojkar, åk 9		Flickor, åk 9	
	Senaste 12 månaderna	Senaste 30 dagarna	Senaste 12 månaderna	Senaste 30 dagarna
Alkohol	49,5	26,4	55,3	29,2
Rökning	27,1	15,1	33,6	16,7
Snus	22,8	13,0	9,2	3,0
Narkotika	6,0	2,7	5,5	2,0
Sömn/lugnande med recept	3,2	1,7	3,4	1,5
Sömn/lugnande utan recept	1,8	1,0	2,4	1,2
Sniffning	3,4	1,8	2,7	1,0
Anabola steroider utan läkarordination	1,5	1,1	0,4	0,2

Gy 2	Pojkar, gy 2		Flickor, gy 2	
	Senaste 12 månaderna	Senaste 30 dagarna	Senaste 12 månaderna	Senaste 30 dagarna
Alkohol	78,1	56,3	82,3	61,0
Rökning	45,2	27,2	50,9	32,6
Snus	36,6	22,0	16,7	5,8
Narkotika	13,9	6,0	9,6	3,0
Sömn/lugnande med recept	2,5	1,3	5,2	2,9
Sömn/lugnande utan recept	2,5	1,4	2,8	1,1
Sniffning	3,0	1,2	1,5	0,4
Anabola steroider utan läkarordination	1,2	0,9	0,2	0,2

Debutålder av alkohol, narkotika och tobak

Jonas Raninen & Håkan Leifman

Debutålder för att ha berusat sig, ha rökt cigaretter samt att ha snusat är något som ska följas upp inom ramen för regeringens ANDT-strategi. CAN har följt utvecklingen bland skolungdomar och rapporterat andelen elever i årskurs 9 samt gymnasiets år 2 som berusat sig när de var 13 år eller yngre samt andelen elever som rökt cigaretter när de var 13 år eller yngre. I detta kapitel ser vi närmare på utvecklingen sedan år 2000. Vidare studeras kopplingen mellan debutåldern och elevernas konsumtion idag (dvs. i årskurs 9 och i gymnasiets år 2), i detta fall genom att fokusera på debutålder för alkohol och dess betydelse. Kommande rapporter kan gräva djupare även i de andra substanserna.

Debut vid 13 eller 14 års ålder

Årskurs 9

Andelen elever i årskurs 9 som berusat sig vid 13 års ålder eller tidigare var 2012 under 10 procent både för flickor som för pojkar (8,7 % av flickorna och 9,7 % av pojkarna). I tabell 22a framkommer att mellan år 2000 och 2012 så har andelen elever i årskurs 9 som har berusat sig vid 13 års ålder sjunkit kraftigt både bland flickor och pojkar. Även andelen som gjorde sin berusningsdebut vid 14 års ålder eller tidigare har sjunkit kraftigt. Samma mönster med kraftiga nedgångar återfinns när det gäller rökning. Drygt var femte elev i årskurs 9 hade rökt cigaretter innan 13 års ålder 2012, vilket är en halvering jämfört med år 2000. Debutåldern för snus har följts betydligt kortare tid i CANs skolundersökningar, men även här med minskande nivåer av elever som använt snus innan 13 års ålder. Det som skiljer snuset från alkoholen och cigaretterna är att det finns relativt stora skillnader mellan könen. Det är en större andel pojkar som använt snus innan 13 års ålder än vad det är bland flickorna. Det är en liten andel elever i årskurs 9 som använt cannabis innan 13 och 14 års ålder. Av flickorna är det under en halv procent som använt cannabis innan 13 års ålder och cirka 2 procent som använt cannabis innan 14 års ålder (2,1 %). Bland pojkarna är det runt en procent som använt cannabis innan 13 års ålder och sen cirka 3 procentenheter ytterligare som använt cannabis vid 14 års ålder (4,1 %). De låga andelarna gör att tolk-

ningar av trender blir svårare då små förändringar ger stora verkningar på resultatet vilket gör att man bör vara försiktig i dessa tolkningar. Men det finns tendenser till en minskning över tid av andelen flickor som använt cannabis i tidig ålder. Bland pojkarna verkar nivåerna vara mer stabila men med en viss ökning under de senaste åren från de låga nivåer som var runt 2005–2008. Vidare finns tydliga skillnader mellan könen vad gäller cannabisanvändning där det är en större andel pojkar än flickor som använt cannabis tidigt. Detta mönster är genomgående för hela perioden 2000–2012 och förhållandet mellan könen verkar behållas även om nivåerna ändras, dvs. även om andelen ökar eller minskar så är det lika stor skillnad mellan andelen pojkar och flickor som använt cannabis i tidig ålder.

Tabell 22a. Andelen elever i årskurs 9 som debuterat vid 13 eller 14 års ålder. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.

Åk 9	Varit berusad vid 13 års ålder	Varit berusad vid 14 års ålder	Rökt cigaretter vid 13 års ålder	Rökt cigaretter vid 14 års ålder	Snusat vid 13 års ålder	snusat vid 14 års ålder	Använt cannabis vid 13 års ålder	Använt cannabis vid 14 års ålder
Pojkar								
2000	21,4	45,1	43,8	55,7	–	–	1,3	3,8
2001	19,9	42,1	42,4	56,6	–	–	1,9	4,7
2002	21,4	41,7	41,0	53,9	–	–	1,8	4,9
2003	17,1	36,3	37,1	48,7	–	–	2,0	4,6
2004	16,5	34,2	34,9	45,5	–	–	1,5	3,3
2005	15,1	33,2	33,3	45,6	–	–	1,6	3,4
2006	13,7	30,4	28,9	39,6	–	–	1,9	3,7
2007	11,1	27,3	23,9	35,3	–	–	0,9	2,2
2008	12,2	27,4	22,3	36,2	–	–	1,3	3,0
2009	13,6	28,9	24,7	37,4	–	–	1,3	3,7
2010	11,6	27,1	22,1	35,0	15,1	26,9	1,7	4,3
2011	11,2	23,2	21,6	33,5	14,2	24,3	1,3	4,6
2012	9,7	20,2	20,3	30,8	12,9	22,1	1,4	4,1
Flickor								
2000	18,8	44,2	41,4	56,2	–	–	1,0	3,1
2001	17,6	43,4	40,9	56,7	–	–	1,5	3,6
2002	19,3	42,9	40,0	55,5	–	–	0,9	3,5
2003	17,7	41,3	38,3	52,2	–	–	1,3	4,1
2004	17,4	37,9	38,3	52,1	–	–	1,5	3,4
2005	16,6	36,8	34,1	47,0	–	–	1,6	3,5
2006	13,4	33,7	30,8	44,7	–	–	0,6	2,3
2007	13,6	32,5	26,4	41,2	–	–	0,6	2,0
2008	13,7	33,9	24,9	40,8	–	–	0,7	2,5
2009	14,4	34,9	24,4	40,3	–	–	0,7	3,4
2010	11,3	30,5	22,7	38,3	6,5	14,1	0,5	2,3
2011	10,1	27,6	22,7	37,2	4,6	11,9	0,8	3,5
2012	8,7	24,5	20,5	34,2	4,5	10,2	0,4	2,1

Gymnasiets år 2

Drygt var tionde elev i gymnasiet år 2 uppgav 2012 att de hade berusat sig vid 13 års ålder eller tidigare (11,4 % av flickorna och 11,2 % av pojkarna). En av fem uppgav att de hade rökt cigaretter vid 13 års ålder eller tidigare. Dessa siffror uppvisar stora likheter med de som återfinns i årskurs 9. Framförallt vid jämförelser mellan 2012 års siffror i gymnasiet med siffrorna för årskurs 9 år 2010 när de som idag går i gymnasiet gick i årskurs 9. Utvecklingen är också till stora delar den samma som den i årskurs 9, med kraftigt minskande andel elever som har berusat sig eller rökt cigaretter vid 13 års ålder. I gymnasiet är detta dock endast fallet sett över hela perioden 2004–2012. Under de senaste två åren har den positiva utvecklingen med minskad andel som debuterat tidigt stannat av och istället framkommer en viss ökning av cigarettrökning och, även i viss mån, berusning (se tabell 22b nedan). Debutåldern för snus har precis som i årskurs 9 följts en kortare tid, men det finns tendenser till att allt färre elever i gymnasiet år 2 har använt snus både vid 13 års ålder och vid 14 års ålder.

Likt resultaten för årskurs 9 finns i gymnasiet år 2 skillnader mellan pojkar och flickor när det gäller snus. En större andel pojkar än flickor har använt snus, både vid 13 års ålder och vid 14 års ålder. Denna tydliga skillnad mellan könen återfinns inte för alkohol och cigaretter. Även vad gäller cannabis finns klara likheter mellan resultaten i årskurs 9 och de i gymnasiet år 2. Ungefär lika stora andelar flickor som pojkar uppger att de använt cannabis i tidig ålder i gymnasiet som i årskurs 9. En flicka av hundra uppger att de använt cannabis innan 13 års ålder och en något högre andel pojkar (1,5 %) uppger detsamma i 2012 års undersökning. Det är ungefär dubbelt så stor andel som använt cannabis vid 14 års ålder för båda könen (2,2 % flickor och 3,6 % pojkar). Däremot finns en viss tendens till ökande andelar bland båda könen som uppger att de använt cannabis tidigt i gymnasiet år 2 sett till hela perioden. I årskurs 9 fanns det tendenser till minskande nivåer bland flickorna (se tabell 22a ovan).

Tabell 22b. Andelen elever i gymnasiets år 2 som debuterat vid 13 eller 14 års ålder. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012.

Gy 2	Varit berusad vid 13 års ålder	Varit berusad vid 14 års ålder	Rökt cigaretter vid 13 års ålder	Rökt cigaretter vid 14 års ålder	Snusat vid 13 års ålder	snusat vid 14 års ålder	Använt cannabis vid 13 års ålder	Använt cannabis vid 14 års ålder
Pojkar								
2004	18,4	37,1	32,2	46,0	–	–	1,3	2,9
2005	18,3	37,0	30,9	44,1	–	–	1,0	2,9
2006	16,9	35,1	29,3	40,7	–	–	1,4	3,0
2007	13,6	29,2	21,2	32,3	–	–	1,1	2,2
2008	10,8	26,8	17,2	27,7	–	–	0,4	1,6
2009	11,2	25,5	16,9	27,0	–	–	0,5	2,2
2010	10,3	27,1	17,0	27,9	14,4	23,6	0,6	2,1
2011	10,8	24,9	16,7	27,5	10,7	20,2	1,4	3,0
2012	11,2	24,9	18,4	30,7	11,4	21,0	1,5	3,6
Flickor								
2004	17,3	37,5	31,5	46,3	–	–	0,5	1,8
2005	18,7	37,5	32,9	45,3	–	–	0,8	2,6
2006	17,1	35,0	30,2	42,3	–	–	0,8	2,6
2007	15,4	33,7	26,0	39,1	–	–	0,8	2,7
2008	13,3	29,8	19,5	32,7	–	–	0,8	1,9
2009	14,9	33,9	22,9	36,0	–	–	0,7	2,6
2010	11,3	30,1	17,5	31,1	5,1	11,5	1,0	2,1
2011	10,5	28,1	18,6	31,9	4,6	10,5	0,3	1,4
2012	11,4	27,6	19,5	33,9	4,2	7,9	1,0	2,2

Debutålderns betydelse

Tidig berusningsdebut kan innebära flera negativa konsekvenser för en individ. Det finns studier som visar på att de som debuterat tidigare än andra har en högre alkoholkonsumtion i vuxen ålder (McCambridge m.fl., 2011; Pitkänen m.fl., 2005; Wells m.fl., 2004). Andra studier har påvisat en förhöjd risk för att utveckla ett skadligt bruk av alkohol senare i livet bland de som debuterat tidigt (DeWit m.fl., 2000) och att de som intensivkonsumerar alkohol ofta när de är unga också har skadliga alkoholvanor i större utsträckning som vuxna (Norström & Pape, 2012). Det finns också resultat som visar på att regelbunden alkoholkonsumtion tidigt riskerar att försämra hjärnans utveckling (Monti, 2005). I ljuset av detta förespråkas ofta preventiva insatser för att skjuta upp alkoholdebuten hos ungdomar (McCambridge, 2011; Pitkänen, 2005).

I detta avsnitt ligger fokus på de elever som debuterat tidigt med alkohol och vissa jämförelser görs med övriga elever. Det bör betonas att det i detta material inte är möjligt att följa samma individer över tid i syfte att se hur deras alkoholkonsumtion förändras över tid. Här studeras i stället hur konsumtionen skiljer sig åt mellan de som uppgett att de varit berusade tidigt och de

som inte uppgett detta. Eventuella slutsatser utifrån dessa resultat ska då också tolkas utifrån detta.

I avsnittet nedan studeras det närmare om alkoholkonsumtionen skiljer sig mellan dem som berusningsdebuterat vid olika åldrar. Två olika mått kommer att användas. Det ena är elevernas genomsnittliga alkoholkonsumtion mätt i liter ren (100 %) alkohol och det andra är månatlig intensivkonsumtion (intensivkonsumerar minst en gång i månaden). För en närmare beskrivning av dessa två variabler hänvisar vi till föregående kapitel i denna rapport.

Analyserna nedan är inte uppdelade på kön av det skälet att det inte är könsskillnader specifikt som studeras utan skillnader mellan olika grupper som debuterat vid olika åldrar. Gjorda analyser visar vidare att trenderna är desamma för båda könen (resultat visas inte i denna rapport). Vidare studeras om det skett någon tydlig förändring över tid i skillnaderna mellan grupperna då det under det senaste decenniet skett stora förändringar i alkoholkonsumtionen bland skolungdomar. För detta syfte har jämförelser gjorts mellan åren 2000–2002 (hopslagna) och 2010–2012 (hopslagna) för årskurs 9 och 2004–2006 och 2010–2012 för gymnasiet år 2. Genom att slå ihop åren (och inte redovisa siffror för varje år) blir resultaten lättare att överblicka och vi får även mer robusta resultat som inte blir lika känsliga för variationer mellan enskilda år.

I resultatavsnittet nedan presenteras siffror för alkoholkonsumtionen i fyra grupper. Den första gruppen är de som inte är alkoholkonsumenter och som således inte har debuterat vid undersökningstillfället. Den andra gruppen är de som är konsumenter vid tidpunkten då de fyller i enkäten men som inte hade debuterat innan 14 års ålder (de har alltså debuterat efter 14 års ålder). Den tredje gruppen är de som debuterat vid 14 års ålder men inte innan 13 års ålder och slutligen är det en grupp som debuterat innan 13 års ålder. De som har debuterat vid eller innan 13 års ålder ingår däremot inte i den grupp som debuterat vid 14 års ålder utan dessa behandlas istället som en egen grupp.

Resultat

Som framgår av tabell 23a nedan finns stora skillnader bland eleverna i årskurs 9 mellan de olika grupperna som har debuterat med berusningsdrickande vid olika åldrar. Skillnaderna gäller både deras genomsnittliga alkoholkonsumtion och hur stor andel som intensivkonsumerar alkohol minst en gång i månaden. Bland de som debuterat vid 13 års ålder eller tidigare så är det en majoritet (ca 60 %) som intensivkonsumerar minst en gång i månaden. Eleverna i denna grupp har också en fem gånger så hög genomsnittskonsumtion av alkohol jämfört med de som debuterat efter 14 års ålder. Det är även en betydligt lägre andel av de som debuterat efter 14 års ålder som intensivkonsumerar alkohol minst en gång i månaden.

Tabell 23a. Genomsnittskonsumtion (liter ren alkohol) och månatlig intensivkonsumtion för de som berusningsdebuterat vid olika åldrar. Jämförelse mellan två tidsperioder. Pojkar och flickor sammanslagna i årskurs 9.

Åk 9	2000–2002		2010–2012	
	Genomsnittskonsumtion	Andel som intensivkonsumerar	Genomsnittskonsumtion	Andel som intensivkonsumerar
Har ej debuterat	0,0	0,0	0,0	0,0
Debuterat efter 14 års ålder	2,1	16,2	1,9	16,5
Debuterat vid 14 års ålder	5,4	43,3	4,4	43,1
Debuterat vid 13 års ålder eller tidigare	10,0	59,7	9,3	60,6

Tabell 23b. Genomsnittskonsumtion (liter ren alkohol) och månatlig intensivkonsumtion för de som berusningsdebuterat vid olika åldrar. Jämförelse mellan två tidsperioder. Pojkar och flickor sammanslagna i gymnasiets år 2.

Gy 2	2004–2006		2010–2012	
	Genomsnittskonsumtion	Andel som intensivkonsumerar	Genomsnittskonsumtion	Andel som intensivkonsumerar
Har ej debuterat	0,0	0,0	0,0	0,0
Debuterat efter 14 års ålder	4,2	37,2	4,1	41,1
Debuterat vid 14 års ålder	8,5	67,0	8,2	69,7
Debuterat vid 13 års ålder eller tidigare	11,7	74,7	11,1	77,1

Likt resultaten i årskurs 9 framkommer även i gymnasiet stora skillnader mellan de olika grupperna som debuterat vid olika åldrar (tabell 23b). Desto tidigare debuten skett desto mer alkohol dricker gymnasieeleverna i genomsnitt och de intensivkonsumerar även i större utsträckning.

Trots att endast tvärsnittsdata finns att tillgå och därmed ingen möjlighet att följa individer över tid, vilket gör det omöjligt att tala om orsak och verkan, framkommer tydliga tendenser i data. Debutåldern verkar ha en effekt som innebär att desto tidigare en ungdom har debuterat desto högre och mer frekvent alkoholbruk har den. Detta stämmer väl överens med de resultat som har framkommit i tidigare forskningsstudier. En förklaring kan vara att man med en tidig debut har haft längre tid och fler möjligheter att skaffa sig mer avancerade alkoholvanor. Tidigare forskning tyder på att detta beteende ock-

så kommer att kvarstå senare i livet och att dessa individer då kommer att dricka mer än andra (Pitkänen m.fl., 2005).

Det är noterbart att konsumtionen har sjunkit i alla grupper mellan de två tidsperioderna. Däremot har inte andelen som intensivkonsumerar alkohol sjunkit i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 framkommer t.o.m. en viss ökning. Resultaten går här emot de trender som syns för populationen i stort. Även om detta kan tyckas märkligt så finns det en fullt naturlig förklaring. Antalet respondenter som återfinns i den första gruppen där man inte konsumerar alkohol och berusningsdebuten ännu heller inte skett har ökat kraftigt. Denna grupps andel av hela urvalet har nästan fördubblats under den studerade perioden vilket leder till att de ”drar ner” estimaten för intensivkonsumtion i hela populationen. Då intensivkonsumtionen inte har ändrats bland de som debuterat blir värdena förhållandevis stabila nivåer av intensivkonsumtion i dessa grupper. En sak som bör poängteras är att dessa grupper har blivit avsevärt mindre under 00-talet.

Det ska dock sägas att de trender som det redovisades för inledningsvis i detta kapitel visar på en positiv utveckling på området, med en förskjutning av debutåldern det senaste decenniet. Andelen ungdomar som varit berusade vid 13 års ålder eller tidigare har halverats sedan början av 00-talet. Dessa resultat är återkommande både för flickor och pojkar i årskurs 9 och gymnasiets år 2. En försiktig förklaring till detta kan vara att alkoholkonsumtionen i den vuxna befolkningen minskat sedan 2004. Ungdomar kan mycket väl påverkas av detta, både vad gäller att normen för alkoholkonsumtion förändrats i samhället i stort, men även för att möjligheterna för ungdomarna att komma över alkohol kan ha minskat i och med detta. Flera tidigare studier har visat på att ungdomars alkoholkonsumtion samvarierar med alkoholkonsumtionen i den vuxna befolkningen (Smyth m.fl., 2011; Fuhr & Gmel, 2011; Bjarnason m.fl., 2003). En annan tänkbar förklaring är att gruppsycket har minskat i och med att fler ungdomar idag avstår från att dricka alkohol, något som kan ifrågasätta normen att man bör dricka alkohol. Gruppsycket har också visat sig vara en faktor som har inverkan på ungdomars alkoholkonsumtion (Urberg m.fl., 1997).

Anskaffning av alkohol, narkotika och tobak

*Håkan Leifman & Clara Henriksson*⁴

Svensk ANT-politik har under flera decennier arbetat med att via restriktiva åtgärder hålla nere konsumtionen av alkohol, narkotika och tobak. Här har fokus legat på att begränsa tillgängligheten, t.ex. genom begränsade öppettider på Systembolaget, höga alkohol- och tobaksskatter, relativt sett höga åldersgränser och genom tullens och polisens insatser för att begränsa tillgången till narkotika samt till illegal (smugglad) alkohol och tobak.

Detta har varit en ANT-politik som i ett europeiskt perspektiv måste bedömas som framgångsrik (se t.ex. Norström, 2001). Tillgänglighet och pris är som viktiga bestämningsfaktorer för konsumtion (och i nästa led för skadeomfattning) centrala indikatorer. Tillgänglighetsbegränsande insatser av den här typen har starkt stöd i forskningen (se t.ex. Babor, m.fl., 2010; Andréasson, 2008; för tidigare nordiska erfarenheter se t.ex. Room, 2004).

Sverige blev EU-medlem den 1 januari 1995 och ingick då gemenskap med länder med helt andra förhållningssätt till alkohol än det svenska. Detta gäller inte enbart alkoholvanor utan även synen på alkoholpolitik. Farhågorna var därför många om vad som skulle hända med den svenska alkoholpolitiken och svenskens dryckesvanor när Sverige gick med i EU. Den traditionella svenska alkoholpolitiken med höga priser och låg tillgänglighet som främsta kännetecken har också utsatts för stora påfrestningar. Den samlade bedömningen är också att tillgången till alkohol gradvis ökat (se t.ex. FHI, 2011a; se också olika indikatorer: www.andtindikatorer.se). Den ökade internationaliseringen har också påverkat förutsättningarna att bedriva en restriktiv svensk narkotikapolitik, bl.a. genom att de öppna gränserna till andra EU-länder gjort det svårare att begränsa inflödet av narkotika till Sverige. Tillgängligheten till narkotika har också av allt att döma ökat under de senaste 10–15 åren (se t.ex. Guttormsson, 2011).

⁴ Håkan Leifman har skrivit avsnittet om alkohol och narkotika, Clara Henriksson avsnittet om tobak.

När det gäller tobak talar det mesta för en minskad tillgänglighet under de senaste dryga tio åren. Realpriserna har, genom höjd tobaksskatt, ökat och antalet butiker som säljer cigaretter har minskat. Ny lagstiftning om rökfria miljöer kan också ha bidragit i samma riktning, detsamma gäller förbudet mot försäljning av cigaretter styckvis eller i paket om färre än nitton stycken, som infördes 2005. Dessutom har regler om synlig skylt med åldersgränsen vid butikskassan, ålderskontroll vid försäljning via postorder, automat och internet införts (se t.ex. FHI, 2011b).

Dessa bedömningar av alkohol-, narkotika- och tobakstillgängligheten baseras dock på olika indikatorer som berör restriktionssystemet (eller kontrollsystemet), t.ex. priser, öppettider och beslagsstatistik. Det finns en annan grupp av indikatorer som förtjänar större uppmärksamhet än vad som hittills varit fallet, nämligen ungdomars självs kattade svar om hur de anskaffar och upplever tillgången till alkohol, narkotika och tobak. Det är inte givet att den generellt ökade tillgängligheten av alkohol och narkotika även gäller ungdomar. Lägre priser, ökade öppettider och fler restauranger m.m. ger störst påverkan på ungdomar om de har lika stora eller större möjligheter än tidigare att få tag på dessa substanser.

Inte minst i ljuset av den stora nedgången av alkohol bland unga är det viktigt att få en bättre bild av hur unga får tag på alkohol och, framförallt, om det skett betydande förändringar över tid. Till detta ska läggas att det idag saknas centrala uppgifter om efterlevnad av åldersgränser som tidigare erhöles genom att analysera data från provköpsstudier. Undantaget är Systembolaget som varje år genomför mellan 5 000–6 000 provköp och som visar på en allt lägre andel provköp som renderar i köp, dvs. det tyder på att det blivit svårare för unga att köpa alkohol på Systembolaget (se www.andtindikatorer.se).

I detta kapitel redovisas elevernas svar på frågor om hur de vanligen får tag på alkohol och tobak och om de har möjlighet att få tag på narkotika. Sådana frågor, men med vissa förändringar över tid, har ställts under många år i skolenkäterna. Här fokuseras på perioden 2000–2012. Som för många andra frågor förändrades även flera av dessa frågor i och med enkätrevideringen 2007. Förändringen var relativt marginell när det gäller anskaffning av tobak men desto större för frågorna om anskaffning av alkoholdrycker. När det gäller de två narkotikafrågor som analyseras i detta kapitel har inga förändringar gjorts men den ena har endast ingått i enkäten sedan 2007 medan den andra redovisas för hela perioden 2000–2012. Vidare kan enkätrevideringen i sig påverka svaren även på de frågor som inte genomgått revideringar.

Sammantaget är enkätrevideringen viktig att ha i åtanke när utvecklingen från 2000–2012 studeras och särskilt när gäller anskaffning av alkohol. Av detta skäl bör man studera utvecklingen uppdelat i två perioder: 2000–2006 och 2007–2012. Jämförelser *mellan* dessa perioder måste göras med försiktighet.

Kapitlet inleds med ett avsnitt om alkohol, följt av narkotika och tobak. Alkohol- och tobaksavsnittet innehåller också analyser av hur lätt/svårt det är att få tillgång till alkohol och tobak som säljs i butiker, och för alkohol också på restauranger. Anskaffning av narkotika ges mindre utrymme i just denna rapport. Detta eftersom en stor del av kapitlet syftar till att belysa hur åldersgränserna för de legala drogerna i Sverige – alkohol och tobak – upprätthålls.

Alkohol – anskaffning och mått på efterlevnad av åldersgränser

Frågorna har under perioden 2000–2012 varit fyra–fem till antalet (beroende på år) och avser folköl, starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. För respektive alkoholsort ombeds eleverna att fylla i de vanligaste sätten att få tag på dessa drycker. Högst tre alternativ per alkoholsort får fyllas i (ex. köper själv i butik/Systembolaget, från syskon, från egna föräldrar med lov), se bilaga 2 för den exakta utformningen av frågorna och samtliga svarsalternativ (fr. 16). Förutom den stora förändringen 2007 förekommer även vissa andra förändringar över tid. En av dessa är att under perioden 2007–2010 ingick både starkcider/alkoläsk och starköl i samma anskaffningsfråga medan de både före och efter 2007–2010 utgjorde var sin fråga.

Som redovisas ovan i konsumtionskapitlet har andelen icke-konsumenter av alkohol ökat kraftigt under den aktuella perioden och som allra tydligast i årskurs 9. Det är möjligt att ökningen av andelen icke-konsumenter, och nedgången av totalkonsumtionen, till viss del beror på ökade svårigheter att få tag på alkohol, exempelvis genom förbättrade ålderskontroller. Men till stor del beror det sannolikt på en minskad efterfrågan på alkohol. Skulle icke-konsumenterna ingå i analyserna så skulle de högst väsentligt bidra till lägre totalandelar över tid på alla anskaffningssätt (eftersom de inte uppger några) och tidsserierna skulle i stor utsträckning spegla den minskade efterfrågan på alkohol. För att åtminstone till viss del kontrollera för detta studeras utvecklingen av anskaffning *endast* bland konsumenterna. Substantiella förändringar i olika anskaffningssätt borde också avspeglas bland konsumenterna för att det skall vara av värde att diskutera förändrade anskaffningsmönster.

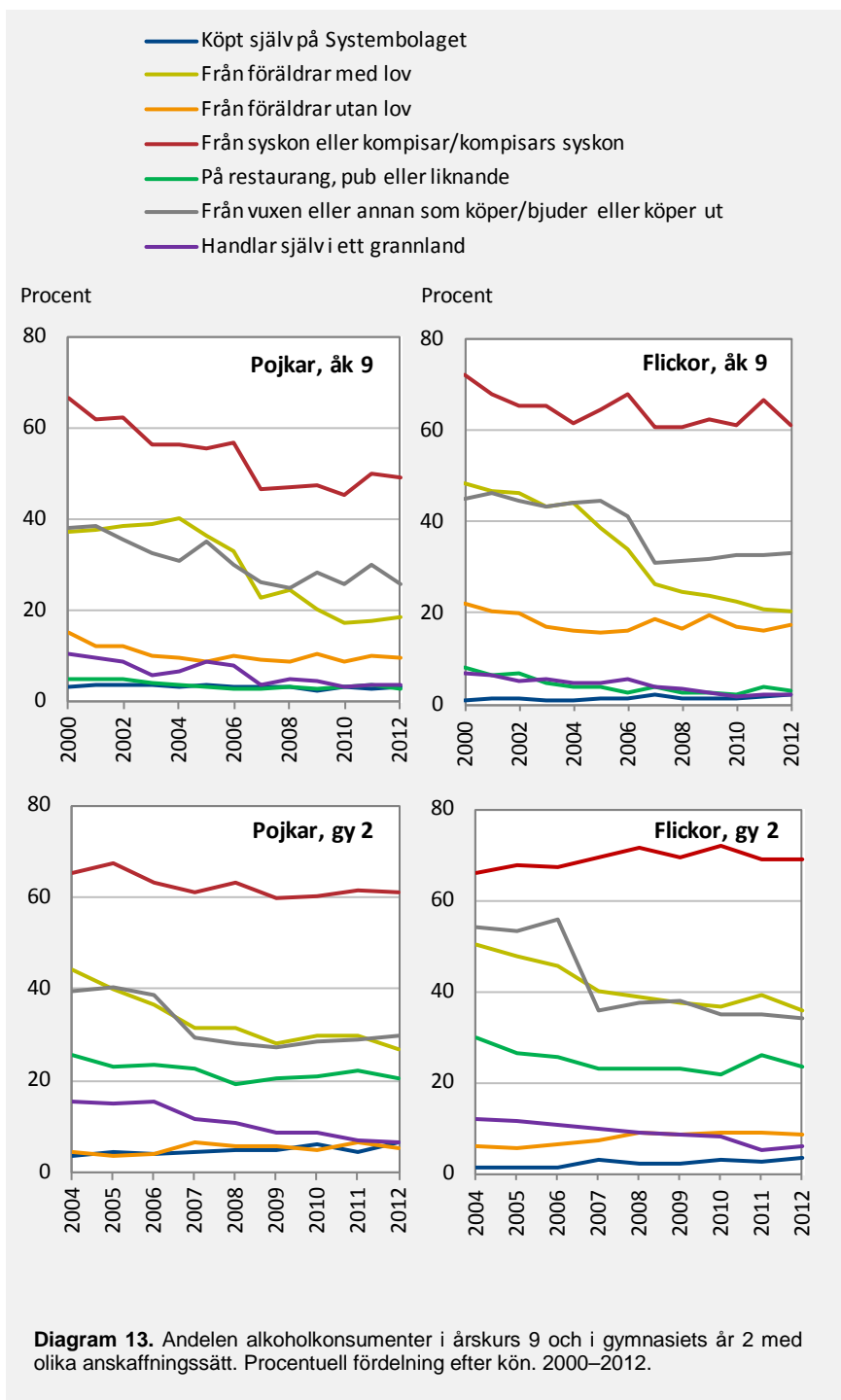
I diagram 13 redovisas utvecklingen av hur andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiet år 2 vanligen får tag på alkohol när det gäller starkare drycker än folköl, dvs. starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. Sju olika anskaffningsalternativ redovisas (av totalt 10–11 svarsalternativ). Anskaffning ”från syskon eller via kompisar och kompisars syskon” är en hopslagning av två separata svarsalternativ, detsamma gäller ”från annan vuxen som bjuder eller från annan vuxen som köper ut”. Svarsalternativet ”tillverkar själv” ställdes endast under perioden 2000–06 och redovisas därför inte. Vidare var det ytterst få som uppgav att de tillverkat själv.

Som framgår av diagram 13 är mönstret ungefär detsamma både bland pojkar och bland flickor men skiljer sig åt mellan årskurserna. När det gäller årskurs 9 framkommer på det stora hela minskningar i flertalet anskaffningssätt under första halvan av 00-talet för att därefter ha legat relativt stabilt. Undantaget är anskaffning från föräldrar med lov som för både pojkar och flickor uppvisar en sjunkande trend under hela tidsperioden 2000–2012. Högst andel uppvisar anskaffning från kompisar eller syskon, följt av anskaffning från annan vuxen som bjuder eller köper ut och, trots stor nedgång, från föräldrar med lov. Anskaffning från Systembolaget och på restauranger uppvisar de lägsta andelarna. Under den första perioden (2000–2006) minskade det *totala* antalet uppgivna anskaffningssättet både bland pojkarna och bland flickorna (per konsument). Nedgången är statistiskt säkerställd. Under den andra perioden (2007–2012) har antalet legat stabilt på ungefär samma nivå under alla sex år.

Diagrammet visar också på utvecklingen på samma frågor för gymnasieeleverna under perioden 2004–2012. Förändringarna över tid är små och inte statistiskt säkerställda men i linje med årskurs 9, dvs. något lägre antal ifyllda anskaffningssätt under första perioden (2004–2006) men därefter en relativt stabil nivå. Gemensamt för både årskurs 9 och gymnasiet är också den gradvisa minskningen i andelen som får tag på alkohol genom föräldrar med lov. Ytterligare en nedgång bland gymnasieeleverna värt att uppmärksamma är andelen som själv köpt utomlands med en i stora drag halvering av andelen under perioden 2004–2012, en minskning som ägt rum under båda perioderna.

På det stora hela uppvisar gymnasieeleverna högre andelar än elever i årskurs 9 vilket inte är förvånande då de dels dricker ungefär dubbelt så mycket alkohol och i större utsträckning har tillgång till alkohol på restauranger och folköl. Drygt 20 procent uppgav år 2012 restauranger (pubar) som vanligt sätt att få tag på alkohol, att jämföras med ca tre procent pojkar och flickor i årskurs 9. Systembolagsanskaffningen ligger på ca det dubbla mot årskurs 9 – ca sex procent för pojkarna och tre procent för flickorna. Även att få tag på alkohol genom föräldrarna med lov uppvisar betydligt högre andel bland gymnasieeleverna än i årskurs 9 (gymn., ca 30 %, åk 9, ca 20 %).

En separat fråga om anskaffningssätt ställs för folköl. Siffrorna redovisas inte närmare i tabell- eller diagramform i detta kapitel men det bör nämnas att totala antalet anskaffningar minskat kraftigt både i årskurs 9 och i gymnasiet för både pojkar och flickor. Nedgången har dock varit som störst i årskurs 9. Stora nedgångar har skett i andelen som uppger att de köpt folköl själv i butik – från ca 21 procent av pojkarna och åtta procent av flickorna i årskurs 9 år 2000 till drygt två respektive en halv procent av flickorna tolv år senare. I gymnasiet har andelen i stora drag halverats: 33 och 13 procent år 2000 för pojkar respektive flickor till 15 respektive sex procent år 2012.

Försök till att mäta efterlevnad av åldersgränser

En viktig del av den svenska restriktiva alkohol- och tobakspolitiken är att begränsa tillgängligheten till alkohol och tobak bland ungdomar. Som nämnades ovan följs regelbundet utvecklingen av exempelvis förändrade öppettider, prisnivåer, antal butiker och restauranger med utskänkningstillstånd. Dessa visar generellt sett på en ökad tillgänglighet under de senaste ca 15 åren. Detta påverkar också ungdomar under förutsättning att de har tillgång till alkohol direkt eller indirekt. Ett viktigt instrument för att begränsa tillgången till unga är åldersgränserna för inköp och servering av alkohol och tobak. Åldersgränser är därför också hörnstenar i den svenska alkohol- och tobakspolitiken och har starkt stöd i forskningen som en central insats för att hålla nere konsumtion och skador bland yngre (t.ex. Babor, m.fl., 2010; Room, m.fl., 2005). Detta förutsätter givetvis att åldersgränserna efterlevs och därför är det viktigt att få en god bild av om så är fallet.

Här finns dock inget givet mått. Provköp, nämnt ovan, var ett sätt att försöka få en bild av hur lätt det var för unga under 18 år att köpa/beställa alkohol och tobak. Under senare år har dock inga sådana genomförts undantaget Systembolaget som visar hög och ökande grad av nekan till köp. Provköp är ett viktigt instrument men, som med andra indikatorer, har den sina begränsningar. Andelen butiker som i tester nekar köp till unga kan öka samtidigt som andelen unga som faktiskt köper i butiker kan öka, detta då det kan räcka att ett fåtal butiker – i princip en butik – inom ett område säljer alkohol/tobak till unga för att det ska täcka det mesta av den efterfrågan som finns.

Ett möjligt alternativ, eller komplement, till provköp är att fördjupa analyserna av de frågor som redovisades ovan angående om var/hur man får tag på alkohol (för tobak se separat avsnitt) med fokus på om man köper själv på Systembolaget och i butik (folköl) samt om man kan dricka/köpa alkohol på restaurang.

Som redovisas nedan framkom generellt sett bland elever i årskurs 9 minskningar i olika anskaffningssätt av folköl. Även flertalet anskaffningssätt av starkare drycker (starköl, starkcider, vin, sprit) redovisade minskningar under perioden.

Frågan är hur dessa trender skall tolkas i ljuset av tillgänglighet/tillgång och efterlevnad av åldersgränser. Den kraftiga minskningen av andelen unga som uppger att de vanligtvis får tag på folköl genom eget köp i butik kan bero på minskad tillgång men likaväl på minskad efterfrågan – man dricker helt enkelt mindre mängder folköl och detta av olika skäl men som inte har med tillgången att göra.

Det finns inget enkelt och givet sätt att särskilja förändringar som drivs av ändrad efterfrågan från ändringar som beror på förändrad tillgång. Sannolikt spelar båda roll. I analyserna nedan är dock strävan att försöka få en bättre bild av huruvida tillgången ändrats (genom bättre efterlevnad av åldersgränserna vad gäller folköl i butik, köp på Systembolaget och anskaffning på restauranger) och då måste man försöka kontrollera för förändrad efterfrågan. Något renodlat mått som endast speglar förändringar i efterlevnad av åldersgränser går inte att få fram men strävan är att de trender som redovisas i så stor utsträckning som möjligt skall vara resultatet av förändrad tillgång/tillgänglighet till dessa drycker.

Ett sådant sätt är att, i linje med analyserna ovan, endast studera utvecklingen bland de unga som dricker alkohol eller som dricker just den alkoholdryck som belyses (exempelvis folköl). Det är naturligtvis möjligt att vissa som idag avstår från alkohol gör det för att det är svårt/svårare att få tag på alkohol men i så fall är det bättre att anta en mer konservativ hållning i analyserna – det borde framgå bland dem som dricker.

Ett annat viktigt sätt är att se närmare på hur vanligt det är med olika anskaffningskällor i relation till samtliga ifyllda anskaffningar, dvs. den relativa utvecklingen som ett komplement till den absoluta, exempelvis antalet som uppger köp på Systembolaget i relation till det totala antalet uppgivna svar på alla anskaffningssätt (alla ifyllda svarskruss). Detta blir inte minst viktigt då det totala antalet ifyllda anskaffningskällor minskat under tidsperioden och så för flertalet anskaffningskällor. Genom att studera den relativa utvecklingen kontrolleras (konstanthålls) för den allmänna trenden nedåt. Om exempelvis antalet elever som uppger att de köpt själv på Systembolaget minskat/ökat mer än övriga anskaffningssätt kan detta indikera en förändrad tillgång på just drycker från Systembolaget.

En ytterligare ansats är att studera svaren endast bland högkonsumenter av alkohol, dvs. bland dem som kan bedömas ha en relativt omfattande/konstant efterfrågan. Gränsvärdet för högkonsument sattes till 14 standardglas i veckan för pojkar och 9 standardglas i veckan för flickor, detsamma både för årskurs 9 och gymnasiet år 2 (14 standardglas= ca 21 cl ren alkohol/vecka eller 11 liter ren alkohol/år; 9 standardglas= ca 14 cl ren alkohol/vecka eller ca 7 liter ren alkohol/år). I årskurs 9 uppgick under hela perioden 2000–2012 andelen högkonsumenter enligt denna definition till drygt 10 procent med högre värden i början av perioden och därefter avtagande andelar. I gymnasiet uppgick andelen högkonsumenter för perioden 2000–2012 till ca 18 och drygt 14 procent för pojkar respektive flickor men också här sjunkande andelar över tid.

Analyserna nedan har i detta avsnitt fokus på egna köp av (1) folköl i butik, (2) av övriga starkare drycker (starköl, starkcider, vin och sprit) på Systembolaget och, till sist, av (3) alkohol på restauranger (ej folköl). Analyserna

kommer således att genomföras på de som dricker och på de som dricker stora mängder alkohol med fokus både på den absoluta och på den relativa utvecklingen av dessa anskaffningssätt.

Folköl

I tabell 24a redovisas andelen som uppger att de köpt folköl i butik själv och andelen som köpt själv i relation till alla uppgivna folkölsanskaffningar från 2000 till 2012. De två vänstra kolumnerna avser samtliga som dricker folköl, de två högra de folkölskonsumenter som också är högkonsumenter. Som tydligt framgår har samtliga andelar sjunkit över tid i båda grupperna. Detta gäller således såväl andelen som köpt som andelen som köpt i relation till alla folkölsanskaffningar. Även bland de elever som dricker mycket alkohol har andelen sjunkit. Flertalet minskningar är statistiskt säkerställda.

Liknande trender, men inte lika starka, framkommer bland gymnasieeleverna i tabell 24b. Här är det dock svårare att tolka utvecklingen eftersom en del av eleverna är fyllda 18 år och har därmed legal tillgång till folköl i butiker. Bland pojkarna, men inte flickorna, är minskningarna att betrakta som statistiskt säkerställda.

Den tydliga nedgången i de flesta grupper under båda perioderna (undantaget flickor på gymnasiet och 2007–2012 för flickor i årskurs 9), och inte minst nedgången bland högkonsumenterna, skulle kunna vara ett uttryck för att det faktiskt blivit svårare att köpa folköl själv i butik, åtminstone som 15–16-åring.

Tabell 24a. Köpt folköl själv i butik uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av folköl. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012^{a)}.

Åk 9	Folkölskonsumenter		Högkonsumenter och som dricker folköl	
	Köpt själv i butik	Köpt själv i butik – som andel av totala antalet folkölsanskaffningssvar	Köpt själv i butik	Köpt själv i butik – som andel av totala antalet folkölsanskaffningssvar
Pojkar				
2000	26,3	18,2	46,9	27,4
2001	23,2	16,4	37,8	22,7
2002	24,6	17,7	40,8	25,1
2003	20,5	15,9	33,1	23,3
2004	15,0	11,3	31,3	19,0
2005	12,9	10,1	23,1	16,4
2006	12,9	10,3	25,0	16,9
2007	6,6	6,2	14,7	12,3
2008	4,1	3,8	13,0	9,4
2009	4,7	4,1	11,6	9,9
2010	3,9	3,7	10,4	8,4
2011	3,0	3,4	2,9	3,3
2012	3,5	3,6	6,7	6,5
Flickor				
2000	13,3	8,3	19,2	9,8
2001	12,3	7,6	19,3	9,6
2002	15,0	9,4	22,7	12,2
2003	9,6	6,2	21,5	10,8
2004	7,0	4,7	13,0	7,9
2005	4,8	3,3	9,5	5,5
2006	6,0	4,2	13,9	8,4
2007	1,7	1,4	3,6	2,5
2008	1,1	1,0	2,7	1,9
2009	1,8	1,6	4,0	3,0
2010	1,2	1,0	4,6	3,2
2011	1,5	1,3	2,8	2,0
2012	1,3	1,3	1,8	1,6

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

Tabell 24b. Köpt folköl själv i butik uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av folköl. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i gymnasiet år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012^{a)}.

	Folkölskonsumenter		Högkonsumenter och som dricker folköl	
	Köpt själv i butik	Köpt själv i butik – som andel av totala antalet folköls-anskaffningssvar	Köpt själv i butik	Köpt själv i butik – som andel av totala antalet folköls-anskaffningssvar
Gy 2				
Pojkar				
2004	48,6	32,9	64,1	39,5
2005	46,5	31,3	67,4	45,0
2006	47,9	32,5	67,3	42,0

2007	31,9	26,5	44,9	38,4
2008	27,7	22,7	38,2	28,3
2009	28,8	24,2	39,0	31,6
2010	27,3	22,7	36,8	28,3
2011	26,7	24,5	40,4	35,9
2012	23,7	22,7	27,0	27,5
Flickor				
2004	27,4	16,4	46,0	23,6
2005	27,5	16,5	42,1	23,4
2006	23,9	14,6	33,1	18,0

2007	16,7	13,5	24,5	18,9
2008	16,3	13,4	23,5	16,7
2009	16,4	13,2	22,4	17,0
2010	19,0	16,3	23,8	17,7
2011	17,8	15,8	27,7	25,0
2012	15,8	13,9	19,7	17,2

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

Systembolaget

När det gäller köp på Systembolaget bland elever i årskurs 9 är andelarna relativt sett låga och ligger för pojkarna på en relativt stabil nivå (se tabell 25a). Bland samtliga flickor (som dricker) är också andelen på en låg och stabil nivå under hela perioden. Vissa, men icke statistiskt säkerställda, tecken på ökningsar bland de flickor som är högkonsumenter kan skönjas, både när det gäller andelen som köpt och som andel av totala antalet anskaffningar.

Ser vi till gymnasiet är andelarna på det stora hela cirka dubbelt så höga (tabell 25b). Här finns vissa tendenser till ökningsar i flera grupper både bland pojkar och bland flickor, framförallt genom att andelarna för 2012 visade på jämförelsevis höga andelar.

Systembolaget som anskaffningskälla ligger sammanfattningsvis på en relativt sett låg och stabil nivå i årskurs 9. I gymnasiet är andelarna ungefär det dubbla jämfört med årskurs 9 och för både pojkar och flickor finns vissa tendenser till ökningsar, framförallt genom relativt sett höga nivåer 2012. Det bör poängteras att Systembolaget som direkt anskaffningskälla utgör en mycket liten del av det totala antalet direkta anskaffningar. Dessa låga andelar ska alltså inte förväxlas med de analyser som gjordes i samband med omfattningen av registrerad och oregistrerad alkohol, där det visade sig att av den alkohol som unga dricker svarar Systembolaget som ursprungskälla för en stor andel. Detta förklaras med att ungdomar får tag på alkohol från Systembolaget *indirekt* genom kompisar, syskon och andra vuxna.

Tabell 25a. Köpt alkohol på Systembolaget, uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012^{a)}.

Åk 9	Konsumenter av starköl, starkcider, vin eller sprit		Högkonsumenter och dricker starköl, starkcider, vin eller sprit	
	Köpt själv på Systembolaget	Köpt själv på Systembolaget – som andel av totala antalet anskaffningssvar	Köpt själv på Systembolaget	Köpt själv på Systembolaget – som andel av totala antalet anskaffningssvar
Pojkar				
2000	3,4	1,4	8,8	2,8
2001	3,8	1,5	8,7	2,8
2002	3,6	1,6	7,8	2,8
2003	3,8	1,7	10,4	3,8
2004	3,0	1,5	7,4	3,3
2005	3,7	1,6	7,7	2,7
2006	3,3	1,4	8,6	2,5

2007	3,0	1,9	7,4	3,5
2008	3,1	1,8	8,6	4,2
2009	2,4	1,6	6,6	3,6
2010	3,3	2,0	4,6	2,1
2011	2,6	1,7	8,1	3,4
2012	3,0	2,0	5,7	2,9
Flickor				
2000	0,8	0,2	0,8	0,2
2001	1,3	0,4	2,3	0,4
2002	1,3	0,4	2,6	0,7
2003	1,0	0,3	3,4	1,0
2004	1,1	0,3	2,4	0,4
2005	1,1	0,4	2,7	0,6
2006	1,1	0,4	3,1	0,6

2007	2,0	0,8	2,7	0,6
2008	1,4	0,7	3,1	1,2
2009	1,3	0,6	1,7	0,6
2010	1,2	0,5	2,1	0,7
2011	1,9	0,9	3,6	1,7
2012	2,0	1,2	4,6	2,2

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

Tabell 25b. Köpt alkohol på Systembolaget, uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av starköl, starkcider/alkohol-läsk, vin och sprit. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012 ^{a)}.

Gy 2	Konsumenter av starköl, starkcider, vin eller sprit		Högkonsumenter och dricker starköl, starkcider, vin eller sprit	
	Köpt själv på Systembolaget	Köpt själv på Systembolaget – som andel av totala antalet anskaffningssvar	Köpt själv på Systembolaget	Köpt själv på Systembolaget – som andel av totala antalet anskaffningssvar
Pojkar				
2004	3,7	1,6	7,4	2,8
2005	4,6	1,9	9,0	3,0
2006	4,0	1,6	6,5	2,2

2007	4,3	2,0	6,8	2,7
2008	4,7	2,1	7,5	2,8
2009	4,9	2,2	6,6	2,6
2010	6,3	2,7	8,9	3,1
2011	4,6	2,4	6,5	2,3
2012	6,5	2,9	11,6	4,7
Flickor				
2004	1,4	0,6	2,8	1,1
2005	1,4	0,5	2,5	0,7
2006	1,5	0,5	2,5	0,5

2007	3,0	1,0	5,6	1,5
2008	2,3	0,8	4,0	1,2
2009	2,4	0,9	3,1	1,1
2010	3,2	1,1	5,1	1,2
2011	2,5	1,0	2,5	0,6
2012	3,4	1,5	7,2	2,6

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

Restauranger

I tabellerna 26a-b redovisas andelen elever som uppger att de vanligtvis fått tag på alkohol på restaurang samt den relativa andelen som uppgett restaurang som vanlig anskaffning i relation till totala antalet ifyllda anskaffningar av starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit.

Av tabellerna framgår att det i stort sett inte skett någon ökning över tid i någon grupp, snarare tvärtom. Det är färre elever i årskurs 9 över tid som uppger att de vanligtvis anskaffar alkoholdrycker på restaurang; från initialt ca fem procent bland pojkarna (år 2000) och ca åtta procent bland flickorna till ca tre procent 2006 för båda könen både år 2006 och år 2012. Restaurangerna står också för en gradvis mindre andel av samtliga anskaffningar i årskurs 9. Även de elever i årskurs 9 som dricker stora mängder alkohol uppvisar minskade andelar över tid men även här är detta resultatet av nedgångar under den första perioden (2000–2006). Minskningarna från 2000 till 2006 är statistiskt säkerställda för båda könen och även bland högkonsumenterna.

Andelen elever som fått tag på alkohol på restaurang är mycket högre på gymnasiet än i årskurs 9 vilket inte är förvånande, inte minst av det skälet att en del av gymnasieeleverna som fyller i enkäterna är fyllda 18 år. Antalet elever andelen som fyllt 18 år är dock oklart men enkäten fylls i under mars månad så uppskattningsvis 20–25 procent bör vara fyllda 18 år. Men även gymnasieeleverna – både pojkar och flickor – rapporterar i viss mindre utsträckning restauranger som direkt anskaffningskälla och andelen restaurangan-skaffningar som andel av det totala antalet ligger i stort sett på en oförändrad nivå under hela perioden (5–6 %). Vissa skillnader är statistiskt säkerställda (högkonsumenter, pojkar: 2004–2006; flickor: 2004–2006), andra inte.

Andelen elever som själva anskaffar alkohol på restauranger har sammanfattningsvis inte ökat under perioden 2000–2012 eller 2004–2012, utan tvärtom snarare minskat. Denna minskning har ägt rum både bland niondeklassare och sannolikt bland elever i gymnasiets år 2. Dessa data ger således vid handen att tillgängligheten till alkohol på restauranger bland unga kan ha minskat under studieperioden, framförallt under den första perioden.

Tabell 26a. Köpt alkohol på restaurang, uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012^{a)}.

Åk 9	Konsumenter av starköl, starkcider, vin eller sprit		Högkonsumenter och dricker starköl, starkcider, vin eller sprit	
	Köpt själv på restaurang	Köpt själv på restaurang – som andel av totala antalet anskaffningssvar	Köpt själv på restaurang	Köpt själv på restaurang – som andel av totala antalet anskaffningssvar
Pojkar				
2000	5,1	1,2	9,9	1,8
2001	4,8	1,2	10,5	2,0
2002	4,8	1,3	7,7	1,5
2003	4,1	1,2	7,8	1,7
2004	3,6	1,0	6,5	1,4
2005	3,0	0,9	5,4	1,1
2006	2,6	0,8	6,0	1,3
2007	2,7	1,1	4,8	1,4
2008	3,0	1,2	8,0	2,2
2009	2,6	1,0	5,1	1,4
2010	3,3	1,4	8,0	2,3
2011	3,7	1,3	10,7	2,5
2012	2,8	1,0	5,1	1,2
Flickor				
2000	8,1	1,6	14,9	2,1
2001	6,5	1,4	13,6	2,0
2002	6,8	1,5	9,2	1,4
2003	4,6	1,1	9,3	1,5
2004	4,0	1,0	7,1	1,2
2005	4,0	0,9	7,6	1,2
2006	2,8	0,7	5,6	1,0
2007	3,7	1,3	4,6	1,0
2008	2,8	1,0	7,3	1,7
2009	2,8	0,9	5,9	1,3
2010	2,2	0,8	3,1	0,7
2011	3,8	1,2	8,7	1,7
2012	3,0	0,9	6,0	1,1

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

Tabell 26b. Köpt alkohol på restaurang, uttryckt som andel som köpt och som andel av summan av antalet ifyllda anskaffningssätt av starköl, starkcider/alkoläsk, vin och sprit. Endast bland konsumenter och högkonsumenter i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2012^{a)}.

Gy 2	Konsumenter av starköl, starkcider, vin eller sprit		Högkonsumenter och dricker starköl, starkcider, vin eller sprit	
	Köpt själv på restaurang	Köpt själv på restaurang – som andel av totala antalet anskaffningssvar	Köpt själv på restaurang	Köpt själv på restaurang – som andel av totala antalet anskaffningssvar
Pojkar				
2004	25,5	5,2	38,4	6,1
2005	23,1	4,8	35,5	5,8
2006	23,6	5,0	31,6	5,5

2007	22,6	6,4	35,1	7,6
2008	19,2	5,4	34,6	6,9
2009	20,6	6,0	26,5	6,1
2010	20,9	6,0	30,9	6,6
2011	22,5	5,7	35,8	6,7
2012	20,6	5,1	30,3	5,6
Flickor				
2004	29,8	5,3	42,8	5,7
2005	26,5	4,7	44,1	5,9
2006	25,8	4,6	38,8	5,3

2007	23,2	5,7	35,5	6,5
2008	23,3	5,6	40,9	7,1
2009	23,1	5,5	34,4	6,0
2010	22,0	5,3	35,0	6,3
2011	25,9	5,8	42,2	6,4
2012	23,6	5,2	40,1	6,3

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

Sammanfattande bedömning

De genomförda analyserna tyder således snarast på minskad tillgång på folköl och alkohol på restauranger medan alkohol från Systembolaget som direkt källa ligger kvar på en i stora drag oförändrad låg nivå. Under inga omständigheter talar dessa data för att det totala antalet anskaffningar av alkohol från butik (folköl), restauranger och Systembolaget ökat, utan snarare tvärtom. Detta talar, om något, för en viss minskad tillgänglighet till inhemskt registrerad alkohol.

Har då andra delmängder alkohol ökat i tillgänglighet? När det gäller smuggelalkohol visades i tidigare kapitel att andelen som druckit smugglad alkohol ökade fram till 2006 eller 2007 för att därefter sjunka. Andelen som druckit hembränt har minskat under hela perioden. Detta kan tyda på en möjlig ökad tillgång under den första perioden men minskad tillgång under senare år. Men det är inget direkt mått på tillgången på dessa drycker.

En fråga som tillåter en viss jämförelse mellan olika delmängder alkohol är frågan om man upplever att de är lätt eller svårt att få tag på dessa dryckestyper. Frågan i sig är svårtolkad (och finns därför inte med i den nya enkäten 2012). Men data för den aktuella perioden tillåter ändå en jämförelse av svaren på delfrågorna om framförallt systembolagssprit, smuggelsprit och hembränt med fokus på hur svaren förändrats över tid. För alla dessa tre har frågan ställts varje år under perioden 2000–2012. För andra delmängder har frågorna ställts under olika perioder. Hur utvecklingen ser ut för alla dessa delmängder som frågats om redovisas i tabell 27. Eftersom fokus här är på den generella trenden redovisas inte utvecklingen separat för pojkar och flickor men analyser gjorda, men ej redovisade, visar på ungefär samma trender för båda könen.

Som framgår av tabellen har andelen som svarat att det är ganska lätt eller mycket lätt minskat något för flertalet delmängder. Undantaget är smuggelsprit som uppvisar en stor ökning. Denna ökning ägde dock rum från 2000 (gymnasiet: 2004) till 2007. Därefter har andelen i båda årskullarna minskat något. Samtidigt med denna ökning för smuggelsprit har andelen som uppger att det är ganska lätt eller mycket lätt att få tag på hembränt sjunkit kraftigt.

Sammanfattningsvis tyder dessa data på något minskad tillgång/tillgänglighet för de flesta delmängderna alkohol. Undantaget är smuggelsprit som uppvisar ökning samtidigt som dock hembränt uppvisar stora minskningar. Hur dessa två delmängder illegal sprit hänger samman är oklart, men det behöver inte betyda att den illegala spriten sammantaget har ökat i tillgänglighet sett till hela perioden. Utifrån elevernas självskattade svar finns det således inget som tyder på någon tydlig ökad tillgång på alkohol. Det mesta talar tvärtom i riktning mot minskad tillgång, även om man bör vara försiktig med att dra alltför långtgående slutsatser från dessa data.

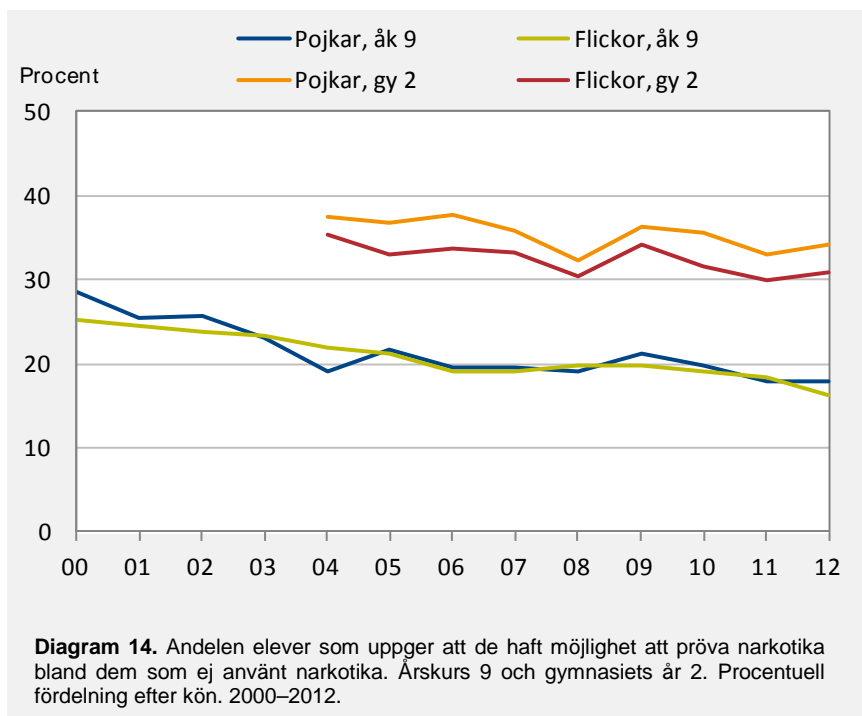
Tabell 27. Pojkar och flickor i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som dricker alkohol. Andel som svarar att det är ganska lätt eller mycket lätt att få tag på...

	Folköl	Starköl	Vin	Smugglad starköl, starkcider, alkoholäsk	Smugglad starköl	Smugglad starkcider	Systembolags-sprit	Smugglad sprit	Hembränt
Åk 9									
2000	..	50,1	49,3	37,1	18,1	36,4
2001	..	50,7	49,0	36,9	16,9	36,0
2002	..	52,1	48,0	37,4	16,9	32,3
2003	..	51,4	45,8	36,2	18,5	25,8
2004	58,9	50,8	46,6	34,7	19,9	24,8
2005	55,4	51,4	45,5	35,3	26,1	23,6
2006	54,9	51,7	41,6	35,1	26,7	19,8
2007	54,9	..	41,1	40,3	33,2	34,5	21,6
2008	53,5	..	41,7	38,9	34,5	32,8	19,9
2009	51,9	..	41,1	38,6	36,3	34,3	18,7
2010	50,6	..	41,7	38,4	35,8	32,3	20,0
2011	..	44,6	29,6	35,2	36,6	33,7	19,2
2012	..	40,2	24,9	30,8	34,6	31,1	14,8
Gy 2									
2004	69,6	65,5	63,3	56,1	30,8	28,7
2005	66,9	65,4	61,4	57,4	37,8	25,1
2006	68,3	66,1	60,8	55,1	40,1	21,5
2007	73,3	..	61,2	48,3	55,3	45,2	22,9
2008	71,3	..	57,8	45,6	53,9	43,2	20,5
2009	71,6	..	63,1	46,9	56,5	44,2	20,1
2010	68,6	..	60,5	45,4	54,1	43,5	20,0
2011	..	60,6	36,1	36,7	55,6	42,5	17,7
2012	..	59,9	34,9	36,1	55,0	40,5	17,9

Narkotika

Narkotikatillgängligheten bedöms ha ökat i Sverige under de senaste 15–20 åren. Realpriserna har exempelvis sjunkit även om nedgången stannat av och t.o.m. ersatts av en viss ökning under senare år för de vanligaste preparaten såsom hasch och marijuana (Guttormsson, 2012). Beslagsstatistiken brukar också användas som ett mått på ökad tillgång även om detta i sig är en osäker indikator på förändrad tillgång.

Flera frågor ställs i CANs skolenkäter som kan fånga in hur ungdomar upplever tillgången till narkotika. Inget mått är perfekt men det kan ge en viss bild av trenderna. En fråga som ställs är om man haft möjlighet att pröva narkotika. I diagram 14 redovisas de som svarar att de haft möjlighet att pröva narkotika bland de elever som inte använt narkotika någon gång. Som framgår av diagrammet har andelarna sjunkit och tydligast i årskurs 9.

En annan fråga avser hur svårt eller lätt man tror att det skulle vara att få tag på hasch/marijuana inom 24 timmar om man skulle vilja. Andelen som uppger ”ganska lätt” eller ”mycket lätt” har legat stabil runt i medeltal knappt 30 procent bland pojkarna och 28 procent bland flickorna i årskurs 9 under den period som frågan ställts, dvs. från 2007 till 2012. I gymnasiet är motsvarande andelar cirka 44 och ca 40 procent för pojkarna respektive flickorna. Inga tecken till ökning finns.

Sammanfattande bedömning

Sammanfattningsvis pekar analyserna av dessa två frågor baserade på självrapporterade upplevelser, i riktning mot en viss minskad eller oförändrad nivå av tillgång på narkotika. Detta gäller både bland niondeklassare och bland gymnasieelever. Dessa data ska dock vägas mot andra data som indikerar motsatsen. I kommande CAN-rapport kommer också frågan om narkotikatillgången bland unga att belysas mer i detalj.

Tobak

Sedan januari 1997 är det enligt lag förbjudet att sälja tobak till ungdomar under 18 år. Majoriteten av eleverna i gymnasiets år 2 har ännu inte fyllt 18 år då de deltar i CANs skolundersökning och ska därför, liksom samtliga elever i årskurs 9, inte kunna handla cigaretter eller snus i Sverige.

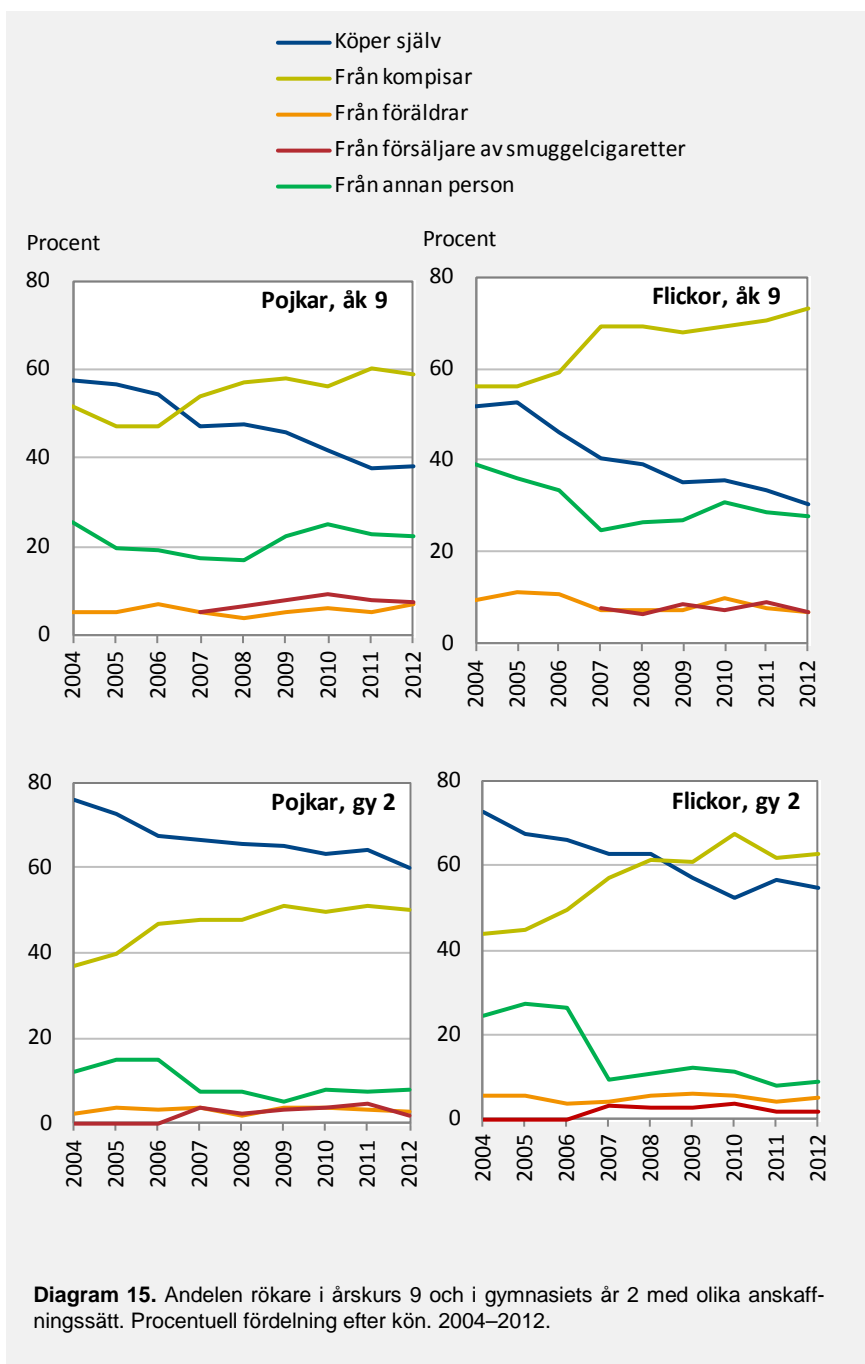
Samma år som förbudet lagstiftades fördes frågan om hur elever skaffar tobak, in i undersökningen. Hur introduktionen av lagen påverkade eget köp av tobak bland skolelever är därför okänt. Vad som kan sägas är däremot att det under hela den period då frågan ställts har varit en stor del av de elever som använder tobak som, trots lagstiftningen, svarat att de köper cigaretter respektive snus själva. Jämfört med lagens tidiga år är andelen tobaksbrukande elever som själva handlar tobak dock påtagligt lägre numera.

Cigaretter

Det första året frågan om anskaffning ställdes så svarade ca 60 procent av de rökande eleverna i årskurs 9 att de vanligen köpte cigaretter själva. (För frågans utformning, se bilaga 2, fråga 42). Två år senare var motsvarande siffra ännu högre (ca 67 %), men åren därefter började andelen minska något. Frågan har sedan dess förändrats och för att ge en lättöverskådlig bild redovisas i diagram 15 utvecklingen sedan 2004 (för tidigare siffror i tabellform hänvisas till tidigare års rapporter).

Det kan här understrykas att de nivåer som redovisas i diagrammet avser andelen *rökare* som svarat på respektive svarsalternativ för anskaffning av cigaretter. Andelen rökare har totalt sett gått ner i årskurs 9 under denna period (läs mer om utvecklingen i kapitlet om tobaksanvändning) och möjligt är att minskad tillgänglighet bidragit till denna nedgång. I den senaste undersökningen svarade ca 38 procent av de rökande pojkarna i årskurs 9 och ca 30 procent av de jämnåriga rökande flickorna att de vanligtvis köpte cigaretter själva.

De elever som svarat att de köper cigaretter själva får också besvara frågan "*Var har du köpt cigaretter?*". Oftast valdes här svarsalternativet "*kiosk*", vilket runt 75–80 procent av dessa elever uppgav som inköpsställe. Det näst vanligaste inköpsstället var svarsalternativet "*närbutik/jourbutik*", vilket dock uppgavs mindre än hälften så ofta; omkring var tredje – var fjärde rökare i årskurs 9 som själv handlat cigaretter uppgav detta. Därefter uppges svarsalternativen "*bensinstation*", "*annat ställe*" och på "*varuhus/mataffär*". Minst förekommande av svarsalternativen är "*restaurang*" som inköpsställe.

Som redovisats tidigare i denna rapport är rökningen mer utbredd bland flickor än bland pojkar, men som framgår av diagram 15 är det vanligare att rökande pojkar köper sina cigaretter själva. Under perioden 2004–2006 var detta dessutom det vanligaste anskaffningssättet av cigaretter bland pojkarna i årskurs 9, men sedan 2007 är det mest förekommande anskaffningssättet, liksom bland flickorna under hela perioden 2004–2012, att de får cigaretter från kompisar (59 % av de rökande pojkarna och 73 % av de rökande flickorna svarade detta).

Under perioden 2004–2012 har andelen av de svar som uppgetts (det är möjligt att välja flera svarsalternativ) till allt större del utgjorts av kompisar som anskaffningskälla medan eget köp i allt mindre utsträckning utgjort den vanliga anskaffningen av cigaretter.

Runt en fjärdedel av de rökande eleverna i årskurs 9 svarade att de vanligen får tag på cigaretter ”från annan” år 2012 (detta utgjorde knappt en femtedel av de svar som lämnats). Drygt fem procent svarade att de fick cigaretter från föräldrar (utgjorde runt 5 % av alla svar) och lika många svarade att de vanligen fick tag på cigaretter genom försäljare av smuggelcigaretter (detta svarsalternativ finns enbart med sedan 2007). (Läs mer om tobaksbruk bland skolelever relaterat till tobaksbrukande och tobakstillåtande föräldrar i kommande rapport från CAN).

Som också framgår av diagram 15 var det ännu vanligare att de rökande eleverna i gymnasiet uppgav att de köpte cigaretter själva (som nämnts har ungefär en fjärdedel av de elever som går i gymnasiet år 2 fyllt 18 då de deltar i undersökningen). I den senaste undersökningen svarade ca 60 procent av de rökande pojkarna och 55 procent av de rökande flickorna att de vanligen fick tag på cigaretter genom att köpa dem själva och bland de pojkar som rökte var detta det svarsalternativ som förekom allra mest (”köper själv” utgjorde nästan hälften av alla svar). Sedan 2009 är det vanligaste svarsalternativet bland rökande flickor i gymnasiet ”från kompisar” (bland flickorna utgjorde detta svarsalternativ nästan hälften av alla lämnade svar). Ingen fråga berörde varifrån dessa kompisar i sin tur fick tag i cigaretterna men bland de elever som svarade att de köpte cigaretter själva var, liksom i årskurs 9, ”kiosk” det vanligaste svarsalternativet; drygt 80 procent av de elever som svarade att de köpte cigaretter själva uppgav detta. Flera svarsalternativ var möjliga på denna fråga och även ”varuhus/mataffär” (ca 60 %), ”närbutik/jourbutik” (ca 55 %) och ”bensinstation” (runt 50%) förekom ofta.

Majoriteten av rökarna i gymnasiet köper alltså cigaretter själva, men liksom i årskurs 9 har denna grupp minskat signifikant sedan frågan om anskaffning infördes. Andelen dagligrökare som köper själv är högre jämfört med hela gruppen av rökare men även bland dagligrökarna har andelen som köper cigaretter själv minskat kraftigt både i årskurs 9 och i gymnasiet år 2.

Det är också allt färre elever över tid som svarar att de vanligen får cigaretter ”från annan” och minskningar syns också i andelen elever som svarar att de får tag på cigaretter från försäljare av smuggelcigaretter. Detta medan kompisar, liksom i årskurs 9, allt oftare uppges som källa för cigaretter.

Snus

Som redovisats tidigare är snusbruk bland flickor relativt ovanligt (omkring 2 % i årskurs 9 och ca 5 % i gymnasiet år 2 snusade år 2012). Betydligt mer förekommande, och dessutom i en mer frekvent omfattning, är bruket av snus bland pojkar (omkring var sjunde – respektive var fjärde pojke snusade i 2012 års undersökning och omkring hälften av dessa svarade att de snusade varje dag eller nästan varje dag).

Då det är så pass få flickor som snusar är en redovisning av snusanskaffningens utveckling från år till år uppdelad på flickor inte meningsfullt ur statistisk synvinkel. Då anskaffningen av snus skiljer sig mellan pojkar och flickor bör dessa grupper av snusare heller inte slås samman i en för pojkar och flickor gemensam redovisning.

Här kan istället översiktligt berättas att anskaffningen av snus under perioden 2004–2012 (då frågan om anskaffning haft samma utformning), liksom beträffande cigaretter, i minskande omfattning utgjorts av eget köp. Inte desto mindre utgör svarsalternativet ”köper själv” fortfarande det vanligaste anskaffningssättet av snus bland pojkar och nästan varannan snusande pojke i årskurs 9 (47 %) svarade 2012 att de köper snus själva. Nästan lika ofta svarade de snusande pojkarna dock att de vanligen fick tag i snus från kompisar (45 %). Omkring var fjärde snusande pojke svarade att de fick snus från annan person och, trots minskningar sedan 2004 (21 %) svarade 12 procent av pojkarna i årskurs 9 år 2012 att de vanligen fick snus från föräldrar. Bland de, jämförelsevis, få flickor som snusar har det vanligaste anskaffningssättet under hela perioden i stället varit kompisar.

Nivåerna för eget köp av snus är naturligt högre bland de äldre eleverna än i årskurs 9, men samma mönster framträder då snusarna i gymnasiet studeras; eget köp av snus är fortfarande det dominerande anskaffningssättet bland pojkarna, men såväl bland pojkarna som bland flickorna i gymnasiet uppges detta anskaffningssätt alltmer sällan under perioden 2004–2012 (och i minskande relativ andel av de svar som lämnas). Detta samtidigt som andelen snusande elever allt oftare svarar att de vanligen får snus från kompisar. I 2012 års undersökning svarade omkring sju av tio snusande gymnasiepojkar (jämfört med omkring nio av tio 2004) och omkring fyra av tio snusande gymnasieflickor (jämfört med omkring sju av tio 2004), att de vanligen köper snus själva. Omvänt svarade omkring sju av tio snusande flickor (jämfört med ca fyra av tio 2004) och omkring fyra av tio snusande pojkar (jämfört

med knappt tre av tio 2004) i gymnasiet, att de vanligen fick tag i snus från kompisar.

Även i gymnasiet är det en något mindre andel av snusarna som, i 2012 års undersökning, svarar att de får snus från föräldrar jämfört med 2004 års undersökning.

Bland de elever som svarat att de köper snus själva är, liksom beträffande cigaretter, "kiosk" det vanligaste inköpsstället följt av "närbutik". I gymnasiets år 2, där fler elever både snusar och själva köper snus, är också alternativen "mataffär" och "bensinstation" vanliga inköpsställen för snus.

Sammanfattande bedömning

Data över hur elever som använder tobak anskaffar cigaretter och snus visar på några tydliga mönster. Allt färre uppger att de köper tobak själv i butik samtidigt som andelen som får tag på cigaretter respektive snus från kompisar ökar. Detta gäller både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Förbättrad efterlevnad av åldergränserna kan vara en viktig bidragande faktor till denna utveckling, men sannolikt har flera faktorer spelat in. Förbudet mot försäljning av cigaretter styckevis eller i paket om färre än nitton stycken, som infördes 2005, kan t.ex. bland rökarna ha bidragit till att det blivit vanligare att dela på cigarettpaket (och därmed mer sällan gå och köpa cigaretter överhuvudtaget). Vidare kan också de höjningar av priset på cigaretter som höjd minimipunktskatt inneburit (2007, 2008 och 2010 genomfördes sådana höjningar) ha haft betydelse för cigarettköpen utifrån elevernas ekonomiska begränsningar. (Cigarettpriserna är också i reala pristermer högre idag än i början av perioden).

Även realpriset på snus har ökat och detta tillsammans med en möjlig (men ej belagd) bättre ålderskontroll kan ha påverkat trenden i riktning mot färre egna köp och mer anskaffning genom (äldre) kompisar.

Således ger inte dessa data över hur ungdomar får tag på tobak några belägg på att tillgången skulle ha ökat under perioden (2004–2012). Snarare pekar data åt det motsatta hållet, nämligen i riktning mot minskad tillgång till tobak genom signifikant färre elever som uppger att de köper själv i butik. Andelen som anskaffar cigaretter från försäljare av smuggelcigaretter tycks inte heller ha ökat. Detta tyder på att köp av smuggelcigaretter inte "förklarar" nedgången i andelen elever som köper tobak själv i butik, då detta anskaffnings sätt i så fall borde ha ökat över tid. Ökningen av kompisar som källa till anskaffning tyder istället på att kompisar (fyllda 18 år?) blivit allt viktigare som anskaffningskälla både för cigaretter och även snus, möjligen delvis som en konsekvens av att det blivit svårare att få tag på cigaretter och snus på egen hand i butiker för personer under 18 år.

Konsekvenser av alkoholbruk

Jonas Raninen

Ungdomar som konsumerar alkohol riskerar flera negativa konsekvenser senare i livet. Alkoholkonsumtion under tonåren kan leda till att hjärnans utveckling skadas (Monti m.fl., 2005) och har också visat sig vara en riskfaktor för att utveckla en hög och skadlig alkoholkonsumtion i vuxen ålder (Pitkänen m.fl., 2005; McCambridge m.fl., 2011). Förutom dessa långsiktiga negativa konsekvenser så är alkoholkonsumtion under tonåren förknippat med en rad olika kortsiktiga negativa konsekvenser så som skador och utsatthet för våld (Toumbourou m.fl., 2007). CAN har i sina enkäter till skolungdomar ställt frågor om en rad olika negativa konsekvenser som ungdomar upplevt till följd av alkoholkonsumtion. Frågan som ställs lyder som följer: "Har du någonsin fått något av följande problem på grund av att du druckit alkohol?". Därefter följer 14 olika problem som man kan råka ut för. Varje fråga kan besvaras nekande eller så kan man välja mellan tre ja-alternativ (En gång, Två gånger, Tre gånger eller fler). Tolv av dessa har ställts under hela perioden och det är därför dessa som används för att beskriva förändringar över tid.

I detta kapitel redovisas dels för utvecklingen under perioden 2000–2012, dels studeras det närmare hur dessa konsekvenser är fördelade bland ungdomarna. Förutom att redovisa vilka konsekvenser som är vanligast förekommande bland flickor och pojkar studeras också om det finns något samband mellan hur mycket ungdomarna dricker och hur mycket (många) problem de uppger att de har upplevt.

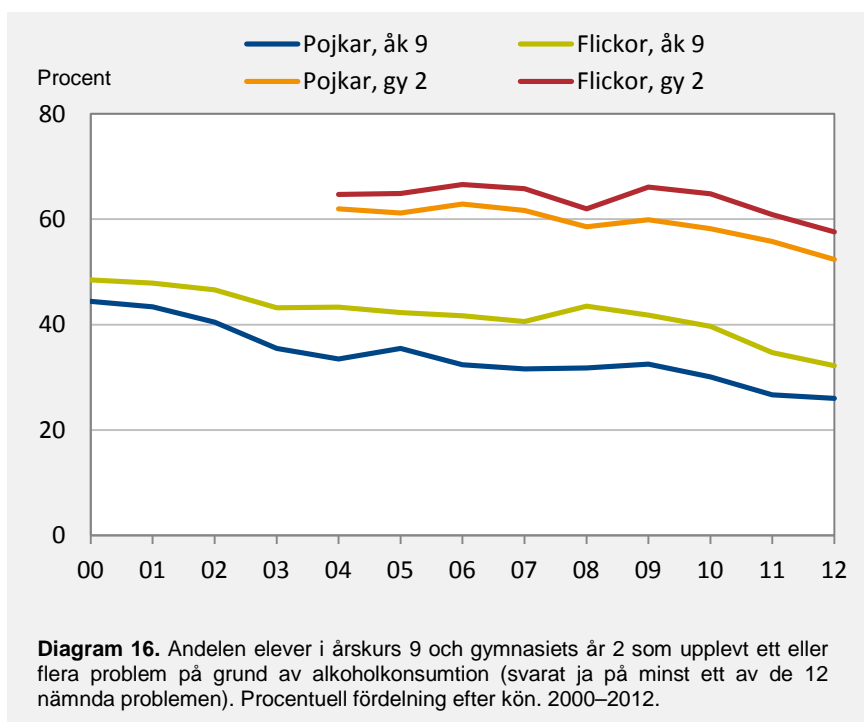
Utvecklingen

Omkring en tredjedel av flickorna (32 %) och en fjärdedel av pojkarna (26 %) i årskurs 9 uppgav i 2012 års undersökning att de upplevt negativa konsekvenser till följd av sin alkoholkonsumtion. Av diagrammet nedan syns tydligt att en kraftig minskning av de självrapporterade problemen bland elever i årskurs 9 ägt rum under perioden och detta gäller både bland flickor och bland pojkar. Genomgående har en lägre andel pojkar än flickor upplevt problem, detta trots att pojkarna konsumerar större mängder alkohol (se tidigare kapitel om konsumtion).

När vi ser till utvecklingen bland de elever som har druckit alkohol de senaste 12 månaderna så framträder en något annorlunda bild. Den kraftigt sjun-

kande trend av elever som upplevt problem till följd av sin alkoholkonsumtion är här inte lika tydlig som när vi ser till hela gruppen. En viss minskning går dock att tyda, men en rimlig slutsats av dessa resultat är att minskningen av självrapporterade problem främst kommer sig av att vi under samma period har en kraftig nedgång även i alkoholkonsumtionen (se tidigare kapitel om konsumtion). Elever i årskurs 9 år 2012 verkar således få problem i samma utsträckning när de väl dricker alkohol som elever i årskurs 9 år 2000, men den positiva trenden vad gäller alkoholkonsumtion bidrar då även till en positiv utveckling vad gäller alkoholrelaterade problem.

I gymnasiets år 2 uppgår tre av fem flickor och ca varannan pojke år 2012 att de upplevt negativa konsekvenser till följd av sin alkoholkonsumtion. För gymnasieeleverna framkommer inte samma tydliga trend som i årskurs 9, även om en viss minskning över tid kan skönjas av andelen elever som upplevt ett eller flera problem. En likhet med årskurs 9 är att det är en högre andel flickor än pojkar som rapporterar att de haft problem. Det är också värt att notera skillnaden mellan andelen elever som uppgår att de haft problem mellan årskurs 9 och gymnasiets år 2. Andelen är ungefär dubbelt så hög i gymnasiets år 2 jämfört med årskurs 9, både bland flickor och bland pojkar.

Problem som ungdomar uppger

Bland elever i årskurs 9 är det vanligaste problemen man upplevt att ha hamnat i gräl (16 %), vilket är vanligare bland flickor än pojkar. Därefter följer ”Förstört saker eller kläder” (14 %) och ”Tappat pengar eller andra värdesaker” (11 %). Nästan var tionde elev uppger att de pga. av att de druckit alkohol upplevt ”Problem med förhållandet till vänner (10 %)” och drygt åtta procent har upplevt ”Problem med förhållandet till föräldrar” (8 %). Cirka 8 procent uppger också att de pga. av att de druckit alkohol ”Råkat ut för någon slags olycka eller skadats”, och haft oskyddat sex (”Lett till oskyddat sex”).

Av tabellen nedan kan vi även utläsa att de flesta problem är vanligare förekommande bland flickor än bland pojkar. De två problem som skiljer sig från detta mönster är att ha råkat i slagsmål och att ha bråkat med polisen.

De mest förekommande alkoholrelaterade problem som gymnasieelever uppger är att ha grälat med någon (35 %), följt av att ha förstört saker eller kläder (33 %) och att ha tappat pengar eller värdesaker (25 %). Var femte elev uppger att de haft oskyddat sex, att de fått problem med förhållandet till sina vänner och att de råkat ut för en olycka eller skadats till följd av att de druckit alkohol. Drygt var tionde elev har råkat i slagsmål, fått problem med förhållandet till sina vänner och haft oönskat sex. Hos en av tio elever har prestationerna i skolan eller på arbetet försämrats på grund av att de druckit alkohol.

Tabell 28a. Andelen elever i årskurs 9 som upplevt olika typer av problem på grund av alkoholkonsumtion^{a)}. Procentuell fördelning. 2012.

Åk 9	Alla (n=4 545)	Flickor (n=2 257)	Pojkar (n=2 283)
Grälat	16,0	19,6	12,6
Råkat i slagsmål	6,6	5,7	7,5
Råkat ut för olycka eller skadats	7,8	8,4	7,3
Tappat pengar eller värdesaker	10,9	12,6	9,4
Förstört saker eller kläder	14,3	16,5	12,2
Problem med förhållandet till föräldrar	8,3	10,8	5,9
Problem med förhållandet till vänner	9,7	14,1	5,6
Problem med förhållandet till lärare	1,3	1,3	1,4
Försämrade prestationer i skolan eller arbetet	4,2	4,7	3,8
Lett till oönskat sex	5,8	6,2	5,4
Lett till oskyddat sex	7,8	9,1	6,6
Blivit bestulen eller rånad	2,8	3,7	1,9
Råkat i bråk med polisen	4,0	3,2	4,7
Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning	2,0	2,0	2,0

a) Fet stil indikerar en statistiskt säkerställd skillnad mellan flickor och pojkar ($p < 0.05$).

Tabell 28b. Andelen elever i gymnasiet år 2 som upplevt olika typer av problem på grund av alkoholkonsumtion^{a)}. Procentuell fördelning. 2012.

Gy 2	Alla (n=3 358)	Flickor (n=1 691)	Pojkar (n=1 664)
Grälat	34,8	39,9	30,1
Råkat i slagsmål	14,4	9,3	19,4
Råkat ut för olycka eller skadats	19,2	18,5	19,9
Tappat pengar eller värdesaker	25,0	26,6	23,6
Förstört saker eller kläder	32,7	34,1	31,4
Problem med förhållandet till föräldrar	12,4	14,9	10,2
Problem med förhållandet till vänner	19,0	23,2	15,1
Problem med förhållandet till lärare	1,6	1,4	1,8
Försämrade prestationer i skolan eller arbetet	9,8	11,2	8,5
Lett till oönskat sex	13,2	13,4	13,1
Lett till oskyddat sex	22,6	22,5	22,8
Blivit bestulen eller rånad	6,0	6,7	5,3
Råkat i bråk med polisen	7,9	4,8	10,9
Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning	4,5	4,3	4,6

a) Fet stil indikerar en statistiskt säkerställd skillnad mellan flickor och pojkar ($p < 0.05$).

Likt årskurs 9 är det för de flesta problem högre andelar bland flickorna än bland pojkarna med undantag för att ha råkat i slagsmål och ha råkat i bråk med polisen. Förutom att ha fått problem med förhållandet till sina lärare är det genomgående högre problemandelar bland eleverna i gymnasiet än i årskurs 9. Detta stämmer väl överens med de övergripande trenderna som vi såg i diagrammet ovan med en högre andel elever i gymnasiet än i årskurs 9 som rapporterat något problem (ett eller flera). En tänkbar förklaring till detta är att gymnasieeleverna konsumerar betydligt mer alkohol än vad eleverna i årskurs 9 gör (ca dubbelt så mycket, se tidigare kapitel om konsumtion). Sambandet mellan konsumtion och problem studeras närmare nedan.

Påverkas problemen av konsumtionsnivån?

För att studera hur konsumtionsnivån inverkar på om ungdomarna upplever negativa konsekvenser delades de deltagande eleverna in i 20 lika stora grupper utifrån deras alkoholkonsumtion. Varje grupp utgör således fem procent av hela gruppen och ju högre alkoholkonsumtion desto högre grupptillhörighet för eleven. De som icke dricker alkohol finns således *inte* med i dessa analyser. I tabellerna nedan rapporteras tre olika mått. Det första är andelen elever i varje grupp som uppgett att de upplevt negativa konsekvenser till

följd av sin alkoholkonsumtion. Det andra måttet är hur stor andel av samtliga problem som varje grupp står för och det tredje måttet är antalet problem per elev i varje grupp. De två senare måtten beaktar antalet gånger som eleverna uppgett att de råkar ut för respektive problem. Analyserna baseras på samband mellan konsumtionsmängd och problem oberoende av kön. Det bör dock nämnas att könsspecifika analyser som genomfördes inom ramen för detta kapitel visade på samma mönster som redovisas nedan.

I de nio grupper i årskurs 9 som har lägst alkoholkonsumtion i tabell 29 ligger andelen som uppgett att de fått problem till följd av sin alkoholkonsumtion på mellan två och fyra procent. Därefter stiger andelen kraftigt med ökad konsumtionsnivå. Bland de tio procent av eleverna som har den högsta alkoholkonsumtionen uppger drygt 85 procent att de fått problem på grund av att de druckit alkohol. Dessa tio procent står också för nästan hälften (drygt 48 %) av summan av alla problem (kolumnen: andel av summan av samtliga problem). Ett tydligt mönster framkommer också i antal problem per individ (elev) i varje grupp (kolumnen: andel problem per individ), där antal problem per individ i den lägre halvan är lägre än ett medan det i de högsta fem procenten uppgår till mer än nio (uppgivna problem per individ).

Även i gymnasiet framkommer tydliga skillnader mellan de olika konsumtionsgrupperna i hur problemen fördelar sig. I de grupper som har en högre alkoholkonsumtion är det högre andelar som uppger att de haft problem. Här skiljer sig dock gymnasiet från årskurs 9 något då det är en högre andel som uppger att de haft problem i konsumtionsgrupperna 16–18 än vad det är i de två högsta konsumtionsgrupperna. När det gäller hur stor andel av *summan* av samtliga rapporterade problem som återfinns i de olika konsumtionsgrupperna är dock resultaten desamma som för årskurs 9. I den lägre halvan av konsumtionsgrupperna står varje grupp för mellan noll och tre procent av samtliga problem medan de två högsta konsumtionsgrupperna tillsammans står för ca 28 procent av alla problem. Sett till antalet problem per individ stiger antalet för varje konsumtionsgrupp, från noll i de lägsta grupperna till tolv bland de fem av eleverna som har procent med högst alkoholkonsumtion.

Tabell 29. Fördelning (%) av alkoholrelaterade problem i olika konsumtionsgrupper. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning. 2012.

Konsumtionsgrupper	Andel som haft problem	Andel av summan av samtliga problem	Antal problem per individ
Årskurs 9			
1	3,1	0,7	0,2
2	2,6	0,2	0,1
3	2,7	0,3	0,1
4	2,6	0,4	0,1
5	2,6	0,2	0,1
6	2,1	0,1	0,0
7	2,2	0,3	0,1
8	3,4	0,1	0,0
9	3,7	0,1	0,0
10	10,4	0,5	0,2
11	16,9	1,0	0,3
12	21,9	1,4	0,5
13	32,8	2,5	0,8
14	48,9	5,0	1,7
14	54,0	6,1	2,0
16	61,0	7,9	2,6
17	72,4	10,6	3,5
18	69,8	14,3	4,8
19	85,4	20,6	6,9
20 (topp 5 %)	86,4	27,9	9,3
Gymnasiets år 2			
1	4,2	0,3	0,2
2	2,3	0,1	0,1
3	4,2	0,4	0,3
4	4,1	0,2	0,2
5	11,4	0,4	0,3
6	24,5	0,7	0,6
7	36,6	1,2	0,9
8	52,3	1,7	1,4
9	57,3	3,0	2,4
10	55,8	2,9	2,3
11	68,2	4,8	3,8
12	78,5	5,6	4,5
13	83,6	6,6	5,2
14	79,3	6,8	5,4
14	87,1	7,9	6,3
16	93,1	9,3	7,4
17	91,5	9,3	7,4
18	91,5	10,5	8,4
19	88,1	13,2	10,5
20 (topp 5 %)	89,7	15,1	12,0

Slutsatser

I takt med den minskande alkoholkonsumtionen bland ungdomar rapporterar också färre ungdomar alkoholrelaterade problem. Trenden är tydligare bland elever i årskurs 9 än i gymnasiets år 2 och beror högst sannolikt på en kraftigare konsumtionsminskning över tid i årskurs 9. Resultaten från analyserna av hur problemen är fördelade i olika konsumtionsgrupper visar att problemen för ungdomar i hög grad är en funktion av alkoholkonsumtionen, där en högre konsumtion leder till fler problem. Detta styrks även av skillnaderna mellan eleverna i årskurs 9 och gymnasiets år 2 i hur många som uppgett att de fått problem till följd av att de druckit alkohol. I gymnasiets år 2, där konsumtionen är högre, är det också en större andel elever som uppgett att de haft problem. Vidare kan det konstateras att det finns tydliga skillnader mellan flickor och pojkar. Fler flickor än pojkar uppger att de fått negativa konsekvenser på grund av att de druckit alkohol, ett resultat som återfinns i båda årskullarna.

Metodbilaga

Denna metodbilaga är uppdelad i tre olika kapitel. I det första redovisas de analyser som genomförts i syfte att beräkna eventuella skillnader mellan den nya och den gamla enkäten 2012. Hälften av eleverna fick år 2012 den gamla enkäten och hälften den nya (s.k. split-half). Eventuella effekter av detta enkätbyte är viktiga att ha med sig framöver när endast den nya enkäten använd, dvs. fr.o.m. 2013.

Det andra kapitlet redogör för en studie som CAN lät genomföra inför enkätbytet där den nya enkäten testades på ett antal pilotklasser i årskurs 9 där också fokusgrupper genomfördes. Synpunkter som framkom i denna studie beaktades i den slutgiltiga utformningen av enkäten. Uppdraget lades ut på en extern konsult (Pia Kvillemo) som också var huvudansvarig för studien.

Det tredje och sista kapitlet redogör närmare för hur CANs skolundersökningar genomförs med redovisningar av bl.a. bortfall och andra metodproblem och överväganden. I kapitlet ges en noga beskrivning av hur undersökningen genomförs från ”ax till limpa”. Ett viktigt skäl till denna detaljbeskrivning är att underlätta för dem som vill genomföra liknande undersökningar lokalt eller regionalt. Beskrivningen ger, om man så önskar, möjligheten att replikera CANs tillvägagångssätt, inklusive programmering av data och analyser av de svar som uppgetts.

Samtliga dessa tre redovisningar – split-half, pilottest av den nya enkäten och detaljbeskrivning av genomförandet av CANs skolundersökningar – kommer att finnas mer utförligt redovisade i separata skrifter på CANs hemsida (www.can.se).

En analys av skillnader i resultat mellan den nya och den gamla enkäten

Jonas Raninen & Siri Nystöm

Inför 2012 års drogvaneundersökning genomfördes en omfattande revidering av skolundersökningsformuläret. I samband med revideringen anpassades enkäten till att innefatta de gemensamma kärnindikatorer som fastställts i regeringens ANDT-strategi⁵.

Ytterligare skäl till revideringen var dels att enkäten ansågs föråldrad både till utseendet och vad gällde vissa frågor och uttryck, dels att den var för lång. Antalet enkätundersökningar som skickas ut till skolorna i Sverige har ökat vilket sannolikt bidragit till ett ökat bortfall. Syftet med en kortare enkät var att den borde gå snabbare för eleverna att fylla i och i förlängningen vara lättare att få skolorna att acceptera.

Undersökningen 2012 gjordes som en så kallad split-half, detta innebär att den gamla enkäten skickades ut jämte den nya reviderade. Varannan elev i de utvalda klasserna fick slumpmässigt besvara den gamla och varannan den nya⁶ och ett dubbelt så stort urval⁷ drogs jämfört med tidigare år. Fortsättningsvis kommer den gamla enkäten benämnas formulär A och den nya enkäten formulär B.

Syfte

Undersökningen av skolelevers drogvvanor startade 1971 och flera tidsserier har bestått sedan dess. Det finns därför ett stort incitament att möjliggöra fortsatta jämförelser. Även i ett kortare tidsperspektiv är det i de flesta fall

⁵ För att följa upp den samlade ANDT-strategin (alkohol- och narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi) som antogs av regeringen i december 2010 (prop. 2010/11:47) och av riksdagen i slutet av mars 2011, presenterades under 2012 förslag på indikatorer i en internrapport (Leifman m.fl., 2012) som en, för ändamålet särskild, projektgrupp inom Socialdepartementet tagit fram.

⁶ I Dalarna, Jämtland samt Skara genomfördes totalundersökningar på uppdrag av respektive region. Skara valde att använda sig av enbart den gamla enkäten och Dalarna och Jämtland enbart av den nya. Dessa regioner är således inte med i analysen av 2012 års split-half.

⁷ Urvalet 2012 var 600 klasser i årskurs 9 och 600 klasser i gymnasiet år 2.

viktigt att kunna fortsätta bygga på de existerande tidsserierna. Därför analyserades ett antal så kallade kärnindikatorfrågor samt ett mindre antal, mellan enkäterna, identiska frågor för att skapa en bild av vilken påverkan, om någon, enkätrevideringen har haft på svaren på frågorna. Huvudsyftet med 2012 års split-half undersökning av drogvaneenkäten var således att undersöka om formulärbytet lett till resultatskillnader.

Ytterligare syften med analyserna i föreliggande kapitel är att studera om formulären skiljer sig åt vad gäller (1) hur lång tid det tar att fylla i enkäterna, (2) internbortfall och (3) datas kvalitet. Både det bortfall som har att göra med att formulär sorteras bort för att de anses vara undermåliga och det interna bortfallet (frågor som ej är besvarade eller besvarade på ett felaktigt sätt) kommer undersökas och jämföras mellan formulär A och formulär B.

Revideringen

Revideringen innebar stora förändringar av enkäten vilka på olika sätt kan ha effekt på resultaten. Den största förändringen rent visuellt är att den nya enkäten är i färg och att antalet frågor totalt sett är färre. Därtill har dispositionen av frågeblocken fått en ny ordning och flertalet frågor har flyttats inom respektive område vilket även det har potential att påverka resultaten (Schuman & Presser, 1996). Det kan även vara så att enbart vissa frågor påverkas av i vilken kontext de ställs medan andra är mindre känsliga för detta.

Vad gäller frågekonstruktionerna är det få formuleringar som är identiska mellan formulär A och formulär B. Merparten har blivit tidsbestämda, något som tidigare saknades. Detta innebär att för flera frågor är tillägget "...de senaste 12 månaderna" den enda förändringen som gjorts i frågehuvudet. Andra frågor har dock genomgått större omarbetningar.

Det är svårt att spekulera om, och i så fall hur, svaren på frågorna påverkas av den kontext som frågan ställs i och av förändringar i frågan i sig (konstruktionen). I de fall det påvisas en statistiskt säkerställd skillnad i resultaten mellan nästintill identiska frågor är det sannolikt, men inte säkert, att skillnaden har att göra med förändrad kontext. I de fall frågeformuleringen har förändrats och det är en statistiskt säkerställd skillnad i resultat, är det mer sannolikt att förändringen i frågan i sig bidragit till skillnaden.

Formulärens omfattning

Ett av syftena med nya enkäten var att göra den kortare och därmed snabbare för eleverna att fylla i. Efter revideringen innehöll formulär A 77 frågor vil-

ket inräknat delfrågor utgjorde totalt 194 stycken frågor. Formulär B innehöll 61 frågor, 124 inklusive delfrågor⁸.

Till varje klass följer en "lärareenkät" i vilken läraren ombeds att svara på ett antal frågor, bland annat antalet elever i klassen och eventuell frånvaro. Läraren uppskattar även hur lång tid det tar för eleverna att besvara enkäten. En jämförelse gjordes mellan formulär A och B i årskurs 9 samt gymnasiet andra år. I årskurs 9 i Skara kommun (som enbart besvarade formulär A) var medianen för hur lång tid enkäten tog att besvara 35 minuter och i Jämtlands och Dalarnas län (som enbart besvarade formulär B), var den 25 minuter. I gymnasiet användes inte formulär A enskilt i någon region. Men sett till medianen i 2011 års nationella undersökning i gymnasiet tog den 30 minuter att genomföra och motsvarande tid för formulär B (hämtat från Dalarnas och Jämtlands län 2012) var 20 minuter. Det verkar följaktligen som att eleverna fyller i formulär B på en kortare tid jämfört med formulär A.

Databearbetning och bortfall

Samtliga enkäter skickas till CAN där de skannas in, därefter påbörjas arbetet med dataseten. Den första delen av bearbetningen av dataseten innebär att enkäter av undermålig kvalitet inklusive de med ett stort internt bortfall, sorteras bort.

För formulär A används fem filter⁹ för att sortera bort undermåliga enkäter. För formulär B har filtren justerats för att passa de nya frågorna. Ett av filtren gick inte att översätta till formulär B som därmed har fyra filter.

Filter 1 syftar till att rensa bort enkäter med ett stort internt bortfall; nio centrala prevalensfrågor har valts ut och om respondenten lämnat mer än hälften av dessa utan svar anses enkäten ha ett för stort internt bortfall för att vara av intresse för analysen. Filter 2 avser att fånga upp skämtarna, de som uppenbart överdriver, i detta fall fångas de in genom att de uppgett erfarenhet av samtliga nio narkotiska preparat. I filter 3, som endast gäller för formulär A, rensas de respondenter bort som uppgett "varje dag" på minst tre av de fem frågor som rör hur ofta de dricker folköl, starköl, vin, sprit och cider eller alkoholäsk.

I filter 4 identifieras respondenter som uppgett repetitiva extrema svarsmönster. Detta görs genom att identifiera de som uppgett de högsta frekvensalternativen på frågebatteriet angående problem i samband med alkoholkonsumtion. För formulär B utesluts de respondenter som uppgett frekvensalternati-

⁸ Formulären för årskurs 9 innehöll en delfråga mindre.

⁹ Bearbetningen görs med hjälp av syntax/program i programmet SAS eller SPSS.

vet ”2 gånger eller mer” på 16 av 18 frågor. I formulär A är det högsta svarsalternativet istället ”tre gånger eller mer” och frågebatteriet består av 14 frågor.

Filter 5 avser att fånga in de respondenter som överdriver sin alkoholkonsumtion. Här har gränsen satts vid 100 liter ren alkohol senaste 12 månaderna, för båda årskurserna och för både flickor och pojkar.

Nedan följer en översikt över de fem filter som används för att hitta enkäter med data av undermålig kvalitet:

Filter 1 (Formulär A & B): Ej svarat på minst fem av nio centrala prevalensfrågor (druckit alkohol, intensivkonsumerat den senaste månaden, sniffat, använt AAS, använt sömnmedel utan recept, använt läkemedel i kombination med alkohol i berusningssyfte, använt narkotika, röker och snusar).

Filter 2 (Formulär A & B): Angett erfarenhet av samtliga narkotiska preparat (förutom alternativen ”vet ej” och ”annan typ”).

Filter 3 (Formulär A): Svarat ”varje dag” på minst tre av fem frekvensfrågor för alkohol.

Filter 4 (Formulär A): Valt svarsalternativet ”Tre gånger eller mer” på minst 12 av 14 frågor i frågebatteriet över problem på grund av alkohol. (Formulär B): Valt svarsalternativet ”Två gånger eller mer” på minst 16 av 18 frågor i frågebatteriet över problem i samband med alkohol.

Filter 5 (Formulär A & B): Druckit över 100 liter ren alkohol senaste 12 månaderna.

De respondenter som uppfyller kraven i något av filtren exkluderas ur det slutgiltiga datasetet och ligger alltså inte till grund för resultaten. I tabell 30 ser vi att antalet exkluderade formulär är relativt lika för de olika formulärens, både i årskurs 9 och i gymnasiet år 2. Den totala andelen respondenter som sorterats bort ligger på cirka två procent i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 är andelen något lägre.

Däremot finns det viss variation mellan de båda formulärens när man ser enskilt till de olika filtren. Några likheter går också att tyda båda i årskurs 9 och i gymnasiet år 2. Filter fem (som sorterar bort de som uppgivit en orimligt hög alkoholkonsumtion) sorterar bort något fler i formulär A än i formulär B. En tänkbar förklaring är att det i formulär A gick att uppge ”varje dag” som frekvens på samtliga drycker samt att det även fanns öppna svarsalternativ vad gäller mängd som konsumerats för vin respektive sprit. Det kan tänkas att detta inbjöd respondenterna till att överdriva sin konsumtion mer.

Tabell 30. Antal och andel bortsorterade enkäter i formulär A och B. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Formulär A n=4 586	Formulär B n=4 991	Formulär A n=3 413	Formulär B n=3 804
Andel som filtreras bort per filter				
Filter 1	0,59 %	0,94 %	0,79 %	0,55 %
Filter 2	0,61 %	0,74 %	0,26 %	0,50 %
Filter 3	0,85 %	–	0,41 %	–
Filter 4	0,59 %	0,44 %	0,29 %	0,34 %
Filter 5	0,89 %	0,48 %	0,62 %	0,26 %
Totalt antal enkäter som filtreras bort	96	102	55	52
Andel enkäter som filtreras bort	2,09 %	2,04 %	1,61 %	1,37 %
Antal enkäter kvar efter filter	4 490	4 889	3 358	3 542

Filter två, som tar bort de som uppgett att de använt samtliga narkotiska preparat, sorterar bort något färre elever i formulär A än i formulär B, både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Övriga filter uppvisar inga systematiska mönster vare sig för årskurs 9 eller gymnasiets år 2. Sammanfattningsvis visar dessa jämförelser på relativt små skillnader mellan de två formulärens.

Internt bortfall

Att B-formuläret innehåller färre frågor samt färre stora matriser borde innebära att det interna bortfallet blir lägre, eftersom fler elever förväntas hinna slutföra enkäten. För att testa denna hypotes beräknades andelen ej svar inom olika områden men också sett till hela enkäten¹⁰.

I årskurs 9 uppgick det interna bortfallet, sett till hela enkäten, till 5,9 procent i formulär A och 5,3 procent i formulär B. Motsvarande andelar i gymnasiet var 4,6 procent (formulär A) respektive 4,5 procent (formulär B). Detta redovisas i tabell 31 där också det interna bortfallet för olika delar av formulären redovisas.

Som framgår av tabellen var det framförallt området *Anskaffning av alkohol* som genererade ett större bortfall i formulär B medan avsnittet *Skola, fritid och familj* ledde till ett mindre internt bortfall i samma formulär. Vad gäller *Anskaffning av alkohol* har antalet frågor halverats i formulär B samtidigt som flera nya frågor har tillkommit. Det stora interna bortfallet återfanns dock inte i de nya frågorna utan i de något omgjorda gamla frågorna. I detta

¹⁰ Förutom i undantag ingår samtliga frågor i analysen av hela enkäten.

fall var ett av svarsalternativen i ett frågebatteri felformulerat, vilket kan ha genererat ett ökat bortfall då alternativet bidrar till en viss förvirring. I avsnittet *Skola, fritid och familj* var resultatet det förväntade i och med att antalet frågor och delfrågor sjönk från 76 i formulär A till 21 stycken i formulär B och flera stora matriser ströks ur formuläret.

De för drogområdet särskilt centrala frågorna återfinns framförallt i sektionerna *alkohol (kvantitets- och frekvensfrågor)*, *tobak* samt *sniffning, dopning och narkotika*. Inga större förändringar syntes inom dessa områden bortsett från i gymnasiet där det interna bortfallet i tobaksdelen sjönk från 5,3 till 3,3 procent.

Sammantaget visar granskningen att det interna bortfallet inte höjts i formulär B men inte heller sjunkit mer än marginellt. Sammanställningen av bortfallet per frågesektion medför en vidare slutsats kring frågorna om anskaffning av alkohol. Det höga interna bortfallet inom denna sektion visar på att eleverna eventuellt har svårt att besvara frågorna. Frågorna kring *Anskaffning av alkohol* bör således ses över då det är viktigt att följa utvecklingen på området för att kunna arbeta förebyggande.

Tabell 31. Internt bortfall, totalt och för olika avsnitt i formulär A och B. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Formulär A	Formulär B	Formulär A	Formulär B
Alkohol (kvantitets- och frekvensfrågor)	1,5 %	1,7 %	1,2 %	1,0 %
Anskaffning av alkohol	10,7 %	15,6 %	10,4 %	16,7 %
Sniffning, dopning och narkotika	1,3 %	1,2 %	1,5 %	1,6 %
Tobak	3,6 %	3,6 %	5,3 %	3,3 %
Debutålder av olika preparat	5,9 %	7,6 %	4,7 %	4,1 %
Skola, fritid och familj	5,1 %	2,9 %	3,6 %	1,8 %
Samtliga frågor	5,9 %	5,3 %	4,6 %	4,5 %

Resultatskillnader mellan formulär A och B

För att testa hur resultaten i formulär B skiljer sig från dem i formulär A så skapades ett sammanslaget dataset med vissa utvalda variabler. I detta dataset skapades flera så kallade "dummy-variabler" (en variabel som endast kan anta värdet 0 eller 1) för att möjliggöra analysarbetet. Vilka variabler som ingår i analyserna och hur dessa skapades framgår nedan.

De frågor som till utformningen är exakt likadana är:

Brukar du skolka? (Nej=0, alla som svarat något av Ja alternativ=1)

Har du blivit mobbad de senaste 12 månaderna? (Nej=0, alla som svarat något av Ja alternativ=1)

Har du mobbat någon de senaste 12 månaderna? (Nej=0, alla som svarat något av Ja alternativ=1)

Har någon med avsikt slagit dig, sparkat dig eller utsatt dig för annat våld vid något tillfälle under de senaste 12 månaderna, så att du skadades så mycket att du blivit tvungen att besöka sjuksyster, läkare eller tandläkare? (Nej=0, alla som svarat något av Ja alternativ=1)

Har du någon gång haft lust att prova narkotika? (Ja=1, övriga=0)

Uppdelat på ämnesområde redovisas nedan de frågor i CANs undersökning om skolelevers drogvanor som utgör indikatorer:

Alkohol:

Andel som druckit alkohol de senaste 12 månaderna (De som uppgett att de druckit alkohol de senaste 12 månaderna=1, övriga=0)

Medelkonsumtion i liter ren alkohol (Sammanslagning av de dryckesspecifika kvantitets- och frekvensfrågorna)

Andel som intensivkonsumerat alkohol någon gång i månaden eller oftare (De som uppgett att de druckit fem standardglas eller mer vid ett och samma tillfälle minst en gång i månaden=1, övriga=0)

Andel som berusat sig innan eller vid 13 års ålder (De som uppgett 13 år eller yngre på debutfrågan=1, övriga=0)

Andel storkonsumenter av alkohol (Storkonsument bland pojkar är definierat som de som i genomsnitt dricker mer än 21,28 cl ren alkohol i veckan, bland flickor är det de som i genomsnitt dricker mer än 13,68 cl ren alkohol i veckan)

Narkotika:

Andel som har använt narkotika de senaste 12 månaderna (De som i Formulär A uppgett att de använt antingen cannabis, ecstasy, amfetamin eller annan narkotika under de senaste 12 månaderna=1, övriga=0. I Formulär B är de som uppgett att de använt narkotika antingen senaste månaden eller senaste 12 månaderna=1, övriga=0)

Sniffning:

Andel som har sniffat de senaste 12 månaderna (De som i Formulär A uppgett att de sniffat under de senaste 12 månaderna=1, övriga=0. I Formulär B är de som uppgett att de sniffat eller boffat antingen senaste månaden eller senaste 12 månaderna=1, övriga=0)

Tobak:

Andel som röker dagligen/nästan dagligen (De som uppgett att de röker cigaretter dagligen eller nästan dagligen=1, övriga=0)

Andel som snusar dagligen/nästan dagligen (De som uppgett att de snusar dagligen eller nästan dagligen=1, övriga=0)

Andel som rökt cigaretter vid 13 års ålder eller tidigare (De som uppgett 13 år eller yngre på debutfrågan=1, övriga=0)

För att se om skillnaderna mellan formulären är statistiskt säkerställda användes logistisk-regressionsanalys där hänsyn även tagits till att elever som går i samma klass kan uppvisa samma beteende i större utsträckning än andra. För att göra detta modellerades så kallade kluster-effekter med skolklass som kluster i regressionsanalyserna. I tabellerna redovisas frekvenserna i de två formulären och resultaten av regressionsanalyserna i form av så kallade oddskvoter (odds ratios [OR]) med tillhörande konfidensintervall. En oddskvot som är lika med 1 betyder att resultaten i de två formulären är helt lika, om värdet är mindre än 1 så är det en mindre andel som uppvisat respektive beteende i formulär B och om värdet är över 1 är det en högre andel i formulär B. Desto mer värdet skiljer sig från värdet ett desto större skillnad är det mellan de olika formulären. Statistiskt säkerställda skillnader indikeras av en stjärna (*) i tabellen. Fler stjärnor betyder att skillnaderna är säkerställda på en högre signifikansnivå vilket betyder att det är mindre sannolikt att de är ett resultat av slumpen. Endast bivariata skillnader har testats, dvs. skillnaden i förekomst av ett visst beteende mellan formulär A och formulär B. Eventuella bakomliggande faktorer som kan påverka har inte kontrollerats för.

Resultat

I några län och kommuner genomförs varje år s.k. uppdragsundersökningar. I 2012 års undersökning genomfördes tre uppdragsundersökningar i årskurs 9 och två i gymnasiet. I uppdragsundersökningarna användes antingen formulär A eller formulär B, det var således inte slumpen som avgjorde vilken enkät eleverna i dessa län/kommuner fick besvara och dessa enkäter har därför tagits bort inför split-half analyserna av materialet. Det medför att antalet elever, och även i vissa fall andelen elever som redovisas ha svarat på vissa frå-

gor, kan skilja sig från de som redovisas i den huvudsakliga rapporten för 2012. I följande kapitel redovisas genomgående viktade resultat.

Bakgrundsvariabler

Fördelningen vad gäller region, kön och ålder mellan enkäterna går att se i tabell 32. Den visar på en jämn fördelning av såväl pojkar och flickor som ålder mellan formulär A och B. I resultatredovisningen av skolelevs drogvanor delas Sverige upp i sex olika regioner/strata, om allt gått som planerat ska fördelningen mellan formulären inom regionerna vara jämn och så är också fallet.

Frågor med samma utformning

Fem frågor hade samma frågeformulering samt svarsalternativ i formulär A som i formulär B. Skillnader som uppvisas på dessa frågor ska därför inte kunna härröra från frågornas utformning utan borde istället exempelvis bero på någon typ av enkäteffekt, dvs. att enkäten upplevs annorlunda till exempel på grund av att formulär B är kortare eller för att frågorna är olika placerade i de två formulären.

Tabell 32. Fördelning mellan kön, strata och ålder i formulär A och B. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.

Åk 9	Formulär A	Formulär B	Odds Ratio	95% konfidensintervall	
Andel flickor	51,3%	50,9%	0,983	0,902	1,071
Andel i strata 1	20,8%	22,1%	1,079	0,973	1,196
Andel i strata 2	15,9%	18,1%	1,167**	1,044	1,305
Andel i strata 3	12,8%	13,6%	1,069	0,954	1,197
Andel i strata 4	14,3%	15,3%	1,081	0,969	1,206
Andel i strata 5	26,6%	23,3%	0,839**	0,748	0,940
Andel i strata 6	9,4%	7,5%	0,783***	0,694	0,884
Medelålder ^{a)}	16,02	16,03	-1,21		
Medianålder	16	16			

Gy 2	Formulär A	Formulär B	Odds Ratio	95% konfidensintervall	
Andel flickor	51,3%	51,3%	0,997	0,925	1,073
Andel i strata 1	20,2%	20,2%	1,000	0,935	1,070
Andel i strata 2	16,5%	16,6%	1,002	0,940	1,068
Andel i strata 3	12,4%	12,4%	1,000	0,909	1,100
Andel i strata 4	13,9%	13,9%	1,000	0,939	1,065
Andel i strata 5	25,7%	25,8%	1,001	0,936	1,071
Andel i strata 6	9,1%	9,1%	0,996	0,917	1,082
Medelålder ^{a)}	18,1	18,1	0,42		
Medianålder	18	18			

(*) $p < 0.1$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

a) Independent group t-test.

Tabell 33. Svarsfördelning på fem frågor med samma utformning i båda formulären. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.

Åk 9	Formulär A	Formulär B	Odds Ratio	95% konfidensintervall	
Brukar skolka	13,4 %	15,8 %	1,210**	1,073	1,365
Har blivit mobbad	14,8 %	15,7 %	1,076	0,953	1,216
Har mobbat	13,3 %	15,9 %	1,235***	1,088	1,402
Blivit slagen eller sparkad	6,2 %	6,5 %	1,050	0,885	1,244
Haft lust att pröva narkotika	8,9 %	11,1 %	1,277***	1,108	1,471
Gy 2	Formulär A	Formulär B	Odds Ratio	95% konfidensintervall	
Brukar skolka	23,2 %	24,5 %	1,073	0,969	1,188
Har blivit mobbad	9,8 %	8,5 %	0,864(*)	0,737	1,013
Har mobbat	8,5 %	9,6 %	1,139(*)	0,971	1,337
Blivit slagen eller sparkad	5,2 %	4,3 %	0,811	0,638	1,030
Haft lust att pröva narkotika	19,0 %	19,4 %	1,031	0,919	1,157

(*) $p < 0,1$, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

I tabell 33 framgår det att samtliga av dessa frågor i årskurs 9 renderade i en större andel svarande i formulär B. För tre av frågorna var skillnaderna statistiskt säkerställda. I gymnasiet var det mindre skillnader i resultaten och där framkommer heller inget konsekvent mönster; några frågor ger högre andelar i formulär A medan andra ger högre andelar i formulär B. Skillnaderna i gymnasiet är heller inte statistiskt säkerställda.

Kärnindikatorerfrågor

I uppföljningen av regeringens nuvarande ANDT-strategi ska ett antal s.k. kärnindikatorer följas upp. Ett antal av dessa kommer från CANs undersökningar om skolelevs drogvanor. Då frågorna genomgått en stor omarbeting är de inte helt jämförbara mellan formulär A och formulär B men då dessa ska följas upp över tid som ett led i uppföljningen av regeringens ANDT-strategi har vi bearbetat frågorna och skapat variabler för att i möjligaste mån fånga in samma fenomen med utgångspunkt för hur denna bearbetning genomfördes i formulär B. Dessa har sedan testats för att se om den nya frågeformuleringen innebär en stor förändring i utfallet på frågorna. Detta är viktigt för att eventuella förändringar inte ska feltolkas som resultat (eller avsaknad av resultat) när man utvärderar insatser inom strategin.

Årskurs 9

I årskurs 9 var skillnaderna i utfallet mellan formulär A och formulär B på två frågor statistiskt säkerställda. Det var en lägre andel elever i formulär B

som uppgav att de hade intensivkonsumerat alkohol en gång i månaden eller oftare under de senaste 12 månaderna jämfört med de elever som besvarat formulär A. Detta kan ha sin förklaring i att mängden sprit som eleverna skulle ha druckit i frågan var högre i formulär B den som angavs i formulär A.

Den andra frågan där det fanns statistiskt säkerställda skillnader mellan formulären var den om sniffning. På denna fråga var det en högre andel elever som uppgav att de hade sniffat under de senaste 12 månaderna i formulär B än vad det var i formulär A. Frågan om sniffning har även den genomgått en förändring där man i formulär B ändrade frågeformuleringen till att efterfråga om eleverna hade "sniffat/boffat". Denna ändring kan vara förklaringen till ökningen då det är möjligt att den medfört att ett större antal kände igen uttrycket "boffat" än "sniffat". I övrigt fanns det inga andra statistiskt säkerställda skillnader mellan formulären. Vissa tendenser till att formulär B renderat något högre resultat kan dock utläsas då de flesta frågor gav högre resultat, de frågor som gav *lägre* resultat i formulär B var andelen som konsumerat alkohol under de senaste 12 månaderna och andelen som röker cigaretter dagligen eller nästan dagligen.

Gymnasiets år 2

Resultaten för gymnasiet år 2 visar även de på små skillnader mellan formulär A och formulär B. Det som skiljer resultaten från årskurs 9 är att det genomgående mönstret av högre värden i formulär B, inte återfinns i gymnasiet. Här varierar detta istället mellan olika frågor. De två frågor där vi finner en statistiskt säkerställd skillnad mellan formulär A och formulär B är ytterligare en likhet mellan årskurs 9 och gymnasiet år 2. I gymnasiet är det också en lägre andel som uppgett att de intensivkonsumerar alkohol en gång i månaden eller oftare, och även här efterfrågas en högre mängd sprit i frågan vilket är en tänkbar förklaring. Det är också en högre andel elever i gymnasiet som har svarat att de sniffat under de senaste 12 månaderna. På denna fråga lades också "boffat" till vilket återigen är en tänkbar förklaring till att fler uppgett detta.

Tabell 34. Svartsfördelning på vissa kärnfrågor (kärnindikatorer) i formulär A och formulär B. Årskurs 9 och gymnasiets år 2.

Åk 9	Formulär A	Formulär B	Odds Ratio	95% konfidensintervall	
Alkohol					
Andel konsumenter senaste 12 mån.	52,6 %	52,3 %	0,989	0,901	1,085
Medelkonsumtion (liter 100 %)	1,98	2,00			
Andel intensivkonsumenter	16,4 %	13,3 %	0,783***	0,693	0,884
Andel som berusat sig vid 13 års ålder	9,3 %	10,1 %	1,102	0,958	1,267
Andel storkonsumenter	6,1 %	6,3 %	1,038	0,873	1,233
Narkotika					
Andel som använt narkotika sen 12 mån.	5,1 %	5,8 %	1,135	0,929	1,388
Sniffning					
Andel som sniffat senaste 12 mån.	1,8 %	2,9 %	1,614**	1,194	2,183
Tobak					
Andel dagligrökare	8,0 %	7,1 %	0,886	0,747	1,051
Andel daglig snusare	4,1 %	4,1 %	1,005	0,836	1,208
Andel som rökt cigaretter vid 13 års ålder	20,4 %	22,0 %	1,101(*)	0,995	1,218
Gy 2	Formulär A	Formulär B	Odds Ratio	95% konfidensintervall	
Alkohol					
Andel konsumenter senaste 12 mån.	80,5 %	80,0 %	0,968	0,867	1,080
Medelkonsumtion (liter 100 %)	4,58	4,28			
Andel intensivkonsumenter	39,8 %	34,4 %	0,796***	0,722	0,878
Andel som berusat sig vid 13 års ålder	11,2 %	11,7 %	1,050	0,914	1,206
Andel storkonsumenter	14,9 %	14,4 %	0,956	0,838	1,091
Narkotika					
Andel som använt narkotika sen 12 mån.	12,6 %	11,7 %	0,915	0,800	1,046
Sniffning					
Andel som sniffat senaste 12 mån.	1,4 %	2,3 %	1,638**	1,137	2,360
Tobak					
Andel dagligrökare	14,8 %	14,5 %	0,976	0,861	1,105
Andel daglig snusare	8,8 %	8,2 %	0,926	0,780	1,099
Andel som rökt cigaretter vid 13 års ålder	18,9 %	19,7 %	1,054	0,939	1,182

(*) $p < 0,1$, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Sammanfattning

I föreliggande text har utfallet på vissa utvalda frågor i 2012 års nationella drogvanundersökning i årskurs 9 och gymnasiets år 2 analyserats. Undersökningen genomfördes som en så kallad split-half där det gamla formulär A delades ut jämte det nya formulär B, vilket har möjliggjort för en analys av hur enkätrevideringen eventuellt har påverkat utfallet. Syftet med enkätrevideringen var att förkorta och förenkla formuläret samt att utforma kärnindikatorerna till att vara mer jämförbara och anpassade efter rådande behov. De frågor som ingår i analysen är dels fem, mellan formulären, oförändrade frågor, dels tio centrala frågor, så kallade kärnindikatorer.

Ett av syftena var att förkorta formuläret för att det skulle gå snabbare för eleverna att fylla i. Analyserna visar också att eleverna besvarade formulär B betydligt snabbare än formulär A. Både i formulär A och B sorterades ungefär lika många enkäter bort på grund av undermålig kvalitet på svaren, dock några färre i gymnasiet. Det nya formuläret tycks alltså inte ha påverkat den typen av bortfall i en mer gynnsam riktning, vilket hade varit ett rimligt antagande med ett förenklat formulär. En möjlig förklaring kan vara att en viss andel elever besvarar enkäten skämtsamt och/eller överdrivet oavsett hur formuläret är utformat.

Vad gäller de enskilda frågorna var även det interna bortfallet ungefär lika stort i båda formulären. Syftet med att minska antalet frågor i formulär B var förutom tidsaspekten även att det interna bortfallet, dvs. andelen obesvarade frågor, skulle minska. Resultatet av analysen visar därmed på att en översyn av framförallt frågeområdet *Anskaffning av alkohol* krävs, med förhoppning om ett minskat internt bortfall i 2013 års skolundersökning.

I årskurs 9 fanns tendenser till att formulär B renderade i något högre resultatnivåer både vad gäller de oförändrade frågorna samt kärnindikatorerna. För gymnasieeleverna var resultaten inte lika tydliga. Detta pekar på att eleverna i årskurs 9 påverkades mer av förändringarna i enkäten än de äldre eleverna. Att ett förenklat formulär leder till ett något förändrat svarsmönster hos främst de yngre eleverna är ett rimligt resultat.

Sett till samtliga undersökta frågor var skillnaderna mellan formulären i de flesta fall små. På de centrala frågorna kring bruk av olika substanser där signifikanta skillnader framträdde fanns också oftast rimliga förklaringar (exempelvis att man efterfrågar en större mängd sprit). Dessa skillnader måste vägas in när jämförelser görs bakåt i tiden.

Det nya formuläret kommer att användas fr.o.m. 2013-års skolundersökning. Formuläret är mindre tidskrävande och innehåller dessutom bättre utvecklade kärnindikatorer. Sammantaget får revideringen anses lyckad.

Pilotstudie av den nya enkäten

Isabella Gripe & Siri Nyström¹¹

Det är inte helt enkelt att i undersökningar ställa frågor på rätt sätt. Detta gäller inte minst pappersenkäter där det i regel saknas möjlighet till fördjupningsfrågor. Det är emellertid viktigt att få en bra uppfattning av hur frågor uppfattas och tolkas av de som svarar på enkäter, inte minst när nya enkäter ska börja användas. Under hösten 2011 genomfördes en relativt stor revidering av CANs skolenkät. Den reviderade enkäten – den nya enkäten – kommer att ersätta den gamla fullt ut fr.o.m. 2013 års undersökning.

Med anledning av den stora revideringen bedömde CAN det som viktigt att pilottesta den nya enkäten på ett urval elever runt om i Sverige. Piloten genomfördes både genom att ett antal elever i flera olika klasser i årskurs 9 fick besvara enkäten och i slutet av denna fick möjlighet att ge synpunkter och kommentarer och framförallt genom fokusgruppsintervjuer på urval av dessa elever. Detta genomfördes under perioden december 2011 till januari 2012.

Syftet med undersökningen var således att undersöka hur väl den nya enkäten fungerar och om den kan förbättras. Aktuella frågeställningar var hur eleverna uppfattar enkäten beträffande:

- Begriplighet generellt
- Begriplighet vad gäller enskilda frågor
- Vilja/förmåga att svara korrekt
- ”Pinsamma frågor” och anonymitet
- Omfattning
- Andra aspekter?

Metodbeskrivning

I metodavsnittet redogörs för urvalsförfarandet och undersökningens genomförande. Här beskrivs även hur materialet ser ut sett till kön och boendeform.

¹¹ Studien har genomförts av Pia Kvillemo på uppdrag av CAN och hela studien finns att läsa på CANs hemsida. Även Siri Nyström och Isabella Gripe på CAN har varit delaktiga.

Urval och genomförande

För att genomföra fokusgrupperna kontaktades ett antal grundskolor i Norrbottens län, Region Skåne, Stockholms län samt Örebro län, under november–december 2011. Anledningen till att endast årskurs 9 valdes ut var antagandet att om enkäten fungerar för de yngre eleverna borde den även fungera för de äldre (gymnasiets år 2). Enkäterna för de båda åldersgrupperna är nästintill identiska.

Kontakt med skolorna togs via CANs länsombud, länsamordnare eller lokala drogförebyggare. Ambitionen var att få med skolor med viss geografisk spridning samt både tätorts- och landsortsskolor. Totalt tio klasser valdes ut varav fyra i Stockholms län och två i respektive övriga områden. Fokusgrupperna hölls under december 2011 och januari 2012 genom att två personer från CAN besökte klasserna.

Vid besöken fick alla elever i klassen först fylla i den nya enkäten. I samband med detta gavs information om att enkäten var anonym samt rätten att inte delta. Vidare uppmanades eleverna att anteckna funderingar och kommentarer, positiva så väl som negativa, på baksidan av enkäten. Eleverna fick även ställa frågor till CANs medarbetare under tiden de fyllde i formuläret. Efter att enkäten fyllts i fick eleven lägga den i ett kuvert och försluta det om de så önskade.

När alla elever fyllt i enkäten genomfördes en fokusgrupp med ett urval om sju till tio elever i varje klass, där enkäten diskuterades i termer av teman kring ovan nämnda frågeställningar. Urvalet till fokusgrupperna skedde i vissa fall i förväg genom att läraren frågade om några elever var intresserade av att delta och i andra fall genom slumpförfarande direkt i samband med besöket. Elever som valdes men inte ville delta fick byta med en intresserad kamrat.

Fokusgruppen inleddes i regel med en öppen fråga kring spontana reaktioner på enkäten för att sedan fokusera mer på svårigheter av olika slag. Vissa enkätfrågor hade på förhand valts ut för diskussion, eftersom de ansågs viktiga att diskutera i fokusgruppen.

Som tack för sitt deltagande fick eleverna antingen varsin biobiljett eller ett bidrag till klasskassan, vilket de informerades om före besöket.

Analys av materialet

För att besvara uppsatta frågeställningar har innehållet i elevernas kommentarer på enkäternas baksida, liksom anteckningar från fokusgrupperna gått igenom och analyserats. Dessutom har svaren i enkäterna granskats beträffande internt svarsbortfall och motsägelsefulla eller märkliga svar. På så sätt

Tabell 35. Boendeformer bland eleverna, procent^{a)}.

Hyreslägenhet	17,8
Bostadsrätt	18,2
Radhus/kedjehus	11,6
Villa	51,2
Annat boende	5,4
<i>Ej besvarat frågan</i>	6,2

a) Tabellen summerar inte till 100 procent eftersom dubbelkryss är tillåtna i denna fråga och vissa har således uppgett mer än en boendeform.

bildar tre huvudkällor underlag för en syntes kring hur väl enkäten fungerar och vilka förbättringar som eventuellt kan göras. Observationer i klassrummen av hur eleverna interagerade med varandra och vilka frågor som ställdes till CANs personal bidrar också i viss mån till analysen och slutsatserna, liksom analyser av bakgrundsvariablerna.

Skolor och elever

Totalt tio klasser i Stockholm, Nacka, Örebro, Hallsberg, Ängelholm (en landsortsskola och en tätortsskola), Luleå respektive Piteå (landsortsskola) deltog i pilottestningen av formuläret och fokusgrupperna. Mellan 15 och 27 elever fanns i varje klass.

Totalt fyllde 229 elever i enkäten, 120 flickor och 109 pojkar. Drygt hälften av eleverna bodde i villa och knappt en femtedel i hyresrätt respektive bostadsrätt (se tabell 35). Cirka tio procent av eleverna bodde i radhus och fem procent i annan form av boende. Den dominerande sysselsättningen bland föräldrarna var arbete, studier eller tjänstledighet och drygt 70 procent av eleverna svarade att båda föräldrarna var sysselsatta på detta sätt. Endast en procent av eleverna angav att båda föräldrarna var arbetslösa, sjukskrivna, sjukpensionärer, ”annat” eller ”vet ej”, medan cirka en femtedel av eleverna svarade att dessa förhållanden gällde för en av föräldrarna.

Ingen systematisk insamling av uppgifter om elevernas kunskaper i svenska eller etniska ursprung genomfördes, men det förekom elever som hade svenska som andraspråk, vilket angavs av läraren eller av eleverna själva. Intrycket var dock att de allra flesta var födda i Sverige och hade svenska som förstaspråk.

Resultat

Nedan följer resultatet av fokusgruppsintervjuerna. Fortsättningsvis gäller att hänvisningar till frågenummer avser enkäten i bilaga 1, om inget annat anges.

Elevernas allmänna intryck

Eleverna uttryckte både positiva och negativa omdömen om enkäten, muntligt och i skrift. Totalt 147 elever, det vill säga 60 procent av de svarande, lämnade skriftliga kommentarer. Knappt hälften av dem som lämnade skriftliga kommentarer beskrev den i positiva termer. De flesta av dessa positiva kommentarer handlar om att enkäten var lätt att förstå och nedanstående citat från sex olika elever är illustrativa:

Jag hade inga problem med att svara på frågorna.

Frågorna var bra formulerade man förstod allting utan att behöva läsa om/gå tillbaka.

Det var bra, bra frågor inget svårt att fatta.

Bra frågor. Lätta att förstå. Jag kan inte komma på någon förändring just nu.

Fråga 61 och 28 var lite knasiga. Annars måste man vara riktigt trög för att inte förstå frågorna.

Det var bra. Mycket bra och lättförståeliga frågor! ☺

Liknande kommentarer uttrycktes i flera av fokusgrupperna vid en första frågerunda bland deltagarna. Ett fåtal elever menade att det till och med var roligt att besvara frågorna. Följande citat från de skriftliga kommentarerna på baksidan av enkäterna visar på detta:

Det var en bra enkät. Den var tydlig och rolig.

Det var kul och svara på dessa frågor och jag förstod alla frågor.

Ytterligare några skrev att de uppskattade de många svarsalternativen:

Frågorna var lätta att förstå, och det fanns många alternativ.

Det var bra att det var många alternativ på varje fråga.

Någon elev kopplade ihop det faktum att han/hon inte använde efterfrågade substanser med att enkäten var lätt att besvara och antecknade följande:

Enkäten var lätt för jag har aldrig rökt osv., så jag kryssa bara i nej.

Några elever hade dock ett mindre positivt intryck som handlade om svårigheter att förstå enkätfrågorna. Ett par allmänna omdömen om svårigheter att förstå frågorna uttrycks i följande skriftliga kommentarer:

Era frågor var ganska otydliga och lite svåra att förstå.

Vissa frågor var svåra att förstå. Annars var det inget speciellt.

Mer detaljerade kommentarer om svårigheter att förstå beskrivs i avsnittet om begriplighet.

Begriplighet

Som framgår ovan i avsnittet *Elevernas allmänna intryck* uttryckte många av eleverna få eller inga problem med att fylla i enkäten, medan andra hade mer kritiska synpunkter. I fokusgrupperna diskuterades frågorna ingående bland annat avseende på hur eleverna uppfattade olika uttryck och begrepp, och många konkreta förslag till förbättringar lämnades. Vissa skriftliga kommentarer var också väldigt konkreta och konstruktiva.

Ordval

Begreppet ”druckit alkohol” (se fråga 13, bilaga 1) var ett av de uttryck som tolkades på lite olika sätt av olika elever. Kommentarer kring dels vad som menas med ”alkohol”, dels vad som menas med hela uttrycket ”druckit alkohol” lämnades. Några menade att det inte räcker med att smaka för att man skulle anse att man ”druckit alkohol”:

Det krävs större mängder för att man ska tycka att det är att man har ”druckit”.

Man tänker att det handlar om när man har varit på fest.

Man har druckit när man har druckit lite mer, annars är det mer att man smakat.

Angående vad just ”alkohol” betyder så fanns en del olika uppfattningar beträffande vilka drycker som avsågs. När frågan ställdes om huruvida eleverna läst undertexten, som antyder vad som efterfrågas, visade det sig att många missat eller hoppat över den. Intrycket är ändå att de flesta gjort en riktig bedömning, dvs. associerat till öl, vin, sprit och cider. Det framkom dock i studien att någon hade svårt att förstå vad folköl var och en annan menade att alkohol inte var något vanligt begrepp.

Flera elever hade synpunkter på de tidsangivelser som angetts *vid frågorna 5, 8, 12, 13, 31 och 33*. Följande citat från fokusgrupperna illustrerar detta:

”En månad” bättre uttryck än ”30 dagar”.

”30 dagar” låter mindre än ”en månad”.

”Ett år” bättre uttryck än ”12 månader”.

Saknar ett mellanalternativ – ”Under det senaste halvåret”.

Det föreföll dock inte som om eleverna, på grund av svårigheter med vissa uttryck, hade några större problem med att fylla i sitt svar. Analysen av hur eleverna fyllt i enkäten visade att fråga 13 som rör om och när man druckit alkohol hade ett internt bortfall på två procent, motsvarande fråga om rökning hade ett internt bortfall på en procent, vilket måste betecknas som lågt och ger en grov fingervisning om hur en fråga fungerar.

Andra ord och uttryck kommenterades också beträffande olika tolkningsalternativ. Exempelvis menade flera elever i en norrländsk klass att ordet sniffa kanske borde kompletteras med "boffa" och att "gräl" (se fråga 30, bilaga 1) låter lite gammalmodigt och kanske skulle bytas mot "tjafs" för att bättre fånga det som efterfrågas. Flera elever hade också svårt för ordet "ursprungligen" i fråga 14, eftersom de inte visste hur långt tillbaka i "leveranskedjan" de skulle tänka. Svårigheterna som uttrycks stöds av det faktum att 23 elever, det vill säga 10 procent, inte besvarat frågan.

Några elever undrade hur mycket snus det fanns i en dosa, med avseende på fråga 44. En elev sa:

Man vet inte vad dosa är. Är det mycket eller lite. Hur många prillor är det i en dosa?

Skillnaden mellan hyreslägenhet och bostadsrättslägenhet var inte heller helt enkel att förstå för vissa (se fråga 3, bilaga 1). Detta framgick när eleverna i samband med ifyllandet av enkäten ställde frågor om just detta. Problemet har även uttryckts i en skriftlig kommentar:

På fråga 3 så tycker jag att bostadsrättslägenhet var lite svårt att förstå, förklara!

Svårigheterna med att beskriva hur man bor syns dock inte i bortfallsanalysen, en procent har inte besvarat frågan.

Ordet designerdroger i fråga 35 upplevdes också av en del elever som svårt att förstå. En fokusgruppsdeltagare menade dock att om man provat så vet man vad begreppet betyder:

... de som har testat vet nog vad det är.

Synonymen nätdroger, som anges i parentes i frågan, verkade eleverna vara något mer bekanta med än uttrycket designdroger. Endast en procent har avstått från att svara på frågan, vilket antyder att problem med uttrycken ändå inte var särskilt stora.

Enkät- och frågestruktur

Flera elever hade synpunkter på enkätens struktur. En aspekt som kommenterades av flera var det faktum att eleverna var tvungna att svara på följdfrågor angående alkohol, trots att de inledningsvis svarade att de inte dricker. Enkäten är, när det gäller övriga substanser, konstruerad på så sätt att elever som svarar att de inte använt en viss substans blir hänvisade till nästa enkätavsnitt och således inte behöver besvara de följdfrågor som rör den aktuella substansen, se bilaga 1. Detta gäller dock inte alkohol, eftersom följdfrågorna där är många och frestelsen att kryssa nej för att slippa ta sig igenom alla frågorna bedöms som alltför stor. Flera elever ansåg att det var onödigt att fylla i följd-

frågorna om man redan svarat att man inte dricker alkohol, vilket framkom i de skriftliga kommentarerna (se nedan). Detta missnöje syns dock inte i bortfallsanalysen, de som inte dricker alkohol har inte i någon högre utsträckning hoppat över följdfrågorna.

Om man har svarat på en fråga att man inte dricker alkohol, varför ska man då svara på 5 frågor om det när man svarar på alla att man inte dricker alkohol? På ett annat ställe kunde man bara hoppa vidare om man svarade nej.

Om man svarar nej så behöver man ju inte svara på de andra frågorna som berör alkohol. Annars var allt förståeligt. (Kommentar fr 13: → hoppa till fråga...31)

Fattas en del "hoppa till..." så man var tvungen att svara på en del onödiga frågor.

Jag tycker inte den var så bra för dom som inte dricker eller något för att det handlade bara om det. Lite jobbigt!

Många elever upplevde också att det var mycket upprepningar i formuläret, eller frågor som liknade varandra, vilket framgår av flera skriftliga kommentarer:

Jag tycker att frågorna var väldigt upprepande när det gäller frågorna om alkohol. Det borde ändras.

Det var bra frågor men de flesta var likadana.

Det var ganska många frågor som handlade om samma saker.

Några skrev vidare att vissa frågekonstruktioner var onödigt komplicerade eller att svarsalternativen borde omformuleras:

Fråga 26 är så lång att man tappar bort sig, kanske skulle man kunna göra två frågor av den.

Jag tycker att det blev väldigt rörigt med alla "1-2 gånger i månaden, 1 gång på 12 månader" osv. Man kanske skulle kunna få fylla i själv?

...kunde kanske vara lite mer skalor, typ 1-10.

Fler förslag till ändringar av svarsalternativ i olika frågor beskrivs i avsnittet *Vilja och förmåga att svara korrekt*. När det gäller fråga 26 som kommenterats ovan så var det åtta procent, som inte besvarade frågan korrekt vilket innebär att de antingen avstod från att svara eller dubbelkryssade.

Flera elever hade problem med fråga 33 som handlar om receptbelagda mediciner. En av fokusgruppsdeltagarna hade problem med hur man skulle kryssa:

Svår att förstå. Gäller det om man fått medicin på sjukhus? Ska man kryssa både med recept och utan recept om man inte tagit något?

Många elever ansåg att fråga 28, som handlar om hur man får tag på olika alkoholdrycker, hade en problematisk konstruktion, vilket följande citat från fokusgrupperna visar:

Fråga 28 svår att förstå. Hur ska man kryssa i?

Fråga 28. Svår att fylla i. Smugglad – gäller det om man dricker utomlands?

De skriftliga kommentarerna visar också att eleverna hade svårigheter med fråga 28:

Fråga 28 var lite svår att förstå, förklara varför man inte kan kryssa i vissa alternativ.

Fråga 28: Hade varit mer tydligt om man hade kunnat välja "dricker inte alls".

Fråga 28 var väldigt förvirrande.

Problemet med att besvara fråga 28 understryks av ett relativt högt svarsbortfall på mellan 12–24 procent. I viss mån speglar detta resultat vad ungdomarna dricker, vilket illustreras av att bortfallet var högst på frågan om smuggelsprit.

Bortfallsanalysen visar att även fråga 27, som är en så kallad matrisfråga, i någon mån varit svår att fylla i. En relativt sett stor andel elever, mellan sju och 14 procent, har avstått från att svara på de olika delfrågorna. Denna svårighet var inget som varken framkom i de skriftliga kommentarerna på enkätens baksidor eller i fokusgrupperna.

Även narkotika- och spelsektionerna i enkäten har generellt sett stora svarsbortfall på följdfrågorna. Den andra kolumnen i fråga 40 (se bilaga 1), som rör användande av annan narkotika än hasch/marijuana, har ett svarsbortfall på cirka 45 procent bland de elever som i tidigare fråga angett att de använt narkotika. Detta kan bero på att de flesta inte använt denna typ av narkotika, men frågan är varför eleverna då inte kryssat i "Ingen gång" som är en möjlighet. Det interna svarsbortfallet på följdfrågor i spelsektionen uppgår till 37–60 procent. I de skriftliga kommentarerna och i fokusgrupperna saknas nästan helt synpunkter kring att det skulle varit svårt att besvara dessa delar i enkäten. Delvis kan detta bero på att fokusgruppernas mer specifika frågeområden inte fokuserade särskilt på narkotika- och spelfrågor och alltså skulle behövt tas upp spontant av eleverna. Att detta inte gjordes kan möjligen bero på att eleverna på grund av bristande erfarenhet inte var intresserad av att diskutera dessa frågor.

Vilja och förmåga att svara korrekt

I mån av tid fördes resonemang i fokusgrupperna kring hur ärliga eleverna trodde att deras kamrater och de själva var vid besvarande av enkätfrågor om

drogvanor. Intrycket var att de flesta trodde att man nog svarade ganska uppriktigt. Någon menade dock att det kanske berodde på ”vilket gäng” man tillhörde angående om man tenderar att överdriva eller underdriva i sina svar.

Även om ambitionen att svara uppriktigt finns, kan det vara svårt att svara korrekt. Problem som togs upp var att det kan vara svårt att minnas exempelvis hur mycket man drack senaste gången och svårt att hålla reda på mängderna av olika drycker, eller att man upplevde att svarsalternativen i formuläret inte stämmer med den egna situationen. Exempel på det förra illustreras av följande kommentarer från fokusgrupperna om fråga 25 och de andra mängdfrågorna:

Svårt att veta, när man väl är full och det kan var olika olika gånger. Lättare med burkar och flaskor.

Man kanske inte riktigt vet hur mycket man har druckit.

Att just mängden alkohol som konsumerats kan vara svår att hålla reda på understryks av ett något större svarsbortfall på dessa frågor (fråga 17, 19, 21, 23 och 25) jämfört med frågorna om hur ofta man dricker (fråga 16, 18, 20, 22 och 24). Bortfallet tillsammans med dubbelkryss låg på ungefär 5–6 procent på mängdfrågorna, vilket tyder på att eleverna, trots visst missnöje med frågorna, har gjort sitt bästa för att besvara dem.

Som citatet ovan antyder verkar det var svårast att uppskatta mängder i form av centiliter, detta syntes extra tydligt i analysen av det interna bortfallet. På fråga 25 hade 11 procent hoppat över frågan eller inte besvarat den på ett korrekt sätt (dubbelkryssat).

Exempel på upplevelser av att svarsalternativen inte riktigt passar in på det man vill få fram och att man ibland saknar passande alternativ utgörs av följande citat från fyra fokusgruppsdeltagare:

På fråga 30 saknades alternativet att man aldrig druckit och därför alltså inte råkat ut för det som beskrivs. Om man sätter kryss på aldrig så har man ändå inte fått säga att man inte druckit och att det är därför man inte råkat ut för det som beskrivs.

På vattenpipan, borde finnas ett alternativ att man bara testat en gång.

Vill ha ”vet ej”.

Fråga 30, som kommenterats ovan, hade ett internt svarsbortfall på cirka 15 procent. Vid bortfiltrering av elever som tidigare svarat att de inte dricker alkohol sjunker bortfallet till 10–12 procent. Avsaknaden av en möjlighet att hoppa över frågan om man aldrig druckit alkohol tycks alltså inte vara hela förklaringen till att frågan upplevdes som besvärlig att fylla i. Ett rimligt antagande är att även själva uppställningen gör att man inte orkar fylla i hela frågan, som dessutom är enkätens mest omfattande fråga (fr 30, bilaga 1).

Även flera skriftliga kommentarer antyder att svarsalternativen i flera av frågorna upplevs som otillfredsställande:

I fråga 11 tycker jag att det borde stå "ingen" istället för "nej" för annars blir det som att man kryssar "nej röker" när det är "ingen röker" som man menar.

I fråga 30 borde det finnas "dricker inte alkohol" som alternativ.

Fråga 14: "Fixat själv eller fått", skulle varit ett alternativ.

...fr39: Önskar en nej-ruta

På fråga 28 har man kanske druckit något annat än det som är alternativet?

En del frågor saknar "vet ej" alternativ, vilket försvårade ifyllandet för somliga elever. Nedanstående skriftliga kommentarer illustrerar detta:

Det kunde ha varit ett svar med "jag vet inte" på fråga 45!

Fråga 25 var lite svår för man har inte koll på sånt.

Några elever menade att de hade önskat att själva få skriva hur saker förhåller sig i stället för att sätta kryss i rutor. Andra tyckte dock att det var skönt att slippa skriva själva.

Ytterligare en faktor som kan tänkas inverka på ambitionen att svara korrekt på hela formuläret är omfattningen av frågor och längden på dem, vilket framgår av följande skriftliga kommentar angående fråga 26:

Lång. Världens längsta mening. Efter 26 frågor så orkar man inte med den här.

Pinsamma frågor och anonymitet

Som berörts ovan diskuterades i flera fokusgrupper hur ärliga eleverna trodde att deras kamrater och de själva var vid besvarandet av enkätfrågor om drogvänor. Intrycket var att de flesta svarar uppriktigt. I någon klass ställdes även en direkt fråga kring om eleverna litade på att de fick vara anonyma, vilket de gjorde. Ingen i gruppen gav uttryck för någon annan uppfattning. I samtal i samband med ifyllandet av enkäten och i fokusgrupperna uttryckte eleverna olika uppfattningar och varierande erfarenheter av alkohol och andra droger, till synes utan att bli retade eller ifrågasatta av de övriga i gruppen. Ingen elev som kom till klassrummet avböjde att delta i undersökningen och i samband med ifyllandet av enkäten satt eleverna gärna tätt ihop och konsulterade varandra för att förstå frågorna. Några elever tog dock upp att en del frågor kändes olustiga att svara på. Nedan ges ett par exempel:

Fråga 56 om vänners drogvänor känns olustigt att svara på.

Ja, lite pinsamma frågor. "Överdriver – när man är full alltså".

Fråga 11 i enkäten handlar om rök- och snusvanor i familjen. Denna fråga har 20 procents svarsbortfall, vilket är relativt högt jämfört med övriga frågor. Huruvida det beror på att eleverna inte vill hänga ut sina anhöriga, i linje med den första kommentaren ovan, eller om de inte känner till familjemedlemmarnas tobaksvanor eller om frågekonstruktionen är för svår, går dock inte att säga.

Omfattning

Angående enkätens omfattning var kommentarerna ganska sparsmakade. En kommentar om omfattningen har tagits upp ovan under rubriken *Vilja och förmåga att svara korrekt*. Annars fanns enstaka kommentarer kring både att enkäten var för lång och att den inte var lång alls. Det faktum att omfattningen inte kommenterades särskilt flitigt kan delvis bero på att en diskussion kring temat skedde i slutet av den avsatta tiden i fokusgrupperna och att eleverna då kanske var inställda på att inte dra ut på tiden. Många tryckte dock på att det kändes som om frågorna upprepades och ville ha möjlighet att hoppa förbi "irrelevanta" frågor, vilket även berörts under *Enkät och frågestruktur*. Två elever sa följande:

Jobbigt för den som aldrig druckit, filterfråga vore bra.

Tjätigt, kanske hoppa om man ej druckit.

När det gäller omfattningen på enkäten visar analysen att det var omfattningen och layouten på enskilda frågor som utgjorde ett problem för vissa snarare än att själva enkäten i sig var för lång.

Andra aspekter

Det mesta av det som togs upp i fokusgrupper och i skriftliga kommentarer har behandlats i tidigare avsnitt. Ytterligare ett par ämnen som berördes och som kan vara intressanta att lyfta fram handlar om frågor som uppfattades som onödiga, respektive upplevelser av att det finns underliggande värderingar kopplade till vissa frågor. Ett fåtal elever tog upp några enskilda frågor som de tyckte var onödiga:

Onödigt att berätta om man är man eller kvinna.

Hur bor du är en onödig fråga.

Fråga 3 och 4 kändes onödiga.

En del elever tycktes, som nämnts, ana underliggande normer och antaganden hos frågeställaren. Ett par elever ansåg att man efter fråga 60, som handlar om hur mycket pengar man har i månaden till fritid och nöjen, borde ha en följdfråga om vad man gör med pengarna. Någon elev uttryckte vidare irritation över att enkäten var indelad efter substanser och menade att det antyder att narkotika är farligare än t.ex. alkohol. Ett exempel på en kommentar

som kan tolkas som att eleven uppfattar att frågan om boendesituationen kan komma att analyseras "fördomsfullt" utgörs av följande citat:

Varför ställs frågan om hur man bor? Spelar det någon roll?

Slutsatser och ändringar

Många elever uttryckte att det gick bra att förstå frågorna i enkäten. Dock har en del svårigheter med att begripa innehållet i vissa av frågorna lyfts fram av eleverna i både tal och skrift, samt framkommit vid granskningen av enkätsvaren.

I vissa fall har detta lett till enkla och självklara lösningar som att förstora förklaringsexterna samt att utforma layouten av enkäten på ett sätt som gör den mer tilltalande och underlättar ifyllandet. Detta har särskilt varit lösningen vad gäller de så kallade matrisfrågorna, dessa innefattar flera delfrågor med flera möjliga svarsalternativ men även andra frågor har förändrats rent layoutmässigt. Andra åtgärder har bland annat varit att lägga in ett "vet ej"-alternativ i en fråga. Det är emellertid en balansgång att både ge eleven utrymme att uttrycka sin ovisshet och samtidigt undvika ett slentrianmässigt användande av uttrycket som en utväg för att slippa tänka efter.

Viljan att svara uppriktigt verkar vara utbredd och eventuell rädsla för att förlora sin anonymitet inte särskilt framträdande bland eleverna. Eleverna föreföll trygga i sina olika ståndpunkter när de i fokusgruppen kom in på sina egna erfarenheter eller brist på erfarenheter av olika substanser.

Det fanns olika uppfattningar om enkätens längd bland eleverna. Den mest framträdande synpunkten var att frågorna upplevdes som upprepande, särskilt i alkoholdelen. De flesta har dock tagit sig igenom de olika sektionerna och det är främst följdfrågorna för narkotika- och spelområdena som hoppats över av ett större antal elever. Elever som inte dricker alkohol ansåg att de borde få hoppa över följdfrågorna om alkohol. Mot detta talar dock frestelsen att fylla i att man inte dricker för att slippa fylla i en stor del av formuläret. En annan fördel med att ha kvar "tvånget" att gå igenom alkoholfrågorna trots att man inte dricker, är det faktum att med ännu fler hoppfrågor skulle vissa elever bli färdiga på en bråkdel av den tid som det kan ta för en person med mer erfarenhet, vilket i sig kan vara ett problem för anonymiteten.

Vissa frågor genererade ett större svarsbortfall än andra, framförallt följdfrågorna till narkotika och spel. Detta kan bero på bristande intresse/erfarenhet bland eleverna men en översyn av frågekonstruktioner och uttryck har ändå gjorts för att minimera risken för missförstånd.

I fokusintervjuerna lyftes särskilt vissa frågor upp. Bland dessa var substansfrågorna som genomgående i enkäten har samma utformning: om man någon

gång använt den aktuella substansen och svarsalternativen är: *Nej/Ja, under de senaste 30 dagarna/Ja, under de senaste 12 månaderna/Ja, för mer än 12 månader sedan*. Eftersom dessa frågor är tänkta att fånga upp de viktigaste huvudområdena för denna undersökning var det extra viktigt att testa hur dessa fungerade i praktiken. I fokusgrupperna lyftes en del missnöje över de valda tidsperioderna där vissa förespråkade senaste månaden/senaste året. Resultatet visar dock på ett lågt svarsbortfall samt att eleverna förstod frågorna. De bedöms därför fungera på ett önskvärt sätt.

Den fråga som rör intensivkonsumtion (fråga 26 i bilaga 1) är lång och var en av de frågor som fick mest kritik av eleverna. Begreppet intensivkonsumtion är emellertid komplext och kräver en ordentlig definition. En mindre förändring (förenkling) av frågan har gjorts, dock inga större förändringar då frågan anses viktig att ha med i detta utförande.

En av de största matrisfrågorna som även renderade ett relativt stort bortfall var fråga 30 om upplevda problem i samband med att man druckit alkohol (se bilaga 1). Frågeställningen i sig var dessutom problematisk eftersom elever som inte dricker alkohol tvingades svara nej på samtliga frågor i matrisen om problem uppstått i samband med att de druckit alkohol. Denna matrisfråga har därför kompletterats med ett hoppalternativ för dem som inte druckit alkohol de senaste 12 månaderna (se bilaga 3, fråga 31).

Det övergripande intrycket är att enkäten har fungerat relativt väl. En svaghet i fokusgrupperna är ett troligt underskott av elever som inte har svenska som förstaspråk. Att döma av bakgrundsvariablerna är det också få elever som lever med arbetslösa föräldrar och de flesta bor i villa, vilket tyder på relativt gynnsamma levnadsförhållanden bland de elever som ingår i undersökningen. En underrepresentation av barn i mer utsatta miljöer kan eventuellt ge en alltför positiv bild av hur väl enkäten fungerar.

Hela pilotundersökningen, inklusive fokusgrupperna, har som ovan anförts lett till en del förändringar av enkäten både vad gäller layout men även förtydligande i vissa frågor samt förändringar i frågekonstruktion. Pilotenkäten samt den slutgiltiga enkäten ligger som bilagor.

Metodbeskrivning av CANs skolundersökning

Isabella Gripe

Urval

Steg 1

Urvalet till CANs nationella drogvaneundersökning görs i två steg. I det första dras ett slumpmässigt urval om 300 skolor i respektive årskurs. Urvalet av skolor görs av Statistiska centralbyrån (SCB). Med urvalet levereras den information som finns tillgänglig om skolorna, t.ex. kontaktuppgifter, läns- och kommunbeteckning och skoltyp. Vilken information som finns tillgänglig om skolorna kan variera över tid, men ett minimum är att urvalet levereras med kontaktuppgifter och uppgifter om skoltyp (friskola eller kommunal skola).

Urvalet dras med ett s.k. Pareto π ps-urval. Urvalsdesignen innebär att ett objekts sannolikhet att komma med i urvalet är proportionell mot ett förutbestämt storleksmått. Som storleksmått används i det här fallet antal elever i respektive årskurs.

Urvalsramen består av de skolor som har elever i berörda årskurser den 15 oktober året innan undersökningen genomförs. Anledningen till detta är att det är det datum då skolorna ska finnas registrerade hos SCB.

Sedan 2001 är urvalet stratifierat i sex områden. Fördelningen och utformningen av de sex stratumen framgår av tabell 36 nedan. I 2012 års undersökning gjordes ett dubbelt så stort urval av skolor eftersom ett nytt formulär testades. Från och med 2013 är urvalen jämnstora i respektive strata och 50 skolor dras i vart och ett av de sex stratumen, det totala urvalet är därmed fortfarande 300 skolor i respektive årskurs.

Skolor som inte ska ingå i urvalet

Skolor som *endast* har elever som *inte kan fylla i enkäten utan hjälp*, t.ex. pga. av funktionsnedsättning eller för att de inte förstår svenska ska inte ingå i urvalet. Detta för att deras anonymitet inte kan garanteras om de får hjälp med enkätifyllandet.

Tabell 36. Antal skolor i respektive stratum^{a)}.

Stratum	Län	2012	2001–2011
1	Stockholm	120	60
2	Västra Götaland	100	50
3	Skåne	90	45
4	Jönköping, Kronoberg, Kalmar, Gotland, Blekinge, Halland	100	50
5	Uppsala, Södermanland, Östergötland, Värmland, Örebro, Västmanland, Dalarna, Gävleborg	100	50
6	Västernorrland, Jämtland, Västerbotten, Norrbotten	90 ^{b)}	45

a) Fr.o.m. 2013 är alla sex strata jämstora, dvs. 50 skolor per strata.

a) I gymnasiets år 2 ingick 83 skolor i urvalet i stratum 6.

Steg 2

I det andra steget görs ett slumpmässigt urval av en klass i varje utvald skola. Detta urval görs efter samma princip som urvalet av skolor. I det andra steget utgör antalet elever i den berörda årskursen i varje skola storleksmålet. I varje skola slumpas en elev mellan ett och totala antalet elever fram. Den klass som den slumpade eleven går i väljs sedan ut att delta i undersökningen.

Klasser som inte ska ingå i urvalet

Principen för vilka klasser som inte ska ingå i urvalet är den samma som för skolor: Hela klasser där eleverna inte själva kan fylla i enkäten ska inte ingå i urvalet. Om det upptäcks att en klass som inte ska ingå i urvalet av misstag dragits, väljs en annan klass.

Genomförande

Datainsamlingsperiod

Undersökningen genomförs mellan skolornas sport- och påsklov. Vilka veckor det handlar om varierar därmed från år till år. Skolorna får en ordinarie svarsvecka följt av två ”reservveckor”, i praktiken innebär det att skolorna har tre veckor på sig att besvara enkäten. Om datainsamlingsperioden skulle infalla så att den innefattar den 1 april, uppmanas skolorna att, om möjligt, inte genomföra enkäten just den dagen. Anledningen är att framförallt eleverna i årskurs 9 gärna tar tillfället i akt att göra enkätifyllandet till ett aprilskämt.

Datainsamling

Det första steget i datainsamlingsprocessen är att ta kontakt med de utvalda skolorna. Detta görs dels för att informera om undersökningen men också för att samla in uppgifter om klassbeteckningar och antal elever i varje klass. Denna information behövs för att kunna genomföra steg två i urvalsprocessen och för att rätt antal enkäter ska kunna skickas till den utvalda klassen. Den första kontakten med skolorna tas genom att ett brev skickas till skolans rektor. Brevet innehåller kort information om undersökningen och när den kommer att genomföras samt en uppmaning om att skicka in klassbeteckningar och antal elever i klasserna. De skolor som inte självmant kommer in med de efterfrågade uppgifterna rings upp och informationen samlas in över telefon.

Det är i detta skede skolor som inte skulle ha ingått i urvalet upptäcks (för definition av vilka skolor som ej ska ingå i urvalet se avsnittet ovan). Utöver skolor som inte skulle ha ingått i urvalet brukar det också alltid dyka upp någon skola som lagts ned, brunnit ned eller inte hunnit starta. Dessa stryks och ersätts inte med någon ny skola. Om en utvald skola bytt namn eller slagits ihop med en annan skola väljs den nya skolan.

Utskicket

När uppgifterna om klassbeteckningar och elevantal är insamlade och vilken klass som ska delta valts ut, skickas enkäterna till skolorna. Enkäterna packas på CAN av skolungdomar och adresseras till rektor, enkäterna skickas så att de finns på plats veckan innan de ska besvaras. Med i försändelsen finns:

- Enkäter till samtliga elever plus en extra
- Svarskuvert till samtliga elever plus ett extra
- Klassrapport (kort enkät till läraren)
- Missiv
- A4 där det står vilken klass som ska besvara enkäten
- Föradresserat och förfrankerat svarskuvert

Hur ska enkäten besvaras

Själva enkätifyllandet görs på skolorna, utan närvaro från CAN, därför är det viktigt med enkla och tydliga instruktioner för att i möjligaste mån försäkra sig om att enkätsituationen ser likadan ut runt om i landet. Någon hundra procentig garanti finns dock inte. Kortfattat går informationen i missivbrevet ut på att enkäten ska besvaras i klassrummet, under skrivningsliknande förhållanden, eleverna ska vara anonyma och ska därför få varsitt svarskuvert som de själva förseglar när de är klara, eleverna ska också informeras om att det

är frivilligt att delta. Missivbrevet innehåller också information om när enkäten ska besvaras, att klassen inte kan bytas ut, information om hur läraren fyller i klassrapporten och instruktioner om hur enkäterna skickas tillbaka till CAN.

Datahantering

Inskanning och verifiering

När enkäterna kommer tillbaka till CAN noteras vilket datum de inkommit. När datainsamlingsperioden är avslutad packas enkäterna upp av skolungdomar. I samband med upppackningen granskas enkäterna och uppenbart oseriösa enkäter sorteras bort. De enkäter som inte ligger i enskilda svarskuvert ingår inte i databehandlingen utan sorteras bort i detta skede (se även avsnittet *Externt bortfall*). När enkäterna packats upp skannas samtliga enkäter in och verifieras. För verifieringen gäller följande:

I de fall eleven svarat motsägelsefullt på en fråga t.ex. angett både ja- och nej-alternativ raderas svaren dvs. hela frågan (internt bortfall). I vissa fall innehåller en enkät så många kryss av denna typ att verifieraren istället för att ta bort alla kryss ska ta bort hela enkäten. Verifieraren kan även upptäcka att svarskryssen utgör ett mönster eller att kryssen egentligen är klotter och inga egentliga kryss, även dessa enkäter ska tas bort.

Längst bak i formuläret har eleverna möjlighet att lämna egna kommentarer. Dessa renskriver alltid verifieraren. I de fall eleven har uppgett att den har fyllt i enkäten oseriöst plockas den bort.

Datatvätt

När enkäterna är inskannade och verifierade tvättas materialet med hjälp av fyra filter (i gamla enkäten fem filter). Syftet är att upptäcka individer som svarat uppenbart oseriöst eller överdrivet. För att sorteras bort ska man uppfylla minst ett av de fyra filtren. Det är viktigt att materialet filtreras innan hanteringen av internt bortfall eller andra bearbetningar görs. I 2012 års undersökning (Formulär A+B) sorterades 2,6 procent bort av de inkomna enkäterna i årskurs 9. Motsvarande för gymnasiet var 2,0 procent.

Filter 1: Syftet med det första filtret är att fånga in dem som hoppat över stora delar av formuläret. Detta villkor anses uppfyllt om man inte har svarat på minst fem av nio centrala frågor om huruvida man druckit alkohol, intensivkonsumerat, sniffat, använt anabola steroider, använt sömnmedel/lugnande läkemedel, använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte, använt narkotika, rökt eller snusat (fråga 5, 8, 13, 26, 32, 33, 34, 35, 39 i bilaga 3).

Filter 2: Det andra filtret syftar till att fånga in dem som uppenbart överdriver sina svar eller fyller i enkäten skämtsamt. Tidigare manuella granskningar har visat att detta ofta visar sig i frågan om vilka narkotiska preparat som använts. Därför sorteras de som svarat ”Ja” på alla narkotiska preparat förutom alternativen ”Vet ej” och ”Annan typ” bort (fråga 40, bilaga 3).

Filter 3: Det tredje filtret fångar in dem som slentrianmässigt angett det högsta svarsalternativet på flera frågor, något som brukar visa sig i större frågematriser. I det tredje filtret sorteras de som svarat ”Två gånger eller mer” på minst 16 av 18 frågor i frågebatteriet om man råkat ut för olika typer av problem i samband med att man druckit alkohol (fråga 31, bilaga 3).

Filter 4: Syftet med det fjärde filtret är att fånga in dem som angett en uppenbart överdriven alkoholkonsumtion. Gränsen för vad som anses uppenbart överdrivet har satts till 100 liter ren alkohol/år. Detta motsvarar knappt fem liter starksprit i veckan eller 39 liter starköl i veckan. Avsikten har varit att sätta en hög gräns för att inte utesluta dem som faktiskt har en hög konsumtion utifrån normativa föreställningar om vad en person i den här åldersgruppen kan dricka. I avsnittet *Variabelkonstruktion* nedan beskrivs hur den årliga konsumtionen beräknats.

Fram till 2012 användes ett femte filter där de som svarat ”varje dag” på minst tre av fem frekvensfrågor för alkohol sorterades bort (fråga 5, 7, 9, 11 och 13 i bilaga 2). Detta filter är inte aktuellt i och med övergången till det nya formuläret.

Vikt

Nästa steg i datahanteringsprocessen är att materialet viktas för att kompensera för bortfall. För att göra detta tas en stratumspecifik vikt fram för pojkar och flickor var för sig. Vikten används i alla analyser av materialet.

Variabelkonstruktion

När materialet skannats, verifierats, filterats och viktats skapas de variabler som används för att analysera data och redovisa omfattning och utveckling på olika områden. Detta gäller inte minst de kärnindikatorer som CAN skall redovisa på uppdrag av regeringen och som föreslogs 2012 i en rapport framtagen av en projektgrupp inom Socialdepartementet (Socialdepartementet, 2013). Syftet med indikatorerna är att kunna följa den samlade ANDT-strategin (*alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi*) som antogs av regeringen i december 2010 (prop. 2010/11:47) och av riksdagen i slutet av mars 2011.

I enkäten finns ett antal preparatfrågor med samma konstruktion (se nedan).

13 Har du någon gång druckit alkohol?

Räkna inte med lättöl eller svag cider (under 2,8%). Markera med ett eller flera kryss.

- A Nej
- B Ja, under de senaste 30 dagarna
- C Ja, under de senaste 12 månaderna
- D Ja, för mer än 12 månader sedan

Den här typen av frågor kodas och döps på ett enhetligt sätt enligt följande (med ovanstående alkoholfråga som exempel):

Livstidsprevalens: De som svarat B-D kodas som 1 och de som svarat A kodas som 0.

12-månadersprevalens: De som svarat B-C kodas som 1 och de som svarat A eller D kodas som 0.

30-dagarsprevalens: De som svarat B kodas som 1 och de som svarat A eller C-D kodas som 0.

På detta sätt skapas tre dikotoma variabler som används för att ta fram andelen som använt ett visst preparat någonsin, senaste 12 månaderna eller de senaste 30 dagarna.

En annan central variabel är den årliga genomsnittliga alkoholkonsumtionen. För att skapa denna variabel har ett mått på årskonsumtionen beräknats. Detta mått har konstruerats utifrån respektive elevs uppgifter om den ungefärliga kvantiteten per dryckestillfälle för varje enskild alkoholdryck (folköl, starköl, alkoholisk, starkcider, vin och sprit). Dessa kvantiteter har multiplicerats med respektive dryckesfrekvens och sedan räknats om till ren alkohol (alkohol 100 %) utifrån den genomsnittliga volymprocent som är aktuell respektive år och sedan summerats till ett mått på individens totala alkoholkonsumtion uttryckt i liter ren alkohol per år. Elever med en konsumtion på mellan 50 och 100 liter har trunkerats ner till 50 liter.

De som inte har svarat på någon av frågorna som ligger till grund för beräkningen av den genomsnittliga alkoholkonsumtionen kodas som 0. Analys av materialet har visat att de allra flesta som hoppat över de enskilda dryckesfrågorna är personer som tidigare svarat att de inte dricker alkohol. Därför har bedömningen gjorts att det är lämpligast att koda dessa på samma sätt som övriga icke-konsumenter.

För att få en uppfattning om storleken av konsumtionen kan nämnas att 1,5 liter ren alkohol per år ungefär motsvarar fem burkar starköl eller 30 cl sprit

per månad. 5 liter ren alkohol per år motsvarar en konsumtion av ca 16 burkar starköl eller ca en liter sprit per månad.

Internt bortfall

Om en respondent inte besvarat en envals- eller flervalsfråga kodas detta som "Ej svar". Även de som uppgett motsägelsefulla svar (t.ex. svaret både ja och nej på en fråga) kodas som "Ej svar". I enkäten förekommer ett antal följdfrågor som endast ska besvaras av dem som svarat "Ja" på en tidigare fråga. Som exempel kan frågorna om rökning nämnas (fråga 5 och 6 i enkäten, bilaga 3). Har individen på den inledande frågan "Har du rökt cigaretter någon gång?" svarat "Nej" och sedan fyllt i ett svar på följdfrågan "Röker du fortfarande" kodas dessa som "Ska ej besvara frågan". De som däremot svarat att de har rökt någon gång på den inledande frågan men sedan hoppat över följdfrågan kodas som "Ej svar" på följdfrågan. I analyserna redovisas "Ej svar" alltid i nämnaren, så vida det inte rör sig om stora avvikelser. I förekommande fall redovisas och analyseras det interna bortfallet separat på ett sätt som är lämpligt för den aktuella variabeln.

Externt bortfall

I den här typen av undersökningar finns två typer av externt bortfall. Den ena typen, klassbortfallet, består av eleverna i de skolklasser som av olika anledningar inte deltog i undersökningen. Den andra typen, elevbortfallet, består av de elever som av olika orsaker inte var närvarande vid undersökningstillfället.

Klassbortfallet beror oftast på att klassen inte kunnat genomföra enkäten under den anvisade tidsperioden på grund av praktik eller liknande. I vissa fall kan formulären ha kommit bort eller så har skolan glömt eller inte velat medverka. Även klasser som skickat tillbaka enkäterna men där eleverna inte fått några svarskuvert ingår i klassbortfallet. Bortfallet av hela klasser har ökat något sedan början av 1990-talet, vilket har lett till att antalet elever i undersökningen minskat. Detta problem beror troligtvis på att skolor belastas med allt fler undersökningar, vilket naturligtvis påverkar både viljan och möjligheten att delta. Klassbortfallet är oftast större i gymnasiets år 2 jämfört med årskurs 9. Bortfallet på klassnivå i gymnasiets år 2 har sannolikt större betydelse för resultaten än vad klassbortfallet har för resultaten i årskurs 9. Detta eftersom sammansättningen av elever i gymnasieklasserna i högre grad sker utifrån elevernas intressen och egenskaper. I grundskolan kan elevsammansättningen antas vara mer slumpmässig.

När det gäller individbortfallet brukar sjukdom vara den vanligaste orsaken både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Nivån på det individuella bortfallet brukar, till skillnad från klassbortfallet, vara ganska oförändrat från år till år.

Antal bearbetade enkäter och bortfallets storlek från 1971 framgår av tabell 37 nedan.

Klustereffekt

Eftersom urvalet består av klasser och inte obundet slumpade individer innebär det att det kan finnas så kallade klustringseffekter, vilket innebär att elever som går i samma klass kan ha viss påvekan på varandra och uppvisa samma typ av beteende inom klassen. För att kunna ta hänsyn till klustringseffekten i analyserna måste det finnas en variabel för att kunna identifiera vilka individer som går i samma klass.

Tabell 37. Antalet bearbetade formulär och bortfallet i procent ^{a)}. 1971–2012.

	Årskurs 9			Gymnasiet, år 2		
	Bearbetade formulär		Bortfall	Bearbetade formulär		Bortfall
	Pojkar	Flickor	%	Pojkar	Flickor	%
1971	1 914	1 921	b)			
1972	3 089	2 996	15			
1973	2 789	2 996	14			
1974	2 352	2 282	14			
1975	2 087	2 130	14			
1976	2 151	1 985	15			
1977	3 096	2 938	15			
1978	4 734	4 809	16			
1979	4 630	4 729	13			
1980	4 977	4 964	14			
1981	4 827	4 669	12			
1982	2 599	2 547	14			
1983 ^{c)}	833	808	14			
1983	825	796	13			
1984	16 832	15 987	14			
1985	795	707	14			
1986	2 942	2 878	12			
1987	2 958	2 820	11			
1988	2 722	2 708	14			
1989	2 863	2 851	13			
1990	3 019	2 958	13			
1991	2 980	2 903	14			
1992	3 000	2 851	13			
1993	3 024	2 880	10			
1994	2 919	2 949	10			
1995	2 827	2 750	12			
1996	3 071	2 956	11			
1997	2 935	2 748	11			
1998	2 760	2 695	13			
1999	2 683	2 515	14			
2000	2 598	2 692	14			
2001	2 796	2 773	15			
2002	2 726	2 623	15			
2003	2 667	2 559	14			
2004	2 661	2 753	15	2 246	2 248	17
2005	2 688	2 684	15	2 231	2 311	18
2006A	2 487	2 403	15	1 841	1 931	14
2006B	2 464	2 398	15	2 037	2 055	14
2007	2 752	2 550	17	2 046	2 257	18
2008	2 480	2 404	16	1 846	2 137	17
2009	2 584	2 608	15	1 964	2 108	17
2010	2 329	2 500	16	2 099	1 837	17
2011	2 333	2 299	17	1 786	1 810	19
2012	2 332	2 208	16	1 664	1 691	20

a) Bortfallet är beräknat utifrån elevfrånvaron i de medverkande klasserna.

b) Bortfallet för totalmaterialet var 12%.

c) Avser den s.k. länkundersökningen, dvs. den studie som genomfördes med de frågor som använts i tidigare undersökningar.

Referenser

- Andréasson S (red.) (2008). *Narkotikan i Sverige. Metoder för förebyggande arbete*. Statens folkhälsoinstitut, Östersund, R 2008: 23.
- Babor T, Caetano R, Casswell S m.fl. (2010). *Alcohol no ordinary commodity*. University Press, Oxford.
- Bjarnason T m.fl. (2003). Alcohol Culture, Family Structure and Adolescent Alcohol Use: Multilevel Modeling of Frequency of Heavy Drinking among 15–16 Year Old Students in 11 European Countries. *Journal of Studies on Alcohol*, 64: p. 200–208.
- DeWit DJ m.fl. (2000). Age at First Alcohol Use: A Risk Factor for the Development of Alcohol Disorders. *Am J Psychiatry*, 157(5): p. 745–750.
- FHI (2011a). *Målområde 11. Alkohol. Kunskapsunderlag för Folkhälsopolitisk rapport 2010*. Rapport 2011: 16, Statens folkhälsoinstitut, Östersund.
- FHI (2011b). *Målområde 10. Alkohol. Kunskapsunderlag för Folkhälsopolitisk rapport 2010*. Rapport 2011: 11, Statens folkhälsoinstitut, Östersund.
- FHI (2012). *Nationella folkhälsoenkäten – Levnadsvanor Lägesrapport 2011*. A2012:3. E-upplaga (nedladdad februari 2013).
- Fuhr DC & Gmel G (2011). What is alcohol per capita consumption of adults telling us about drinking and smoking among adolescents? A population-based study across 68 countries. *Alcohol Alcohol*, 46(1): p. 88–92.
- Guttormsson U (2012). *Narkotikatillgängligheten 1988–2011*. Raspport nr 132. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Hallgren M, Leifman H & Andréasson S (2012). Drinking Less But Greater Harm: Could Polarized Drinking Habits Explain the Divergence Between Alcohol Consumption and Harms among Youth? *Alcohol and Alcoholism*, 47, 581-590.
- Henriksson C & Leifman H (2011). *Skolelevers drogvanor 2011*. Rapportserie 129. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Socialdepartementet (2013). *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi – Förslag på indikatorer och styrning*. Stockholm: Socialdepartementet. Projektgruppen för uppföljning av ANDT-strategin).
- Kühlhorn, E., Ramstedt, M., Hibell, B., Larsson, S. & Zetterberg, H. (2000), *Alkoholkonsumtionen i Sverige under 1990-talet*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Leifman H & Ramstedt M (2009). *Svenska folkets alkoholvanor under senare år med fokus på 2004–2009*. STAD & SoRAD, 2009.
- McCambridge J, McAlaney J & Rowe R (2011). Adult consequences of late adolescent alcohol consumption: a systematic review of cohort studies. *PLoS Med*, 8(2): p. e1000413.

- Monti PM m.fl. (2005). Adolescence: booze, brains, and behavior. *Alcohol Clin Exp Res*, 29(2): p. 207–20.
- Norström T & Pape H (2012). Associations between adolescent heavy drinking and problem drinking in early adulthood: implications for prevention. *J Stud Alcohol Drugs*, 73(4): p. 542–8.
- Pitkänen T, Lyyra AL & Pulkkinen L (2005). Age of onset of drinking and the use of alcohol in adulthood: a follow-up study from age 8–42 for females and males. *Addiction*, 100(5): p. 652–61.
- Ramstedt M, Boman U, Engdahl B, Sohlberg T & Svensson J (2010). *Tal om alkohol*. En statistisk årsrapport från Monitor-projektet. Forskningsrapport nr 60. SoRAD, Stockholms universitet.
- Regeringens proposition 2002/03:35 (2002). *Mål för folkhälsan*. E-upplaga (nedladdad februari 2013).
- Room R (2004). Effects of alcohol controls: Nordic research traditions. *Drug and Alcohol Review* (March 2004), 23, 43–53.
- Room R, Babor T & Rehm J (2005). Alcohol and public health. *Lancet*, 365, 519–30.
- SCB – ULF/SILC 2010–2011 (nedladdad januari 2013).
- Schuman H & Presser S (1996). *Questions and answers in attitude surveys: experiments on question form, wording, and context*. Thousand Oaks: Calif Sage.
- Smyth BP, Kelly A & Cox G (2011). Decline in age of drinking onset in Ireland, gender and per capita alcohol consumption. *Alcohol Alcohol*, 46(4): p. 478–84.
- Toumbourou JW m.fl. (2007). Interventions to reduce harm associated with adolescent substance use. *Lancet*, 369(9570): p. 1391–401.
- Urberg KA, Degirmencioglu SM & Pilgrim C (1997). Close friend and group influence on adolescent cigarette smoking and alcohol use. *Dev Psychol*, 33(5): p. 834–44.
- Norström T (red) (2002). *Alcohol in postwar Europe. Consumption, drinking patterns, consequences and policy responses in 15 European countries, ss. 105–126*. Folkhälsoinstitutet, Stockholm.
- Wells JE, Horwood LJ & Fergusson DM (2004). Drinking patterns in mid-adolescence and psychosocial outcomes in late adolescence and early adulthood. *Addiction*, 99(12): p. 1529–41.
- WHO (2009). *Global health risks – Mortality and burden of disease attributable to selected major risks*. World Health Organization. E-upplaga (nedladdad februari 2013).

C.A.N

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN, är en ideell förening som har till uppgift att sprida information om alkohol och andra droger. Våra återkommande nationella undersökningar är Skolelevers drogvanor, Drogutvecklingen i Sverige och Narkotikatillgängligheten i Sverige. CAN genomför även lokala och regionala undersökningar på uppdrag av kommuner och län. Läs mer på www.can.se.